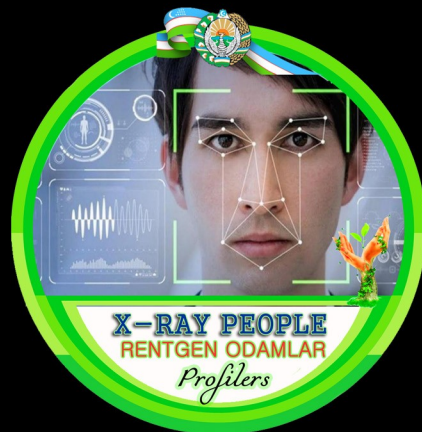
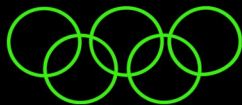

FARG'ONA
PROFAYLING
MAKTABI

X-RAY PEOPLE TEAM
RENTGEN ODAMLAR
PROFAYLERLAR
JAMOASI

MAKTAB AMALIYOTCHI PSIXOLOGI

ENSIKLOPEDIYASI №:4

MULOQOT, DEVIANT XULQ,
YOSH INQIROZLARI, KONFLIKTLAR

TUZUVCHILAR:

BUTAYEV BAXROMJON SHAROFITDINOVICH -
PSIXOLOG, PROFAYLER - VERIFIKATOR, GRAFOLOG.

ZOKIRJONOV ISFANDIYOR ILYOSJON O'G'LI -
PSIXOLOG, PROFAYLER, GRAFOLOG.

XOLMURATOVA SURAYYO AZATBAYEVNA -
PSIXOLOG, PROFAYLER, GRAFOLOG.

BOYSINOVA FERUZA RAXMATOVNA -
PSIXOLOG, PROFAYLER, GRAFOLOG.

ILLUSTRATSION, QISQA,
QIZIQARLI, SODDA,
ENG ZARURIY, KO'RGAZMALI
TUSHUNARLI, AMALIY
FAYDALANISH UCHUN!

USHBU KITOB INTERNET MA'LUMOTLARI ASOSIDA TUZILGAN
TIJORIY MAQSADDA FOYDALANISH TAQIQLANADI!

**BUTAYEV
BAXROMJON
SHAROFITDINOVICH**

**PSIXOLOG, GRAFOLOG,
PROFAYLER-VERIFIKATOR.**

**FARG'ONA PROFAYLING MAKTABI
ASOSCHILARIDAN BIRI
"X-RAY PEOPLE TEAM"-
O'ZBEKISTONLIK IQTIDORLI VA
TADQIQOTCHI PSIXOLOGLAR,
PROFAYLERLAR JAMOASI
RAXBARI.**

✉ +998-90-3*0-00-05
+7-909-054-00-01

🏠 [HTTPS://T.ME/FARGONA_PROFAYLING_MAKTABI](https://t.me/fargona_profayling_maktabi)

**ZOKIRJONOV
ISFANDIYOR
ILYOSJON O'G'LI**

**PSIXOLOG, PROFAYLER,
GRAFOLOG.**

**FARG'ONA PROFAYLING MAKTABI
"X-RAY PEOPLE TEAM"-
O'ZBEKISTONLIK IQTIDORLI VA
TADQIQOTCHI PSIXOLOGLAR,
PROFAYLERLAR JAMOASI
A'ZOSI.**

✉ +998 99 0393748

🏠 [HTTPS://T.ME/FARGONA_PROFAYLING_MAKTABI](https://t.me/fargona_profayling_maktabi)

**FARG'ONA
PROFAYLING
MAKTABI**

**X-RAY PEOPLE TEAM
RENTGEN ODAMLAR
PROFAYLERLAR
JAMOASI**

**BOYSINOVA
FERUZA
RAXMATOVNA**

**PSIXOLOG, PROFAYLER,
GRAFOLOG.**

**FARG'ONA PROFAYLING MAKTABI
ASOSCHILARIDAN BIRI
"X-RAY PEOPLE TEAM"-
O'ZBEKISTONLIK IQTIDORLI VA
TADQIQOTCHI PSIXOLOGLAR,
PROFAYLERLAR JAMOASI
A'ZOSI.**

✉ +998-97-716-94-16

🏠 [HTTPS://T.ME/FARGONA_PROFAYLING_MAKTABI](https://t.me/fargona_profayling_maktabi)

**XOLMURATOVA
SURAYYO
AZATBAYEVNA**

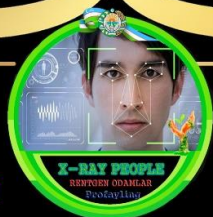
**PSIXOLOG, PROFAYLER,
GRAFOLOG.**

**FARG'ONA PROFAYLING MAKTABI
"X-RAY PEOPLE TEAM"-
O'ZBEKISTONLIK IQTIDORLI VA
TADQIQOTCHI PSIXOLOGLAR,
PROFAYLERLAR JAMOASI
A'ZOSI.**

✉ +998-_____

🏠 [HTTPS://T.ME/FARGONA_PROFAYLING_MAKTABI](https://t.me/fargona_profayling_maktabi)

X-RAY PEOPLE TEAM- RENTGEN ODAMLAR PROFAYLERLAR JAMOASI

X-RAY PEOPLE - RENTGEN ODAMLAR ONLINE PROFAYLING O'QUV KURSI

ONLINE O'QUV KURSIMIZNING 1-KURSIDA:

1. KADROVIY PROFAYLING;
2. SHAXSNING PSIXOLOGIK TIPOLOGIYALARI;
3. TANA TILI;
4. YUZ IFODALARI VA EMOTSIYALARNING PSIXOLOGIK TALQINI;
5. YOLG'ONNI VIZUAL KUZATISH ORQALI ANIQLASH 2 TA MUKAMMAL ILMIY VA AMALIY USLUBI;
6. FIZIOGNOMIKA AMALIY TADQIQOT XULOSALARI BILAN;
7. VIZUAL PSIXODIAGNOSTIKA;
8. PSIXODIAGNOSTIKA;
9. GRAFOLOFIYA IMZONI 50DAN ORTIQ USLUBDA ILMIY TAHLIL QILISH;
10. PROFAYLING METODI YORDAMIDA SHAXSNING PSIXOLOGIK PROFILI VA PSIXOLOGIK PORTRETINI YARATISH O'RGATILADI.

DARSLARIMIZ 3 BOSQICHDA:

- 1) TELEGRAM KANALI ORQALI SEMINAR VA LABARATORIYA GURUHLARIDA NAZARIY VA AMALIYOT ORQALI;
- 2) 1 OYLIK MUSTAQIL AMALIYOT VA KURS BO'YICHA KICHIK DIPLOM ISHINI YOZISH ORQALI (AMALIYOT VA DIPLOM ISHI UCHUN KERAKLI QO'LLANMA VA ANIQ TOPSHIRIQLAR BERILADI)
- 3) 2020 YILNING NOYABR VA DEKABR OYLARIDA AMALIY PROFAYLER KONFERENSIYASIDA USHBU USLUB ORQALI PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISH BO'YICHA AMALIY MASTERKLAS DARSLARI O'TISH ORQALI 1-BOSQICH ONLINE O'QUV KURSIMIZ YAKUNLANADI.
- 4) BOSHQA O'QUV KURSLARIMIZ HAQIDA 1-KURS TUGAGACH MA'LUMOT OLISHINGIZ MUMKIN BO'LADI.

WHATSAPP ORQALI DARSLARNI O'ZLASHTIRISH BO'YICHA QO'SHIMCHA MASLAHATLAR BERIB BORAMIZ!

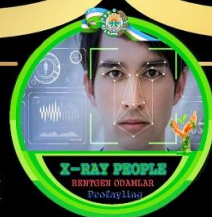

https://t.me/@Mr_Sharofidinovich

https://t.me/FARGONA_PROFAYLING_MAKTABI

X-RAY PEOPLE TEAM- RENTGEN ODAMLAR PROFAYLERLAR JAMOASI

X-RAY PEOPLE - RENTGEN ODAMLAR ONLINE PROFAYLING O'QUV KURSI

PROFAYLING METODI HAQIDA TUSHUNCHA.

«Profayling» termini hozirgi ingliz tilidan olingan bo'lib «profile» – profil, qiyofa degan ma'noni anglatadi. Profayling bu shaxsning noberbal xatti harakatlari va o'ziga xos xususiyatlarini baxolash orqali uning harakatlarini haqqoniy baxolash hamda uning turli vaziyatlarda o'zini qanday tutishi va qanday xarakat qilishini psixologik ilmiy jixatdan pragnoz qilish imkonini beruvchi metodika xisoblanadi. Profayling bilan shug'ullanuvchi shaxslarni odatda PROFAYLERLAR deb yuritiladi. Profaylarning o'rganish ob'ekti sifatida quyidagilarni e'tirof etish mumkin:

- Tashqi ko'rinishi;
- Tana tuzilishi;
- Tana xarakatlari;
- Mimikalari;
- Ishoralar;
- Yozuvi;
- Xatti harkatlarining o'ziga xos xususiyatlari;
- Nutqning psixolingvistik qonuniyatlari;
- Verbal muloqotning paralingvistik alomatleri va boshqalar.

Profayling kontseptsiya aynan insonlarning psixologik ko'rinishi va ularning xulq atvorining tuzilishiga qaratilgan va uni o'rganishga yo'naltirilgan tadqiqot sohasidir. Profayling metodining metodologik asosi bo'lib aynan insonlarning noodatiy xarakatlari, tashqi ko'rinishidagi ba'zi belgilari, o'zlarini tutishlari, gapirish ohangi, tempi va boshqa xabar beruvchi a'zolarining o'ziga xos hislatleri hisoblanadi.

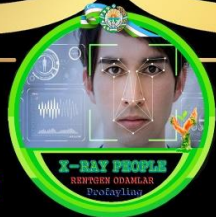

https://t.me/@Mr_Sharofidinovich

https://t.me/FARGONA_PROFAYLING_MAKTABI

X-RAY PEOPLE TEAM- RENTGEN ODAMLAR PROFAYLERLAR JAMOASI

X-RAY PEOPLE - RENTGEN ODAMLAR ONLINE PROFAYLING O'QUV KURSI

**“X-RAY PEOPLE TEAM – RENTGEN ODAMLAR JAMOASI”NING
ONLINE PROFAYLING KURSIDA OLGANBILIMLARINGIZ ORQALI:**

1. KUNLIK FAOLIYATINGIZDA DUCH KELADIGAN ODAMLAR;
BIZNES HAMKORINGIZ;
2. RAXBARINGIZ, XODIMINGIZNI YOKI MIJIZINGIZNI;
3. SIZ UCHUN SIRLI BO'LGAN, YOKI ODAMLARDAN O'ZINI OLIB
QOCHUVCHI;
4. AGRESSIV VA TUSHKUN KAYFIYATLI;
5. STRESS VA DEPRESSIYADAN QIYNALUVCHI;
6. SIZ BILAN KO'P ZIDDIYATGA BORUVCHI ODAMLAR HAQIDA
98% ILMIY VA AMALIY PSIXOLOGIK XARAKTERISTIKA
OLISHINGIZ MUMKIN.

BIZNING XULOSALARDA ULAR BILAN QANDAY SHAXSLARARO
MUNOSABATGA KIRISH KERAKLIGINI PSIXOLOGIK QONUNLARI
TO'LIQ KO'RSATIB O'TILADI.

**BIZNING FAOLIYATIMIZNI FARG'ONA PROFAYLING MAKTABI
TELEGRAM KANALI ORQALI KUZATIB BORING. KANALIMIZGA
A'ZO BO'LING. YANGILIKNI DO'STLARINGIZ BILAN HAM BAHAM
KO'RING.**

https://t.me/@Mr_Sharofiddinovich

https://t.me/FARGONA_PROFAYLING_MAKTABI

X-RAY PEOPLE TEAM- RENTGEN ODAMLAR PROFAYLERLAR JAMOASI

X-RAY PEOPLE - RENTGEN ODAMLAR ONLINE PROFAYLING O'QUV KURSI

**“X-RAY PEOPLE TEAM – RENTGEN ODAMLARNING ONLINE
O'QUV KURSLARI HAM DAVOM ETMOQDA. ONLINE O'QUV
KURSIMIZ SIZGA:**

1. Hech qanday psixologik testlardan foydalanmasdan, zudlik bilan har bir
suhbatdosh va o'zaro hamkorning kasbiy fazilatlarini va kommunikativ
xususiyatlarini haqida muhim ma'lumotlar olishda;
2. Odamlar bilan muloqotni va xatti-harakatlarning samarali boshqaruvini
ongli ravishda shakllantirishda;
3. Tashkilotlarda va muassasalarda kadrlarni tanlash, joylashtirish va
rivojlantirish jarayonida asosiy psixologik tamoyillaridan oqilona
foydalanishda;
4. Har bir insonga uning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan
holda o'ziga xos yondashuvni topishda;
5. Qiyin va xavfli vaziyatlarda odamlarning xatti-harakatlarini oldindan
aniqlashda;
6. Har bir munosabatlarda hamkorning konstruktiv shaxsiy potentsialini topish
va ijtimoiy hamkorlikda ijobiy munosabatni yaratishda (bu nafaqat mehnat
jamoasi sharoitida, balki oilada, do'stlar orasida va hokazolarda zarur);
7. Kasbiy va shaxsiy rivojlanishni samarali boshqarishda;
8. Turli xil odamlar bilan munosabatlarni uyg'unlashtirishda;
9. Kuchli va zaif tomonlarni, kasbiy va shaxsiy imkoniyatlarni yaxshi
tushunishda;
10. Kasbiy faoliyat rivoji uchun xodimlar va mijozlarning psixologik
profilari ilovasini yaratishda bizga yaqindan yordam beradi.

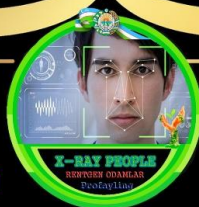

https://t.me/@Mr_Sharofiddinovich

https://t.me/FARGONA_PROFAYLING_MAKTABI

**X-RAY PEOPLE TEAM-
RENTGEN ODAMLAR
PROFAYLERLAR JAMOASI**

**X-RAY PEOPLE -
RENTGEN ODAMLAR
ONLINE PROFAYLING
O'QUV KURSI**

**BIZNING DARSLARIMIZDAGI BILIMLAR SIZGA
QUYIDAGI AFSALLIKLARNI VA YUTUQLARNI BERADI:**

1. Muzokaralarda - suhbatdoshning xatti-harakatlarini oldindan bilish va muzokaralar jarayonini boshqarish;
2. Kadrlar bo'yicha mutaxassislarni tanlashda - ma'lum bir lavozim uchun maqbul tug'ma yoki tarbiyalangan va o'zlashtirilgan qobiliyatga ega bo'lgan xodimlarni tanlash;
3. Savdo-sotiqda - mijozlar xarakterining xususiyatlaridan kelib chiqqan
4. Xolda aloqalar va takliflarni samarali strategiyasini ishlab chiqish;
5. Rahbarlar ishida - xodimlarni samarali boshqarish va rag'batlantirish, shuningdek, ishonchsiz va hatto xavfli xodimlarni aniqlash uchun;
6. Oilaviy munosabatlarda - er va xotinni yaxshiroq tushunish va munosabatlarni uyg'unlashtirish uchun;
7. Bolalarni tarbiyalashda - iste'dodlarni va bolaning potentsial rivojlanishini oldindan aniqlash uchun xizmat qiladi.

- BIZNIG USHBU DARSLARIMIZ KARANTIN MUNOSABATI BILAN ASOSAN ONLINE TARZDA O'TKAZILMOQDA!
- SHUNINGDEK X-RAY PEOPLE - RENTGEN ODAMLAR PROFAYLING DARSLARINI JONLI RAVISHDA PSIXOLOGIK MARKAZLARDA VA O'QUV DARGOXLARIDA HAMKASB USTOZLARIMIZ VA BIZNING KURSIMIZ BITIRUVCHILARI YETAKCHILIGIDA FARG'ONA SHAHRI, TOSHKENT SHAHRI VA XORAZM VILOYATIDA O'RGANISHINGIZ HAM MUMKIN.
- BIZDA O'QUV KURSI YUZASIDAN DOIMiy QO'LLAB - QUVVATLASH XIZMATIMIZ YO'LGA QO'YILGAN!

https://t.me/@Mr_Sharofitdinovich

https://t.me/FARGONA_PROFAYLING_MAKTABI

https://t.me/@Mr_Sharofitdinovich

https://t.me/FARGONA_PROFAYLING_MAKTABI

**X-RAY PEOPLE TEAM-
RENTGEN ODAMLAR
PROFAYLERLAR JAMOASI**

**X-RAY PEOPLE -
RENTGEN ODAMLAR
ONLINE PROFAYLING
O'QUV KURSI**

**BIZ SIFATLI REKLAMA QILISHNI BILMAYMIZ. BUNING UCHUN
SIZLARDAN E'LONDAGI XATOLAR VA KAMCHILIKLAR UCHUN
UZR SO'RAYMIZ.**

BIZ ASOSAN O'QUV KURSLARI O'TISH BILAN SHUG'ILLANAMIZ.

**O'QUV KURSLARIMIZGA BARCHA QIZIQUVCHILARNI
TAKLIF ETAMIZ.**

**O'QUV KURSIMIZ NARXLARI VA DARSLAR JADVALI BILAN
SIZNI KURSIMIZGA TAKLIF ETGAN HAMKASBLARIMIZ
ORQALI YOKI QUYIDAGI TELEGRAM MANZILI ORQALI
MA'LUMOT OLISHINGIZ MUMKIN!**

E'TIBORINGIZ UCHUN KATTA RAHMAT!

https://t.me/@Mr_Sharofitdinovich

https://t.me/FARGONA_PROFAYLING_MAKTABI

“МУЛОҚОТ ВА БОШҚАРУВ ПСИХОЛОГИЯСИ”

Маъруза давлат органи ходимларига, олий
ва ўрта-махсус ўқув юртлари талабалари
ва халқ таълими ходимларига
мўлжалланган.

Сўзбоши

*«Одамлар билан мулоқотга киришиш
қобилиятини худди шакар ёки қаҳва
олгандай қўлга киритиш мумкин.*

*Ва мен бу қобилият учун дунёдаги бошқа
нарсаларга нисбатан анчагина қиммат
ҳақ тўлашга тайёрман»*

Жон Д. Рокфеллер

Мақсад ва вазифалар:

- Мулоқот ва бошқарувнинг ҳозирги замон услуб ва усулларини ёритиш.
- Тингловчиларга суҳбат ва мулоқотда психологик қонун қоидаларга асосланган услубларни ўргатиш.
- Суҳбат ва учрашувда эмоционал психологик ҳолатни бошқариш усуллари шакллантириш.

I – қисм **Кириш**

- Суҳбат олиб бориш ва бошқарувнинг психологик аспекти.
- Мулоқот турлари:
 - а) новербал;
 - б) вербал;
 - в) суҳбатдошга ижобий таъсир усуллари.
- Амалий машғулот – «Киришимли одаммисиз?» тести

Суҳбат олиб бориш ва бошқарувнинг психологик аспекти

73% америкалик, 60% инглиз, 86% япон менежерлари мақсадга етиш йўлидаги асосий тўсиқ самарали мулоқот қила билмаслик деб ҳисоблашади.

Менежер, врач, изқувар 50% дан 90% гача иш вақтини кишилар билан мулоқотга сарфлайди.

Сўнгги йиллардаги изланишларнинг кўрсатишича:

58% маълумотни новербал каналлар орқали;

35% маълумотни аудиал каналлар орқали;

7% суҳбатдош нутқидан, вербал канал орқали қабул қиламиз.

Ё Д Д А Т У Т! *Мулоқотда новербал мулоқот воситалари катта аҳамиятга эга.*

Суҳбат ва мулоқотнинг онгли даражаси.

- Суҳбат ва мулоқотнинг онг даражаси – биргаликдаги фаолият учун алоқа ўрнатиш ва уни ривожлантириш жараёнидир.
У қуйидагиларни ўз ичига олади:
 - а) қабул қилиш, тушуниш, тушунча (мулоқотнинг перцептив томони);
 - б) ахборот алмашинуви (мулоқотнинг коммуникатив томони);
 - в) ҳамкорликнинг ягона стратегиясини ишлаб чиқиш (мулоқотнинг интерактив томони)

Суҳбат ва мулоқотнинг онгсиз даражаси

Мулоқотнинг онгсиз даражаси – тан олиниш ҳиссига бўлган **эҳтиёж**.
Тан олиниш ҳисси **ижобий** ёки
Салбий бўлиши мумкин. У **нейтрал** бўла олмайди.

Агар одам мулоқотда ижобий тан олинмаса, у ўзига нисбатан салбий танилиш ҳиссини уйғотади.

Инсон социумда, фақат салбий ёки ижобий тан олинганлигини хис қилиб яшайди ва уз муносабатини айнан қандай тан олинганлиги билан боғлайди

ЁДДАТУТ! Учрашув, суҳбат самараси суҳбатдошингни қандай, ижобийми ёки салбий тан олганиннга боғлиқ.

Мулоқотнинг новербал воситалари

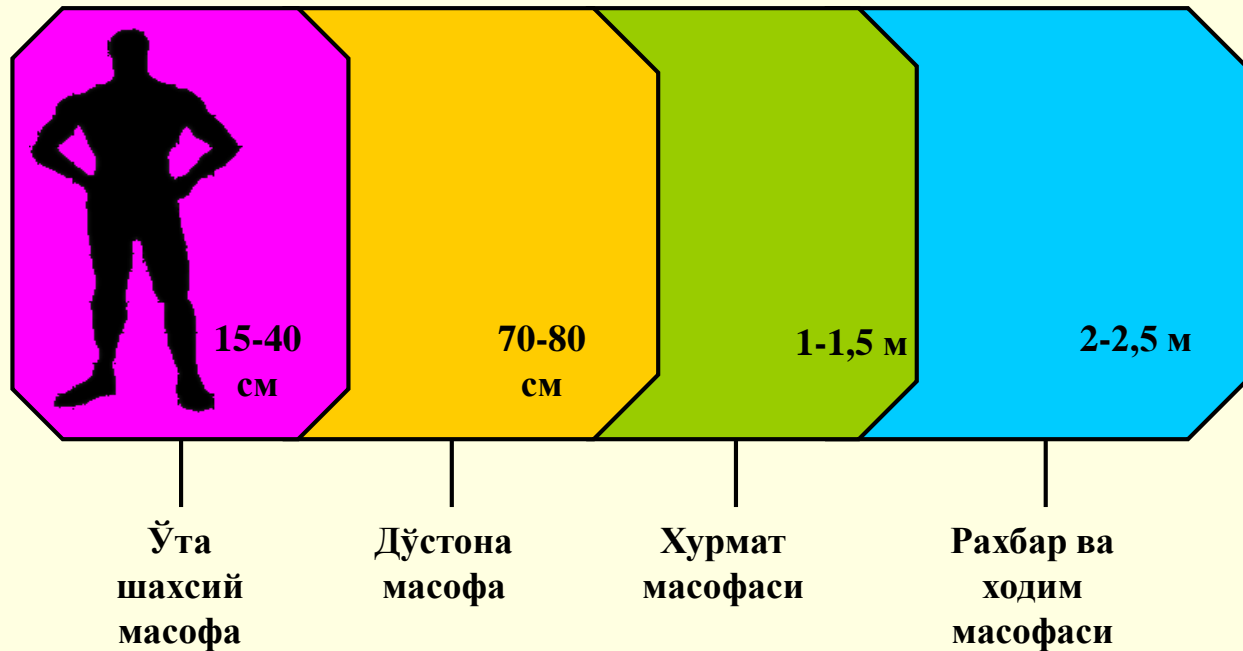
Мулоқотнинг новербал каналлари:

- **Визуал-(куриш воситаси ёрдамида)**(юз мимикаси, куз, нигоҳ ҳаракатлари, табассум, умумий туриш, кул ва панжа ҳаракатлари, юриш, ишоралар, тери реакциялари ва бошқа куринишлардир.)
- **Аудиал-(эшитиш воситаси ёрдамида)**(паралингвистик хусусиятлари-овозни баланд-пастлиги, унинг тебраниши ва оханги, жаранги, нуткни тезлиги ва сузларга берилган ургулар ва хоказо. Экстралингвистик хусусиятлари-йиглаш, кулиш услуби, гапда пайдо булаётган тухтамлар(э-э-э..., хм-м-м, халиги-чи);
- **Тактиль-(сезиш воситаси ёрдамида)** (тегиниш, қўл сиқиш ва сурашиш, елкасига кокиб куймок, ўпишиш ва бошқ.);
- **Ольфактор- (хид-сезиш воситаси ёрдамида)** (ёкимли-ёкимсиз ҳидлар, оғиздан-баданан келаётган ҳидлар, табиий ва сунъий ҳидлар, атир-упа хидлари).

ЁДДА ТУТ! Ҳар қандай маданият ўз вербал-новербал воситаларига эга ва суҳбат жараенида уларни ҳурмат қилиб билишинг шарт.

Проксемика (новербал ахборот канали)

Проксемика-психологияга оид булган шахслар аро масофа ва бурчакни суҳбат жараенига тасир етишини урганадиган йуналишдир. Хар кандай бошқарув, боғланиш, масофа оркали шаклланади, айнан масофа оркали шахсни психо-эмоционал ижтимоий ва физиологик ҳолатига тасир этиш мумкин.

ЁДДА ТУТ! Ҳамсуҳбатга нисбатан айнан керакли масофани сақлаш унинг эмоционал-психологик ҳолатига таъсир ўтказишда муҳим ўрин тутди.

Қараш ва нигоҳ йўналишлари (новербал ахборот канали)

Анатомик жихатдан кўз қорачиқлари орқа миёна ташки куруниши деб ҳисобланади. Шу боис миёда пайдо бўлган жараёнлар хис туйғулар дарҳол кўз қорачиғида, кўз атрофидаги мушакларда намоён этилади.

Бундан ташқари, психологлар нигоҳни суҳатдошга йўналтирилган нигоҳни асосан уч турга бўлади ва ҳар бир тури шахсда ўзига хос ҳолатни уйғотади.

Пешонага йўналтирилган нигоҳни расмий нигоҳ деб номлашади. Бу йўналишда қатъий гаплар буйруғлар, кўрсатмалар берилиши мумкин.

Ўзни ўрта қисмига қараб сирдошлашиш ҳушомад сўзлар ва гапларни билан муружаат қилиб инсонни ўзига яқинлаштириш мумкин.

Лабни пастги қисмига қаратилган ва баданни ҳар хил қисмларида югуриб юрган нигоҳни баҳолаш нигоҳи деб номланади

ЁДДАТУТ! Нигоҳингни йўналишига муружаатингни мослаштириб гапирсан суҳбатдошинга таъсирингни самарасини оширасан.

Хатти ҳаракатлар таҳлили

(новербал ахборот канали)

Шахснинг хатти ҳаракатлари унинг асли **онг остидаги ният ва хистуйғуларини намоён этади** ва шунинг учун Самарқандий бундан минг йил аввал “**Ҳаракатларга эътибор бер ва сўзларга қулоқ сол**” - деганлар.

Ҳозирги замон психологлари ҳаракатларни асосан уч турга бўлади. Очиқ ҳаракатлар, берк ҳаракатлар ва сексуал ҳаракатлар.

Очиқ ҳаракатлар суҳбатдошингизнинг сизга, сизнинг фикрингизга бўлган очиқ кўнгиллигидир. Сиз билан бўлган мулоқот унга ёққанлигининг белгисидир. Бундай ҳаракатлар, энг аввало, очиқ кафт, очиқ юз, бир-бири билан боғланмаган қўллар орқали намоён этилади.

Берк ҳаракатлар шахснинг фикрингизга қўшилмаганини, нима учундир унга ёқмаганини ёки суҳбатдан, танишишдан қониқмаганининг белгисидир.

Сексуал ҳаракатлар аёлларда эркакларга нисбатан кўпроқ ва яширин бўлади. Бундай ҳаракатлар аёл ва эркакларда бир – бирига нисбатан қизиқишини намоён қилади.

Овоз таъсир воситаси сифатида

(новербал ахборот эшитиш канали)

Хозирги замон психологлари фикри бўйича нутқ ва сўзлаш инсонга ўзини ҳақиқий фикрини яшириш, овоз эса у фикрларни ошкор этиш учун берилган мулоқот.

Сухбатнинг ижобий натижасини 70-80 фоиз тинглаш ва қулоқ солиш белгилайди. Диққат билан тинглаш, сухбат доирасида ижодий атмосфера яратиш, сухбатдош учун фикрни аниқ тушунишига имконият яратади.

Сухбат жараёнида нутқни тезлигига гаплар урғусига, мантиқий урғуларга, тўхтам паузаларга, дудуқланишларга, сўзларнинг жаранглаши ва талаффузига эътибор бера туриб, уни самимий ёки носамимий эканлигини аниқлаш мумкин.

ЁДДА ТУТ! Овозингни баланд пастлиги, оханги ва тебраниши ёрдамида, нутқингни силлиқ ва тезлиги билан, сухбатдошингни икки мия яримшарига маълумотни етказиб, уларни бир – бирига бўлган қарама – қаршилигини сусайтириб, ўз фикринга кўндиришинг мумкин.

II – қИСМ

Расмий суҳбат босқичлари

- Ўзга кишини қандай қабул қиламиз ва у бизни қандай қабул қилади?
- Расмий суҳбат турлари ва мақсадлари:
 - а) расмий суҳбат қоидалари;
 - б) расмий суҳбат мақсадлари.
- Расмий суҳбат босқичлари:
 - а) суҳбатни бошлаш ва алоқа ўрнатиш;
 - б) ахборот бериш ва олиш;
 - в) ўз далилларингни билдириш ва ҳамсуҳбатинг далилларини тинглаш;
 - г) диалогни эришилган натижани мустаҳкамлаш билан якунлаш.

Ўзга кишини қандай қабул қиламиз ва у бизни қандай қабул қилади?

«Бутун олам – театр, унда эркаклар ва аёллар бари актёрлардир. Уларнинг сахнага кириши ва чиқиши, ҳар бирини бу сахнада бир нечта роллари бор».

(Шекспир).

Дарҳақиқат, ҳар биримиз кун давомида қандайдир ролларни бажарамиз. Масалан, ота – оналаримизнинг олдида ёш боламиз, болаларимиз ёнида отамиз онамиз, кўчада эса қўшни, йўловчи, корхонамизда эса раҳбар ёки ходиммиз ва қайси ролда бўлмасак ҳам биз атрофдагиларни атрофдагилар эса бизни таҳлил қилиб баҳо берадилар ва бундай баҳо беришда улар ва биз қуйидаги нарсаларга этибор берамиз.

- а) **шахсни ташқи – жисмоний кўринишига** (жинсига, ёшига, баланд пастлигига, озғин тўлиқлигига, юз рангига ва хоказо);
- б) **ифодали хулқ-атфорига** (юз мимикасига, қадам ташлашига, умумий туришига, овозига, нутқига ва хоказо);
- в) **ташқи кўриниш ва кийим - кечагига** (соч турмагига, кийим – кечагига ва кийимининг тафсилотларига, пойабзали, кўлидаги предметларга, галстуги, ручкаси ва хоказо);
- г) **ундан келаётган хушбўй хидига.**

Мазкур барча белгилар визуал, аудиал, тактил, ольфактор қабул қилинади.

ЁДДА ТУТ! Учрашувга боришдан олдин айнан юқорида кўрсатилган нарсаларга эътибор бер. Бирон бири суҳбатдошинга ёқмаса, уни ўзига ижобий жалб этмаса суҳбатни самараси йўқолади.

Расмий суҳбат турлари ва мақсадлари

Хар қандай расмий суҳбат ўзини аниқ мақсадига вақт жараёнига ва ўтказилиш жойига эга бўлади. Расмий суҳбат раҳбарнинг кабинетда, уйда ёки кўчада, бирон бир ташкилотда, кун давомида бўлиши мумкин. Расмий суҳбатда суҳбатдошлар қуйидаги ёки шунга ўхшаш бўлган муаммоларни ечиши мумкин.

- а) қандайдир конкрет, шахсий, шахслараро, ишлаб чиқаришга оид бўлган муаммоларни ечишдир;
- б) хатти-харакатларни, мақсадларни, ниятларни бир хилликка келтириш;
- г) бирон бир аниқ моддий ёки маънавий мадад олиш;

Шундай қилиб расмий суҳбат шахслараро мақсадга эга бўлган мулоқотдир. Расмий суҳбат давомида шахслар хилма-хил фикрга эга бўлиши мумкин, хар хил ижтимоий статус жинс вакиллари бўлиши мумкин ва бундай фарқлар суҳбатга ўз таъсирини ўтказади.

ЁДДА ТУТ! Расмий суҳбат жараёни қисқа, конструктив, десструктив, самарали ёки носамарали бўлиши мумкин. Самарали бўлиши учун уни қонун қоидаларига асосланиб ва энг мухими этапларига этибор бериш лозимдир.

Расмий суҳбат қоидалари

Шахслараро муносабат ва мулоқотларни тадқиқотчилари суҳбатнинг самарасини ошириш учун қуйидаги қоидаларни расмий ва норасмий суҳбатда ишлатишни тавсия этадилар. Булар қуйидагилардир:

- Хар қандай суҳбатдан олдин уни **аниқ мақсадни** ва натижасини белгилаб кўриб чиқинг, қанчалик мақсадни конкрет қатъий белгилаб олсангиз шунчалик сиз суҳбатни оптимал олиб бориш вариантини ишлаб чиқасиз. Бунинг учун мақсадни белгилашдан олдин барча маълумотларга эга бўлинг. Суҳбатдошингиз шахсий ва ижтимоий хаёти хақида, ечмоқчи бўлган масалаларингни ижтимоий-иқтисодий ҳолати тўғрисида ва хоказо. Бежиз айтмаганлар **“Кимки маълумотга эга бўлса, у дунёга эгадир.”**
- Бўладиган расмий ёки норасмий суҳбатни аниқ режасини, унга ажратган вақтингизни босқичма – босқич белгилаб олинг.
- Учрашувдан олдин бўлажак суҳбатдошингиз билан аниқ қилиб, у учун ва сиз учун қулай бўлган вақтни бир неча кун аввал белгилаб олинг. Вақт жихатдан чўзилиб кетган суҳбат, суҳбатдошларни асосий масалани ечишдан четлатиб қўяди. Вақтни белгилаётганингизда ўзингизнинг фикрингизни изҳор қилишингизни, суҳбатдошингизни фикрини эшитиб тахлил қилишингизни ҳисобга олинг. Расмий суҳбат пайтидаги хар қандай психо эмоционал ҳолат (хурсандчилик, нафрат, зарда, менсимаслик) инсоннинг вақт сезишини адаштириб қўяди. Шунинг учун ёдда тутунг:
 - а) агарда суҳбатдан олдин кимки сизни ёки суҳбатдошингизни кайфиятини бузган бўлса, учрашувни бошқа кунга ўтказинг;
 - б) учрашувни иложи борича куннинг биринчи ярмига белгилаб олинг, чунки куннинг иккинчи ярмида тахлил қилиш, тушуниш жараёни сусайиб қолади;
 - в) расмий муҳим суҳбат учун хафтанинг энг кунлари сешанба, чоршанба ва пайшанба. Мутахассислар бундан ташқари жуда кўп қоидаларни ишлаб чиқаришган.

Расмий суҳбат босқичлари

Расмий суҳбат ва хар қандай норасмий суҳбат хам тўртта босқичдан шаклланади ва бирон бир босқичини эътиборга олмаслик суҳбатни самарасига салбий таъсир этиши мумкин. Босқичлар ўзининг маълум вақтига ва бевосита мақсадига эгадир.

- 1. Суҳбатни бошланиши ва суҳбатдошларни алоқа ўрнатиши**
- 2. Ахборотни етказиш**
- 3. Фикр ва дадилларни алмашинуви**
- 4. Суҳбатда эришилган натижани мустаҳкамлаш ва суҳбатни якунлаш**

Биринчи босқич

Суҳбат бошланиши умумий вақтнинг 2%-5%ини ташкил этиши мумкин, лекин суҳбатнинг самараси уни ижобий тугаши айнан шу фоизлар билан боғлиқдир. Айнан суҳбатнинг биринчи босқичида ҳамсуҳбатлар бир – бирдан янгилик эшитмоқчи бўла туриб, ўз қизиқишларини шу қисмга жалб қилади. Учрашувдаги биринчи мулоқотга кириш, ташқи кўриниш, ҳаракатлар, қадам ташлаш, сўрашиш ва ўтириш жараёнлари ҳамсуҳбатда тинглаш ёки тингламаслик жараёнини шакллантиради.

Биринчи босқинни мақсад ва вазифалари:

- а) ҳамсуҳбат билан алоқа ўрнатиш (саломлашиш, қўл бериб, табассум орқали кўришиш);
- б) суҳбат учун ижобий кайфият яратиш (хушомад сўзлар, қизиқарли ижобий хабарлар ва хоказо);
- в) ҳамсуҳбатни диққатини бирор бир нарсага жалб қилиш (кўлидаги предметларга, кийинишига, хулқ атворига);
- г) суҳбат мавзусига, мақсадига, натижасига қизиқиш уйғотиш.

Биринчи босқич ҳамсуҳбатларни ўнг – чап миясига, кайфиятига йўналтирилган бўлганлиги учун уни юмшоқ, мулойим овоз билан олиб бориш зарурдир.

ЁДДАТУТ! Айнан илк дақиқаларда ҳамсуҳбатингиз сизни тинглаш ёки тингламасликни ҳал қилади.

Иккинчи босқич

Сухбатнинг иккинчи босқичи сухбатга ажратилган вақтнинг 25%-35% ташкил қилиши мумкин. Бу қисмнинг мақсади хамсухбатга маълумотни ва сухбат мақсадини етказишдир. Уни бу маълумотга ва мақсадга бўлган умумий муносабатини англашдир. Иккинчи босқичдаги маълумотлар сухбатдошлар мантиқий фикрлаши миянинг “иқтисодчи қисми” билан боғланганлиги учун овоз ва нутқ, қатъий ва равон бўлиши керак.

Иккинчи босқич шахсдан қуйидаги хусусият ва фазилатларни талаб қилади:

- а) тинглаш қобилияти (актив, пассив, агресив ва рефлексив);
- б) фикрни мантиқий ва аниқ баён этиш қобилияти;
- в) савол бериш маданияти ва турларини билиш.

ЁДДАТУТ! Ахборотни мантиқий, аниқ ва мукаммал етказишда бевосита сухбатнинг психофизиологик аспектарини билаш лозим.

Учинчи босқич

Ўз далилларингни билдириш ва ҳамсуҳбатинг далилларини тинглаш

Бу босқич диққатни ҳамсуҳбат гапираётган мавзуга жамлаш, эшитаётганингни тезкор таҳлил қилиб, ўз асосли жавобларингга эга бўлишни талаб этади.

Иккала яримшар биргалиқда ишлаши керак. Бу қуйидаги муҳим кўникмаларни талаб этади:

- а) суҳбатни керакли тарафга йўналтириш;
- б) далилларни ҳамсуҳбат шахси ва кайфиятидан келиб чиқиб танлаш;
- в) суҳбат ритми ва далилларни изҳор қилиш тартибини белгилаш;
- г) ҳамсуҳбат далилларини бартараф қилиш.

ЁДДАТУТ! Бу босқичда таъсир ўтказиш, ишонтириш ва НЛП каби психологик услубларни мукамал эгаллаган бўлишинг керак.

Диалогни эришилган натижани муштаҳкамлаш билан якунлаш

1. Ҳамсуҳбат рад жавобини берганда суҳбат давомийлигини таъминлаш ёки сизни қониқтирмаган суҳбатни якунлаш.
2. Суҳбатни якунлаш.

ЁДДАТУТ! Суҳбатнинг бошланиши ва унинг якуний қисми хотирада узоқ сақланади, шу боис исталган суҳбатни яхши оҳангда якунлашга ҳаракат қил.

Muloqot psixologiyasi

Reja:

- 1. Muloqot va shaxslararo munosabatlar.*
- 2. Muloqot kishilarning o`zaro munosabatga kirishish jarayoni ekani.*
- 3. Muloqot ma'lumot almashinuvi jaryoni.*
- 4. Muloqotning interaktiv va perseptiv tomoni.*
- 5. Tadbikiy ishlar va ilmiy izlanishlarning zarurligi.*
- 6. Yoshlarni yangi demokratik munosabatlarga tayyorlash*

Muloqotning turli shakllari va bosqichlari mavjud:

Dastlabki bosqich – odamning o`z-o`zi bilan muloqotidir. T. Shibusani «Ijtimoiy psixologiya» kitobida «Agar odam ozgina bo`lsa ham o`zini anglasa, demak, o`z-o`ziga ko`rsatmalar bera oladi», -deb yozgan edi.

posted at ZERDi

Ikkinchi bosqichi boshqalar bilan muloqot

Ikkinchi bosqichi boshqalar bilan muloqot- muloqotnidir. Odamning o`z-o`zi bilan muloqoti aslida uning boshqalar bilan muloqotining xarakterini va hajmini belgilaydi. Agar odam o`z-o`zi bilan muloqot qilishni odat qilib olib, doimo jamiyatdan o`zini chetga tortib yursa, demak, u boshqalar bilan suhbatlashishda jiddiy qiyinchilikni boshidan kechiradi deyish mumkin.

Uchinchi bosqich avlodlar o`rtasidagi muloqot. Bu muloqot tufayli har bir jamiyatning o`z madaniyati, madaniy boyliklari, qadriyatlar mavjud bo`ladiki, buning ahamiyatini tushungan insoniyatning eng ilgor vakillari uni doimo keyingi avlodlar uchun saqlab keladilar hamda ta`lim-tarbiya va kundalik muloqot

jarayonida uni avloddan-avlodga uzatadilar

Har qanday muloqot rasmiy yoki norasmiy bo`ladi.

Rasmiy muloqot odamlarning jamiyatda bajaradigan rasmiy vazifalari va xulq-atvoridan kelib chiqadi. Masalan, rahbarning o`z xodimlari bilan, professorning talaba bilan muloqoti.

Odamlarning asl tabiatiga mos bo`lgani uchun ham norasmiy muloqot doimo odamlarning hayotida ko`proq vaqtini oladi va bunda ular charchamaydilar. Lekin bunday muloqotga ham qobiliyat kerak, ya`ni uning qanchalik sergapligi, ochiq ko`ngilligi, suhbatlashish yo`llarini bilish, til topishish qobiliyati, o`zgalarni tushunish va boshqa shaxsiy sifatleri kundalik muloqotning samarasiga bevosita ta`sir kursatadi.

Norasmiy muloqot odamning shaxsiy munosabatlariga tayanadi va uning mazmuni o`sha suhbatdoshlarning fikr-uylari, niyat-maqсадlari va emotsional munosabatlari bilan belgilanadi. M: do`stlar suhbatlari, poyezdda uzoq safarga chiqqan yo`lovchilar suhbatlari, tanaffusda talabalarning sport, moda, shaxsiy munosabatlar borasidagi suhbatlari.

Muloqot mavzui va yo`nalishiga ko`ra:

Ijtimoiy yo`naltirilgan (keng jamoatchilikka qaratilgan va jamiyat manfaatlaridan kelib chiqadigan).

Guruhdagi predmetga yo`naltirilgan (mehnat, ta'lim jarayonidagi yoki biror topshiriq bajarish jarayonidagi muloqot).

Muloqot murakkab jarayondir. Uning tuzilishi quyidagicha

Muloqotning kommunikativ tomoni — muloqotlarga kirishuvchilar o`rtasidagi ma`lumot almashinuvi jarayoni.

Muloqotning interaktiv tomoni — muloqotga kirishuvchilarning xulq-atvoriga ta`siri.

Muloqotning perseptiv tomoni — muloqotga kirishuvchilarning bir-birlarini idrok etishlari va tushunishlari bilan bog`liq bo`lgan murakkab psixologik jarayon.

Muloqotning har bir tarkibiy qismi bilan alohida tanishib chikamiz.

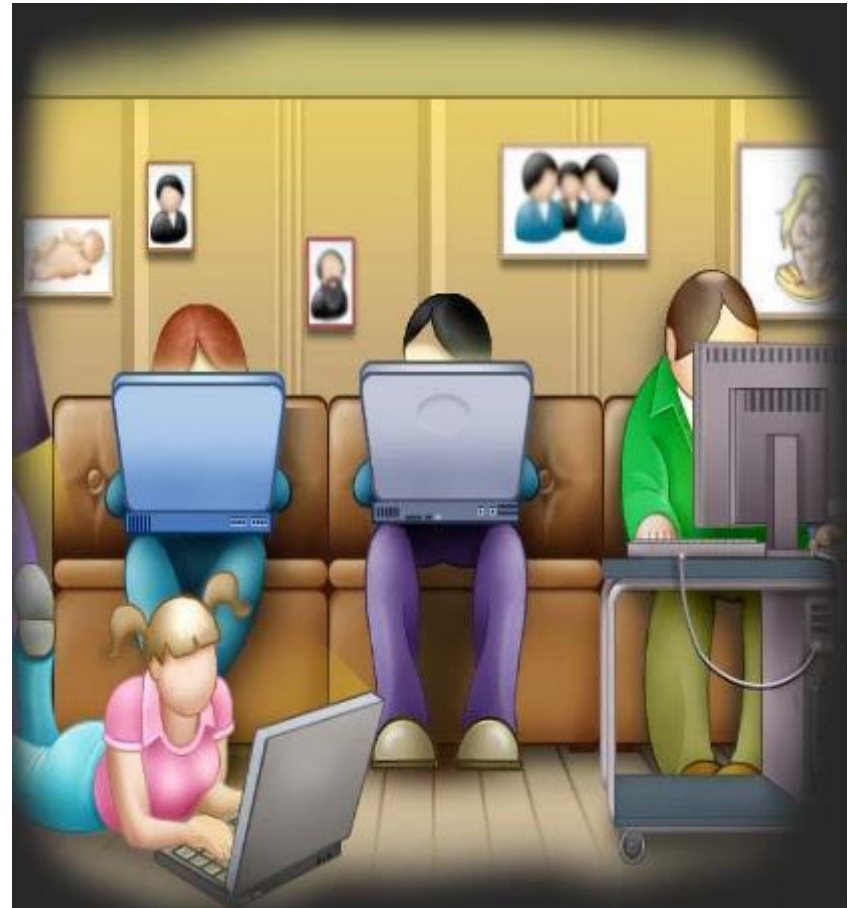
Mulokatning kommunikativ tomoni

Mulokatning kommunikativ tomoni

— shaxslararo axborotlar, bilimlar g`oyalar, fikrlar almashinuvi. Bu jarayonning asosiy vositasi — bu til.

Yozma-ogzaki, monologik-dialogik nutq.

Dialogik nutqning mazmuni, xarakteri, davomiyligi muloqotga kirishgan shaxslarning shaxsiy qarashlariga, qizikishlariga, bir-birlariga bulgan munosabatlariga, maqsadlariga bevosita bogliq bo`ladi. O`qituvchi-o`quvchi, siyosiy rahbarlarning, diplomatlarning, dugonalarning suhbatlari bir-biridan farq qiladi.

Muloqotning interaktiv tomoni – kishilarning birgalikdagi f aoliyatda bir – birlariga amaliy jihatdan ta’sir etishlari. Hamkorlikda ishlash, bir – birlariga yordam berish, bir – birlaridan o`rganish, harakatlar muvofiqligiga erishish kabi qator qobiliyatlarni namoyon qilish mumkin.

Refleksiya – muloqot jarayonida suhbatdoshning pozitsiyasida turib, o`zini tasavvur qilishdir, o`ziga birovning ko`zi bilan qarashga intilishdir. Masalan: guruhdoshingizdan biriga ko`ylagi yarashmaganini aytish mumkin, 2-chisiga aytsam kuyyapti deb o`ylaydi deysiz.

Dolzarb muammolardan biri- yoshlarda yangicha dunyoqarashni shakllantirish, ularni yangicha demokratik munosabatlarga ruhiy jihatdan tayyorlashdir. Ma'naviyat sohasidagi islohotlar yoshlarda o'z xalqining madaniyati, Vatanning o'tmishi va buguni, milliy qadriyatlarga to'g'ri munosabatlarning shakllanishiga sabab bo'ladi va bu- ziyoli, bilimdon kishilar uchun eng zarur fazilatdir.

Verbal ta'sir - bu so'z va nutqimiz orqali ko'rsatadigan ta'sirimizdir. Bundagi asosiy vositalar so'zlardir.

Paralingvistik ta'sir - bu nutqning atrofidagi nutqni bezovchi, uni kuchaytiruvchi yoki susaytiruvchi omillar: tovushlar, to'xtashlar, duduqlanish, yo'tal, til bilan amalga oshiriladigan harakatlar, nidolar kiradi.

Noverbal ta'sir - Bunga suhbatdoshlarning fazoda bir-birlariga nisbatan tutgan o'rinlari, holatlari (yaqin, uzoq, intim), qiliqlari, mimika, pantomimika, qarashlar, bir-birini bevosita his qilishlar, tashqi qiyofa va signallar kiradi.

Мулоқот

- ▶ одамлар амалга оширадиган фаолиятлар ичида етакчи ўринни эгаллаб, у инсондаги энг муҳим эҳтиёжни — жамиятда яшаш ва ўзини шахс деб ҳисоблаш билан боғлиқ эҳтиёжини қондиради.

Мулоқот шунчалик кўп қиррали жараёнки, унга бир вақтнинг ўзида қуйидагилар киради:

- ▶ а) индивидларнинг ўзаро таъсир жараёни;
- ▶ б) индивидлар ўртасидаги ахборот алмашинуви жараёни;
- ▶ в) бир шахснинг бошқа шахсга муносабати жараёни;
- ▶ г) бир кишининг бошқаларга таъсир кўрсатиш жараёни;
- ▶ д) бир–бирларига ҳамдардлик билдириш имконияти;
- ▶ е) шахсларнинг бир–бирларини тушуниши жараёни.

Мулоқотнинг вазифалари

- ▶ 1. Суҳбатдошларнинг ўзаро *бир – бирини тушунишларини* таъминлаш;
- ▶ 2. Ижтимоий тажрибага асос солиш (мауглилар);
- ▶ 3. Одамни у ёки бу фаолиятга ҳозирлаш, руҳлантириш (М.Сифр).

Мулоқот босқичлари

- ▶ 1. Одамнинг ўз-ўзи билан мулоқоти;
- ▶ 2. Бошқалар билан мулоқот;
- ▶ 3. Авлодлар ўртасидаги мулоқот.

Мулоқот кўринишлари

- ▶ 1. Расмий;
- ▶ 2. Норасмий;
- ▶ 3. Шахсий;
- ▶ 4. Ижтимоий йўналтирилган;
- ▶ 5. Гуруҳдаги предметга йўналтирилган

Мулоқот тури ва шакллари

- ▶ Бевосита «юзма – юз» бўлиши;
- ▶ У ёки бу *техник воситалар* (телефон, телеграф ва шунга ўхшаш) орқали; профессионал фаолиятда *амалий ёки дўстона* бўлиши; *субъект – субъект* типли (диалогик, шериклик) ёки *субъект – объект*ли (монологик) бўлиши мумкин.

Мулоқотнинг психологик тизими

1. *Коммуникатив томони* (яъни мулоқотга киришувчилар ўртасидаги маълумотлар алмашинуви жараёни)
2. *Интерактив томони* (яъни мулоқотга киришувчиларнинг хулқ–атворларига таъсир жараёни)
3. *Перцептив томони* (яъни мулоқотга киришувчиларнинг бир–бирларини идрок этишлари ва тушунишлари билан боғлиқ психологик жараён)

1. *Коммуникатив томони*

- ▶ Нутқ (ёзма, оғзаки). Тил воситасида олиб бориладиган мулоқот **вербал**, яъни сўзли дейилади. Мулоқот жараёнида **новербал** воситалардан: турли хил ҳаракат, қилиқ, ҳолат, кулгу, оҳанг, тўхташ (пауза), ҳиссий ҳолатлар, кулгу, йиғи, кўз қарашлар, юз ифодаларидан фойдаланилади, улар мулоқот жараёнини янада кучайтириб, уни тўлдиради, баъзан эса нутқли мулоқотнинг ўрнини босади. **Паралингвистик таъсир** – бу нутқнинг атрофидаги нутқни безовчи, уни кучайтирувчи ёки сусайтирувчи омиллар: нутқнинг баланд ёки паст товушда ифодаланиши, артикуляция, товушлар, тўхташлар, дудуқланиш, йўтал, нидолар киради.

2.Интерактив томони

- ▶ Жамиятда қабул қилинган турли нормалар, қонун–қоидалар, роллар, кутишлар тизими, психологик таъсир орқали бир–бирларига амалий жиҳатдан бевосита таъсир этишларини таъминлайди. Тажриба: (Бошланғич синф ўқувчилари ва ўқитувчи; сотувчи ва харидор; даллоллар)

3. Перцептив томони

- ▶ Англаш, тушуниш ва идрок қилиш механизмлари: идентификация; рефлексия; стереотипизацияга боғлиқ. *Идентификация* тўғри идрок қилиш учун ўзларини бир-бирларининг ўрнига қўйиб кўриш. *Рефлексия* мулоқот жараёнида суҳбатдошнинг позициясидан, ҳолатидан туриб, ўзини тасаввур қилиш. *Стереотипизация* одамлар онгида мулоқотлар мобайнида шаклланиб ўрнашиб қолган кўникиб қолинган образлардан шаблон сифатида фойдаланиш.

Мулоқотда таъсир этиш усуллари

- Эргаштириш
- Ишонтириш – установка
- Изчиллик эффекти
- Стереотиплаштириш (қолиплаштириш) эффекти
- Ижтимоий идрок этиш эффекти (Бодалев расм, жиноятчи ва олим эксперименти)
- Эътиқод
- Тақлид қилиш
- Ореол эффекти умумий тасаввур яхши бўлса. Унинг ижобий хислатлари ортиқча баҳоланади, салбий хислатлари эса сезилмайди ва аксинча.

Новербал воситалар:

- ▶ Инсон 70 фоиз маълумотни кўриш орқали қабул қилади;
- ▶ Новербал воситалар суҳбатдошнинг ҳақиқий хис-туйғуларини тушунишга имкон яратади.
- ▶ Инсон ҳақидаги илк таассурот н.в. юриш, юз ифодаси, қараш, ўзини тутиш, кийиниш орқали олинади.

Новербал воситалар:

- ▶ *1. Визуал воситалар:* кинесика (қўл, бош, оёқ, тана ҳаракатлари, қадам ташлаш);
(қомат, бошни тутиш);
йўналиши, визуал алоқалар;
реакциялари – қизариш, оқариш, терлаш;
Проксемика (макон, масофа) – оралиқ масофа, шахсий кенгликлар;
Позалар
Қараш
Тери
- ▶ *2. Акустик воситалар:* паралингвистик (овоз сифати, диапозони, тоналлиги) – баландлиги, тембри, мароми, товуш баландлиги;
- ▶ *Экстроллингвистик* – нутқ паузалари, кулгу, йиғи, хўрсиниш, йўталиш, қарсак.
- ▶ *3. Тактил воситалар:* такесика – тегиниш, қўл сиқиш, қучоқлашиш, ўпишиш.
- ▶ *4. Ольфактор воситалар:* : ёқимли, ёқимсиз ҳидлар;
- ▶ Инсондан тараладиган табиий ва сунъий ҳидлар.

Мулоқот ҳақида афоризмлар:

- ▶ “Ақллимисан, ёки аҳмоқ, каттамисан ё кичик, буни бир сўз айтмагунингча била олмаймиз” (Саъдий)
- ▶ “Овоз билан гапирамиз, тана билан суҳбатлашамиз” (Публиций)

Мулоқотда психологик таъсир

- ▶ *Психологик таъсир* – бу турли воситалар ёрдамида инсонларнинг фикрлари, ҳиссиётлари ва ҳатти – ҳаракатларига таъсир кўрсата олишдир.
- ▶ биринчи марта кўришиб турган суҳбатдошлардаги таассуротларнинг ижобий бўлишига гапирган гаплари 7%, паралингвистик омиллар 38%, ва новербал ҳаракатлар 58% гача таъсир қиларкан.

Мулоқотда самарадорлик гапириш ва тинглашга боғлиқ

- ▶ Тинглашнинг техникаси, усуллари мавжуд: *сўзма – сўз қайтариш* ва *бошқача талқин этиш*. Биринчиси, вербализация орқали шерикни қўллаб – қувватлаш, иккинчиси эса – шерик сўзларини тинглаб, ундаги асосий ғояни ифода этиш.
- ▶ Профессионал тинглаш техникаси:
- ▶ *актив холат,*
- ▶ *суҳбатдошга самимий қизиқиш билдириш;*
- ▶ *уйчан жимлик.*
- ▶ Тинглаш мулоқотнинг самарали бўлишидаги аҳамияти ниҳоятда катта. Чунки тинглаш қобилияти гапирувчини илҳомлантиради, уни руҳлантиради, янги фикрлар, ғояларнинг шаклланишига шароит яратади.

Профессионал тинглаш техникаси

- ▶ 1. *Актив ҳолат.*
- ▶ 2. *Самимий қизиқиш билдириш.*
- ▶ 3. *Ўйчан жимлик.*

1. *АКТИВ ҲОЛАТ.*

- ▶ Бу – агар кресло ёки диван каби мебель бўлса, унга бемалол ястаниб ёки ётиб олмаслик, суҳбатдошнинг юзидан ташқари жойларига қарамаслик, мимика, бош чайқаш каби ҳаракатлар билан унинг ҳар бир сўзига қизиқишни билдиради

2. Самимий қизиқиш билдириш.

- ▶ Бу нафақат суҳбатдошни ўзига жалб қилиб, балки кейин навбат келганда ўзининг ҳар бир сўзига уни ҳам кўндиришнинг самарали йўлидир

3. *Ўйчан жимлик.*

- ▶ Бу суҳбатдош гапираётган пайтда юзда масъулият билан тинглаётгандай тасаввур қолдириш орқали ўзингизнинг суҳбатдан манфаатдорлигингизни билдириш йўли

НИЗО

- ▶ Инсоний муносабатларнинг ҳар қандай тизимида ҳам фикрларнинг ранг-баранг бўлиши ва улар ўртасида фарқ бўлиши муқаррар ҳолдир

Низо сабаблари:

- ▶ 1. Алоҳида шахс ва жамоатчилик манфаатларининг мос келмаслиги;
- ▶ 2. Айрим алоҳида жамоа аъзолари хатти-ҳаракатларининг ижтимоий, группавий нормаларга зид келиши (тартибсизлик, интизомнинг бузилиши, маҳсулотдаги брак, ишнинг самарасизлиги ва б.қ.);
- ▶ 3. Жамоа аъзолари қарашларидаги номувофиқликлар;
- ▶ 4. Ишни ташкил этиш ва меҳнатга муносабатдаги фарқлар;
- ▶ 5. Ишчи-ходимлар ўртасидаги вазифаларнинг тўғри тақсимланмаганлиги.

НИЗО ВА УНИНГ БЕЛГИЛАРИ:

- ▶ таъсирнинг йўналишига кўра: вертикал ва горизонтал;
- ▶ низони ҳал қилиш усулига кўра: антогонистик ва келишувга олиб келадиган низолар – компромисс;
- ▶ намоён бўлиш даражасига кўра: очиқ, яшириш, потенциал, асосли;
- ▶ иштирокчилар сонига кўра: шахсий, шахслараро, гуруҳлараро;
- ▶ келиб чиқиш табиатига кўра: миллий, этник, миллатлараро, ишлаб чиқариш, ҳиссий–эмоционал.
- ▶ Горизонтал – мавқе, ҳолат, ёш жиҳатдан тенг одамлар орасида кузатилади.
- ▶ Вертикал – мавқе ва ҳолати турлича одамлар орасида амалга ошади.
- ▶ Конструктив – муаммони ижобий ал этилишига олиб келади.
- ▶ Деструктив – ўзаро муносабатлар ёмонлашуви ва салбийлашувига олиб келади.

НИЗОЛИ ХОЛАТЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ УСУЛЛАРИ:

- ▶ Рақобат, ҳамкорлик, келишув, низодан қочиш, низога мослашиш.
- ▶ Рақобат – фақат ўзини хохишларини ўйлаш ва амалга ошириш.
- ▶ Ҳамкорлик – иккала томон учун мақбул ечимга келиш, рақибларни ҳамкорга айлантириш.
- ▶ Келишув – ўзаро келишув битимини тузиш.
- ▶ Низодан қочиш – низога аралашмаслик, ундан қочиш.
- ▶ Низога мослашиш – бир томон ўз мақсадларидан иккинчи томон учун воз кечиши.

Низоли холатларда шахс тоифалари

- Намойишкорона тоифадаги низоли шахс.
- Ригид тоифадаги низоли шахс.
- Бошқариб бўлмайдиган тоифадаги низоли шахс.
- Аниқликни талаб этадиган тоифадаги низоли шахс.
- Низосиз тоифадаги низоли шахс.
- Мақсадга йўналтирилган тоифадаги низоли шахс.

1. Намойишкорона тоифадаги низולי шахс:

- ▶ Диққат марказда бўлишни истайди;
- ▶ Бошқалар кўз олдида яхши кўринишни хохлайди;
- ▶ Унинг бошқаларга бўлган муносабати, одамларнинг унга муносабатидан келиб чиқади;
- ▶ Осонгина юзаки низоларга берила олади;
- ▶ Турли вазиятларга осонгина мослашади;
- ▶ Эмоционал жиҳатдан фаол бўлиб, ақлан иш кўрмайди;
- ▶ Вазиятга қараб ишини ташкил этади ва хар доим ҳам амал қилмайди;
- ▶ Системали, оғир ишлардан ўзини олиб қочади;
- ▶ Низолардан чекинмайди, жанжалли вазиятларда ўзини ёмон ҳис этмайди;
- ▶ Кўпинча низоларга сабабчи бўлади, лекин ўзини ундай ҳисобламайди.

2. Ригид тоифадаги низоли шахс хислатлари:

- ▶ Шубҳага берилувчан;
- ▶ Ўзини баҳолаши ўта юқори;
- ▶ Доимо шахсан тан олиншини талаб этади;
- ▶ Вазият ўзгариши ва шароитларни инobatга олмайди;
- ▶ Тўғри ва тушунмайдиган, яъни мослашмайдиган;
- ▶ Қийинчилик билан атрофидагиларнинг фикрига киради, бошқаларнинг фикрига у қадар қўшилмайди;
- ▶ Бошқалар томонидан унга эътибор кўрсатилишини мажбуриятдек кўради;
- ▶ Бошқалар томонидан келишмаслик ёки қўшилмасликни хафагарчилик билан қабул қилади;
- ▶ Ўз ҳаракатларига нисбатан танқидий қарамайди;
- ▶ Ниҳоятда аразчи, ҳақиқий ёки арзимас ноҳақликларга ҳам таъсирчанликни намоён этади.

3. Бошқариб бўлмайдиган тоифадаги низолли шахс хислатлари:

- ▶ Ўзини етарли даражада назорат қилолмайди;
- ▶ Хулқини аниқ айтиб бўлмайди;
- ▶ Ўзини агрессив ва ниҳоятда зардалик билан кўрсатади;
- ▶ Аксарият холларда умумқабул этилган ижтимоий нормаларга риоя этмайди;
- ▶ Юқори даражада ўзини баҳолаш хусусиятига эга;
- ▶ Ўз шахсини таъкидланишини кутади;
- ▶ Омадсизликлар ва хатоларда бошқаларни айблашга мойил;
- ▶ Ўз фаолиятини режали ташкил эта олмайди ёки режаларини ҳаётга кетма-кетинлик билан жорий эта олмайди;
- ▶ Ўз мақсади ва шароитларини мослаштира олиш қобилияти етарли ривожланмаган;
- ▶ Ўтган тажрибадан келажак учун сабоқ чиқармайди.

4. Аниқликни талаб этадиган

тоифадаги низоли шахс хислатлари:

- ▶ Ишга ниҳоятда жиддий ёндашади;
- ▶ Ўзига ниҳоятда юқори талаб қўяди;
- ▶ Атрофидагиларга юқори талаблар қўядики, бу уларга нисбатан гуёки таъқибдек туюлади;
- ▶ Юқори даражада хавотирланиш хислатига эга;
- ▶ Ҳамма нарсага ниҳоятда эътиборли;
- ▶ Атрофидагиларнинг танқидий фикрига катта аҳамият беради;
- ▶ Гоҳида дўстлари, танишлари билан муносабатларни узадикки, бу гуёки уни хафа қилганлари оқибатидек туюлади;
- ▶ Гоҳида ўзи-ўзидан азият чекади, хатоларидан қайғуради, ҳатто гоҳида бу хатоларга нисбатан бош оғриқлари, уйқусизлик сифатида жавоб қайтаради;
- ▶ Ташқи жиҳатдан хиссиётларини ошкора этмасликни маъқул билади;
- ▶ Гуруҳдаги реал ўзаро муносабатларни яхши ҳис этмайди

5. Низосиз тоифадаги низоли шахс хислатлари:

- ▶ Фикрлари ва қарашларида беқарор;
- ▶ Енгил ишониш хислатига эга;
- ▶ Ички қарама-қарши фикрларга эга;
- ▶ Ҳаракатларида бир қадар уйғунлик йўқ;
- ▶ Вазиятларда бир лаҳзалик ютуқларга таянади;
- ▶ Келажакни, истиқболни етарли даражада кўра олмайди;
- ▶ Лидерларнинг ва атрофидагиларнинг фикрига тобе;
- ▶ Муросага келишга интилади;
- ▶ Ётарли даражада иродага эга эмас;
- ▶ Уз хатти-ҳаракатлари оқибатларини ва бошқаларнинг ҳаракатлари сабабларини чуқур уйламайди.

6. Мақсадга йўналтирилган тоифадаги низолари шахс хислатлари:

- ▶ Низони ўз мақсадларига етишиш учун омил сифатида қарайди;
- ▶ Низоларни ҳал этишда фаол томон сифатида ўзини намоён этади;
- ▶ Ўзаро муносабатларда таъсир кўрсатишга мойил;
- ▶ Низоларда мақсадли ҳаракат қилади, томонларнинг ҳолатини баҳолай олади, турли ҳолатларни ҳисоблайди;
- ▶ Жанжалли вазиятларда муомалани самарали таъсир усуллари қўлай олади.

НИЗО ВА ХАТО

- ▶ Ҳар доим шахс эмас, балки у йўл қўйган хато ва камчилиги танқид қилинади.
- ▶ Психологларнинг аниқлашларича, инсонларда энг кучли таассурот қолдирадиган нарса (97,3%) ҳамманинг олдида танбеҳ эшитиш ва камситилишидир. Айниқса буни аёллар кўтаролмайди. Шу билан бирга холи жойда суҳбатлашсангиз, тажриба кўрсатишича, 66,3% одам ўз айбига иқрор бўлади.

НИЗО ВА МУЛОҚОТ УСУЛЛАРИ

- ▶ Психологларнинг аниқлашича, жанжал ҳолатларнинг 100 тасидан 50 таси икки тарафга ўз дардларини айтиш имконияти берилганда ҳал бўлар экан. Бахсда енгиб чиқишнинг ягона йўли – ундан ўзини четга олиб қочиш.
- ▶ Хамсухбатингиз билдираётган фикрларини ҳурмат қилинг. Ҳеч қачон одамга уни ноҳақ деманг.
- ▶ Агар ноҳақ бўлсангиз буни қатъий тезлик билан тан олинг.
- ▶ Сухбатнинг бошидаёқ дўстона оҳангда гапиринг.

НИЗО ВА МУЛОҚОТ УСУЛЛАРИ

- ▶ Хамсухбатингизни ҳар доим сизга “Ҳа” деб жавоб қайтаришга мажбур қилинг.
- ▶ Иложи борича кўпроқ хамсухбатингиз гапирсин.
- ▶ Ҳамсухбатингиз мазкур фикр ундан чиққан деб уйласин.
- ▶ Ходиса ва воқеаларга хамсухбатингиз нуқтаи-назаридан қарашга ҳаракат қилинг.

НИЗО ВА МУЛОҚОТ УСУЛЛАРИ

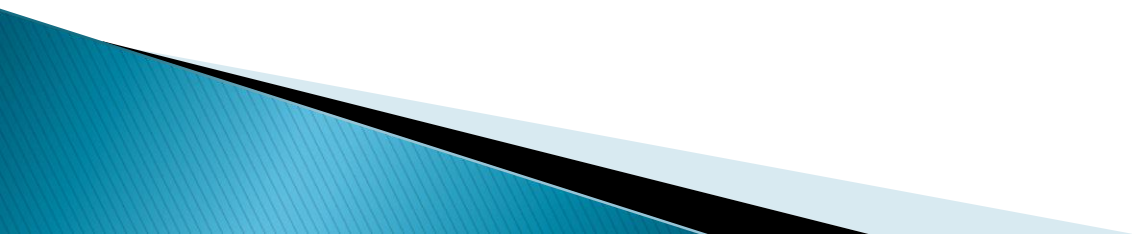
- ▶ Ўзгаларнинг уй хохишларига ҳамдардлиқ билдиринг.
- ▶ Одамларни руҳлантирадиган гаплар топинг.
- ▶ Уз ғояларингизни бўрттириб, таъсирчан қилиб ифодаланг.
- ▶ Узгаларни бефарқ қолдирманг, дадил ҳаракат қилинг.

Одамларни хақоратламасдан, хафа қилмасдан туриб, уларга таъсир ўтказиш йўллари:

- ▶ Суҳбатни ҳамсуҳбатингизни мақташдан, ижобий фазилатларни тан олишдан бошланг.
- ▶ Ўзгаларнинг хатоларини бевосита эмас, билвосита кўрсатиш керак.
- ▶ Олдин ўз хатоларингизни тан олинг, уларни танқид қилинг, сўнгра эса ҳамсуҳбатингиз хатолари тўғрисида гапиришингиз мумкин.
- ▶ Ҳамсуҳбатингизга буйруқ бериш ўрнига савол тарзида мурожаат қилишингиз афзалроқ.
- ▶ Одамларга ўз обрусини сақлаб қолишлиги учун имконият яратинг.
- ▶ Одамларнинг ҳар қандай муваффақиятларини тилга олинг, табрикланг. Бу масалада сидқидилдан ҳаракат қилинг.
- ▶ Одамлар сизнинг таклифингизни хурсанд бўлиб бажаришларига эришинг.

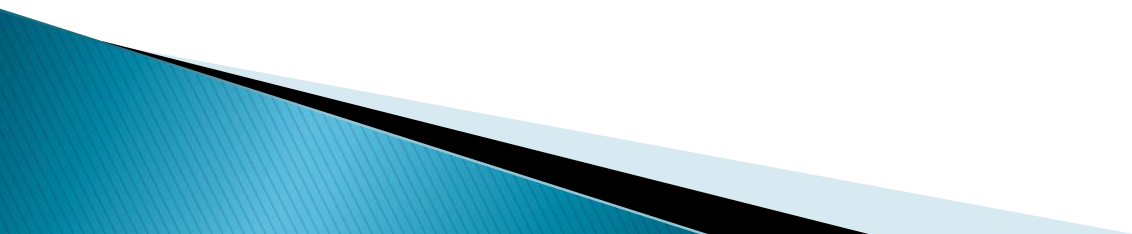
Суҳбатдошимиз ёлғон гапираётганлигини аниқлаш учун ахборот манбаи бўлиб хизмат қилиши мумкин:

- ▶ Кўп гапириш, аниқ матннинг кузатилмаслиги.
- ▶ Жавоб беришдан аввал узоқ сукут сақланиши.
- ▶ Чўзиб ва паст товушда гапириш.
- ▶ Ички зўриқиш.
- ▶ Номуносиб қўл хатти–ҳаракатлари.
- ▶ Табиий бўлмаган юз ифодаси.
- ▶ Юзнинг нотабиий қизариши ёки оқариши.
- ▶ Кўз қорачиғининг ниҳоятда кенгайиши.
- ▶ Кўзни суҳбатдошдан олиб қочиш.
- ▶ Тез–тез киприк қоқиш.
- ▶ Ишончсизликни ифодаловчи қўл ҳаракатлари (даҳанни, бурунни, қошни қашиш).
- ▶ Чаккани қашиш.
- ▶ Мийиғида кулиш, сунъий юз ифодалари.

- ▶ *Тилнинг ширинлиги ва хулқнинг поклиги сен учун хар қандай оғир ишни енгиллаштиради, тор ризқингни кенгайтиради, етолмаган мақсадларингга етказади, одамлар сени севади ва сенинг фойданг учун меҳнатни аямайди.*

Абдулқодир Нурий ап Барзанжий
Муктафоти адабийя
(одобга оид термалар)

▶ **Эътиборингиз учун рахмат!**

Педагог ходимларда мулоқот кўникмаларни ривожлантиришнинг психологик асослари

Тренинг мақсади:

Педагог ходимлар ва ўқувчи-ёшлар, ҳамда уларнинг оналарини ўртасидаги низоларни олдини олиш, мутахассисларнинг конструктив мулоқот бўйича билим ва кўникмаларини ривожлантириш.

МУЛОҚОТ

Мулоқот ўзи нима?

Мулоқотнинг психологик тузилмалари:

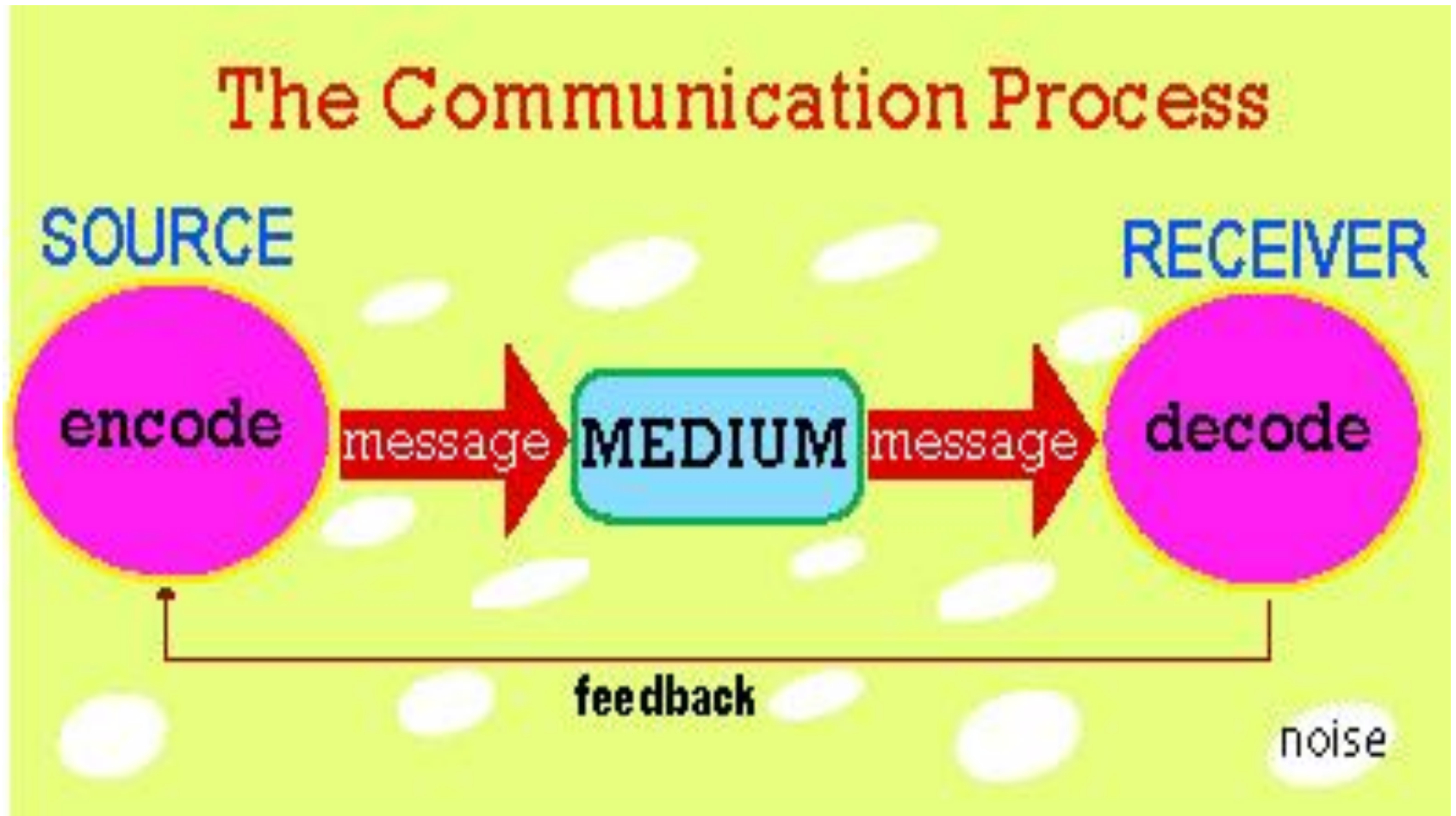
- инсонлар ўртасида маълумотни узатиш ва қабул қилиш жараёни - *коммуникатив*;
- ўзаро муносабат – *интерактив*;
- инсонлар бир бирини тушуниши, сезиши – *перцептив*.

Нима учун мулоқот қилиш муҳим?

КОММУНИКАЦИЯ

Коммуникация

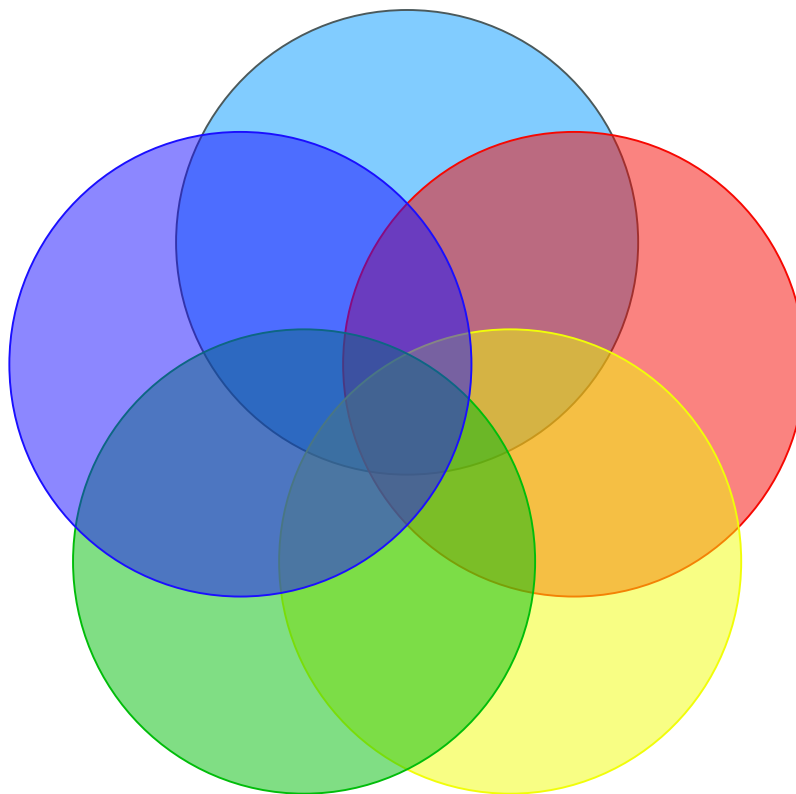

Мулоқот қилишнинг мақсадлари

Феъл-атвори ўзгартириш

Маълумот узатиш
ва қабул қилиш

Ҳаракатга
келтириш

Ишонтириш

Тушунтириш

Биз мулоқот қилишни яхшилашимиз керак, чунки...

бизнинг мулоқотимизнинг 70%:

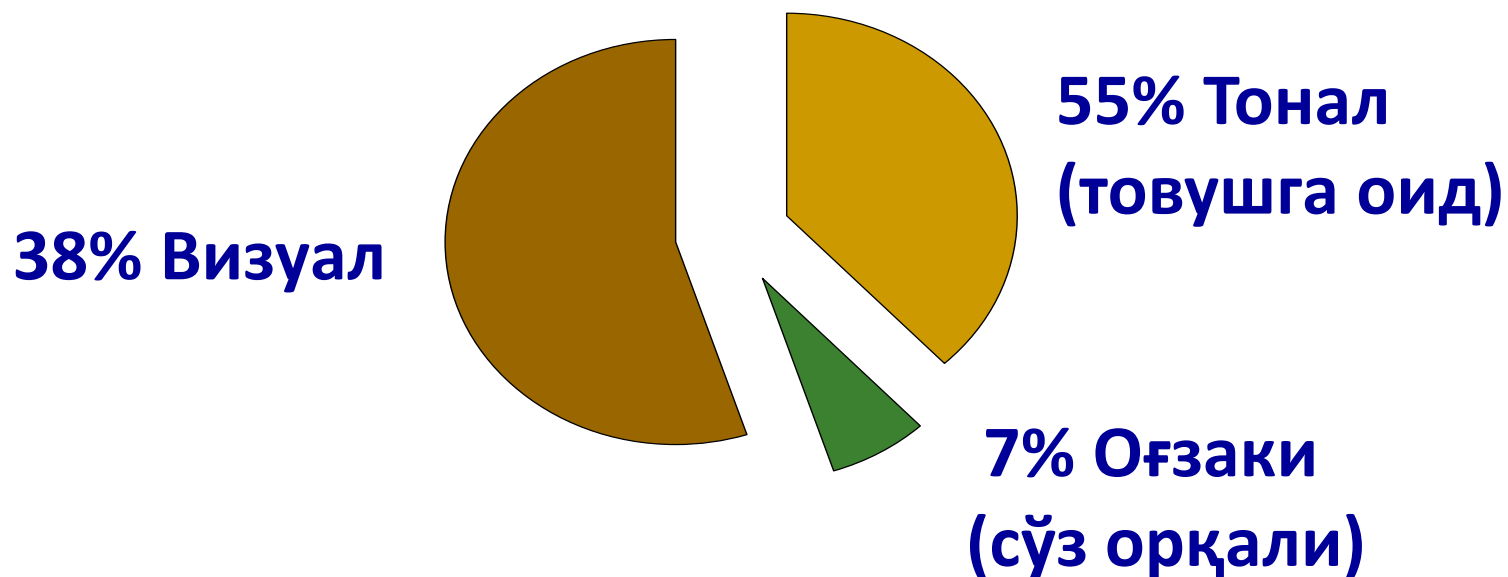
- **Нотўғри тушунилади**
- **Нотўғри талқин қилинади**
- **Инкор этилади**
- **Бузиб кўрсатилади**
- **Эшитилмайди**

70%

2 та одам иштирокидаги суҳбатда 6 та одам гапириши!!

Муваффақиятнинг муҳим омили

Орттирилган кўникмаларингизнинг энг катта улуши сиз қандай қилиб мулоқот қилишингиз билан бевосита боғлиқ

**Барча мулоқотнинг 93% сўзсиз бўлади
- КўНИКМА**

Мулоқот қилишда энг кўп қилинадиган хатолар:

- Бошқаларнинг гапини тамомлаш (тугатиш)
- Биров гапини тугатишини кутмасдан жавоб бериш
- Эшитиш жараёнида бошқа ишлар билан банд бўлиш
- Сўзлашувчининг кимлигига қараб маъно ёки мазмунни филтралаш
- Бошқалар ўрнига гапириш (яъни: “биз...”)

Мулоқот бу икки томонлама жараён дир!

Яхши мулоқот қилиш учун:

- ✓ *Тушуниш учун эшитинг*
- ✓ *Гапиришдан олдин тушунг*
- ✓ *Тушунилиш учун гапиринг*
- ✓ *Давом этишдан олдин тушунча ҳосил қилинганлигига ишонч ҳосил қилинг*
- ✓ *Такрорланг*

Оғзаки мулоқотнинг камчиликлари

- Хужжатлаштиришнинг/сақлаб қолишнинг имконияти йўқлиги
- Маълумот узатилишидаги бузилишлар (искажение)
- Расмий мақомга эга эмаслиги
- Тушунмовчиликлар юзага келиши эҳтимоли
- Ҳажмлироқ маълумотларни етказишга қулай эмаслиги
- Инсонларнинг физиологик тўсиқлар билан чегараланганлиги
- Мақсадли гуруҳ ҳар хил жойда бўлганда самарасиз

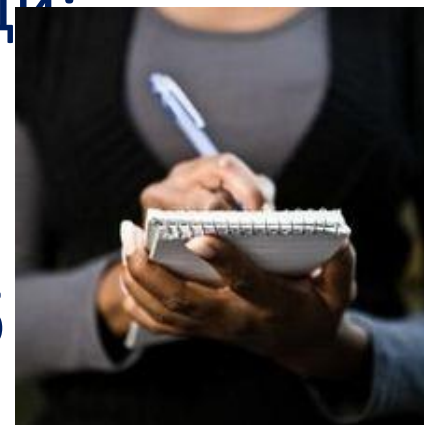
Ёзма мулоқот

✓ Ёзма мулоқотнинг кучини қуйидаги афоризм жуда чиройли тарзда тушунтириб беради:

“қалам қиличдан ўткир”.

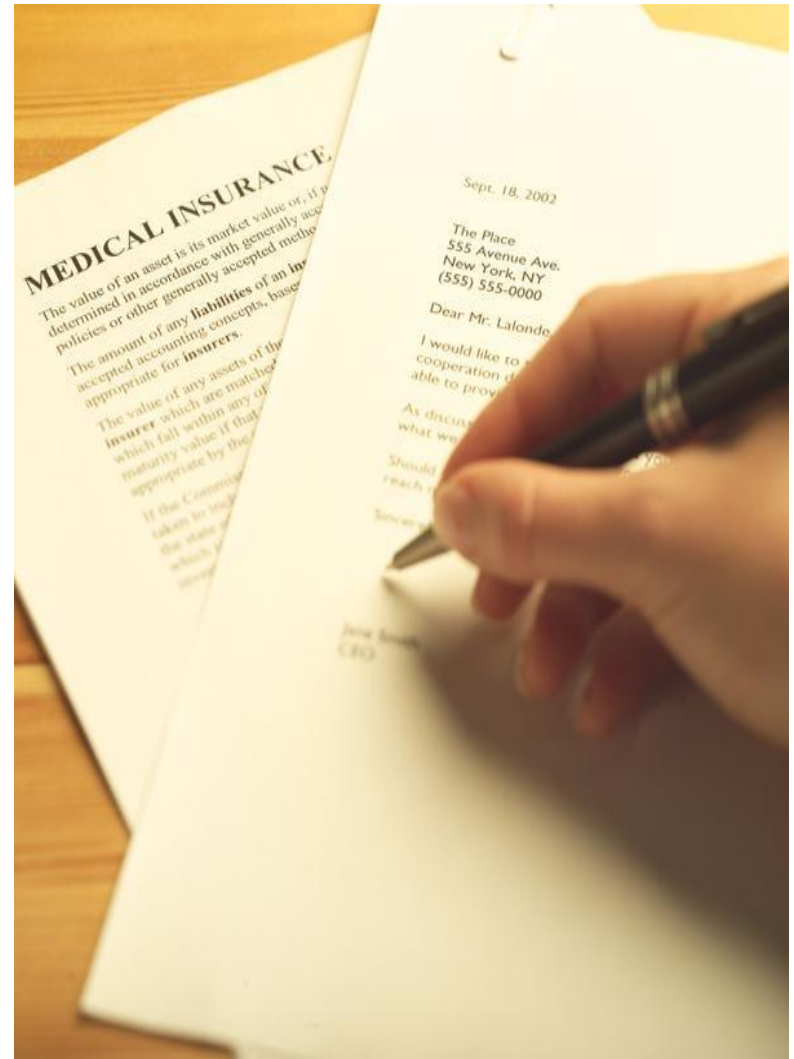
✓ Ёзма мулоқот шахсларнинг ва ташкилотнинг ҳаётида катта аҳамият касб этиши лозим.

✓ Ташкилотдаги ёзма мулоқотнинг усуллариға қуйидагилар киради: хатлар (билдириш хатлари, циркуляр хатлар, шикоят хатлари), баённомалар, кундалик иш тартиби, қўлланмалар, ҳисоботлар, буйруқлар, талабномалар, таклифлар, шартномалар ва ҳоказо...

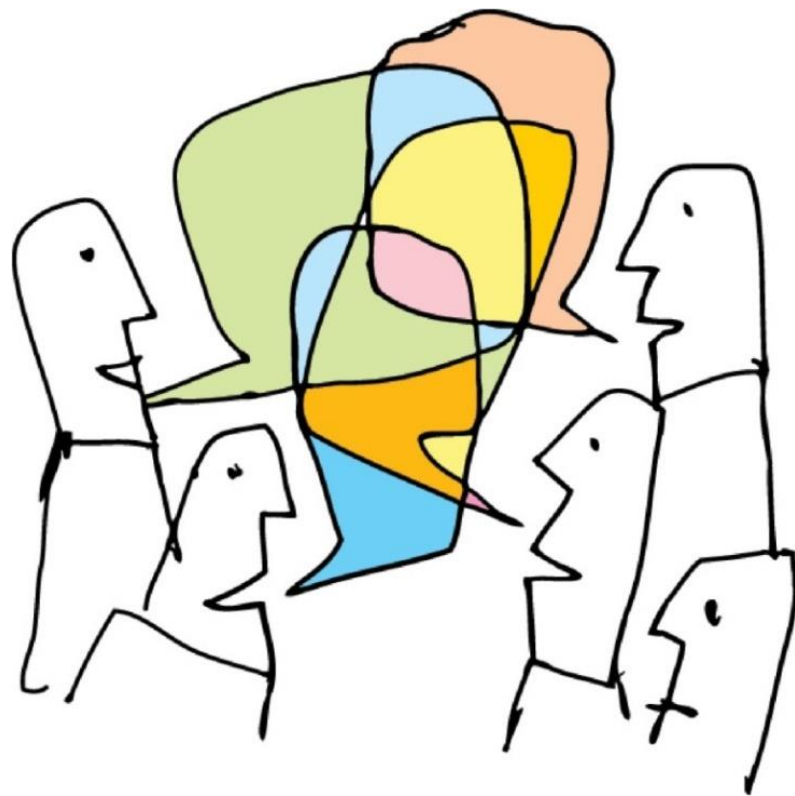
Ўзма мулоқотнинг афзалликлари

- Мурожаат қилиш имконияти
- Ҳуқуқий ҳимоя
- Бир хилликни таъминлайди
- Оммавий фойдаланиш ва танишиш имконияти (доступ)
- Масофада олиб бориладиган мулоқотга мос
- Имиджни шакллантириши
- Хатосиз (пухта) ва аниқ
- Доимий
- Алмаштириш ёки ўзгартириш имкони мавжудлиги

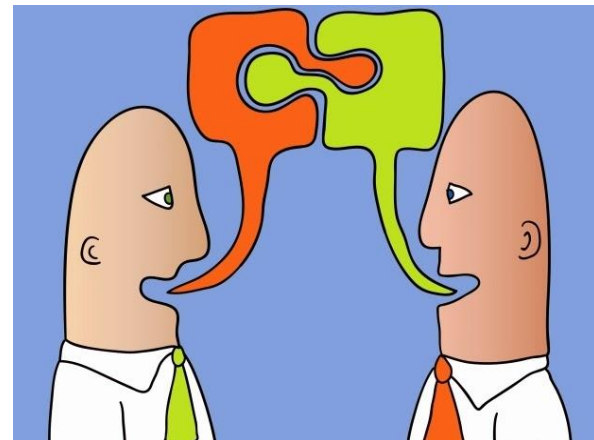
Ёзма мулоқотнинг камчиликлари

- Ёзма дунё билан чегараланганлиги
- Кўп вақт талаб қилади
- Қоғозбозлик
- Фикрларни ёзма ифодалашда муайян билимларни талаб қилади
- Дарҳол фикр-мулоҳазаларни олиш имконияти йўқ
- Қиммат
- Кўпроқ меҳнат талаб қилади
- Тушунмовчиликларга дарҳол аниқлик киритиш имконияти йўқ

Самарали мулоқот асослари

- **Билим**
 - Суҳбатдаги спонтанлик (спонтанность)
 - Суҳбат даражаси
- **Фикрларингизни жамлаш**
- **Имо-ишоралар ва тана ҳаракатлари**
 - Кўрсатиб беринг ва айтинг
- **Яхши эшитиш (суҳбатдош бўлиш)**
 - Эшитиш ва тинглаш қобилияти

ЭЪТИБОРИНГИЗ УЧУН РАХМАТ!

**Mavzu: Jamoa va
shaxslararo munosabatlar**

✘ Reja:

✘

✘

✘ *Guruhlar va ularning turlari.*

✘ *Jamoa haqida tushuncha.*

✘ *Guruhlar va jamoada shaxslararo munosabatlar. .*

KIRISH

- ✘ Har bir shaxs o`z faoliyatini turli guruhlar sharoitida yoki turli guruhlar ta`sirida amalga oshiradi. Chunki jamiyatdan chetda qolgan yoki insonlar guruhiga umuman qo`shilmaydigan individning o`zi yo`q. Kishi jamiyatda yashar ekan, u doimo turli insonlar bilan muloqotda, o`zaro ta`sirda bo`ladi, bu muloqot jarayonlari esa doimo kishilar guruhida ro`y beradi. Shuning uchun ham guruhlar muammosi, uni o`rganish va guruhlarini shakllanishiga oid ilmiy xulosalar chikarish insoniy psixologiyaning asosiy mavzularidan va muammolaridan biridir.
- ✘ Shaxs ijtimoiy mavjudot. U o`zining hayoti davomida boshqa kishilar bilan bevosita muloqotda bo`ladi va bu orqali o`zining ijtimoiy mohiyatini amalga oshiradi.

-
- ✘ Har bir shaxs o`z faoliyatini turli guruhlar sharoitida yoki turli guruhlar ta`sirida amalga oshiriladi. Chunki, jamiyatdan chetda qolgan yoki insonlar guruhiga umuman qo`shilmaydigan individning o`zi yo`q, kishi jamiyatda yashar ekan, u doimo turli insonlar bilan muloqotda, o`zaro ta`sirda bo`ladi, bu muloqot jarayonlari esa doimo kishilar guruhida ro`y beradi. Shuning uchun ham guruhlar muammosi, uni o`rganish va guruhlarning shakllanishiga oid ilmiy xulosalar chiqarish ijtimoiy psixologiyaning asosiy mavzularidan va muammolaridan biridir.

ETNIK GURUHLAR

- ✘ Ijtimoiy psixologiyada katta guruhlar ichida etnik guruhlar psixologiyasi, ya`ni etnopsixologiya bo`yicha ko`proq tadqiqotlar o`tkazildi. Ayniqsa, hozirgi davrda har bir jumhuriyatlar alohida, mustaqil davlat mavqeini olgan, lekin boshqa tomondan qaraganda, hamdustlik mamlakatlari ittifoqi sharoitida millatlar o`rtasida muttasil aloqalar mavjudligidan kelib chiqib, milliy psixologiya masalalari kun tartibida avvalgidan ham muhim masala sifatida qo`yilmoqda. Katta guruhlar ichida milliy guruhlariga ko`proq e`tibor berishni lozim, bunday etiborning yana bir boisi - O`zbekistonda bu sohada ayrim tadqiqotlarning o`tkazilganligi, lekin ular ko`p hollarda milliy psixologiya darajasiga olib chiqilmaganligidadir.

-
- ✘ **Kichik guruh** - nisbatan barqaror, tarkibi jihatidan a`zosi unchalik ko`p bo`lmagan, umumiy maqsad bilan bog`langan kishilarning birlashmasi.
 - ✘ Bunda kichik guruh a`zolari o`rtasida bevosita aloqalar o`rnatiladi va amalga oshiriladi. Bu guruhda, umumiy maqsad mavjud bo`lib, uning a`zolari bu maqsadga erishish yo`lida o`zlarining barcha kuchlarini safarbar etadilar. Kichik guruhga kiruvchi kishilar bir-birlarini shaxsan biladilar va guruh oldida turgan vazifalarni hal qilish uchun bir-birlari bilan muloqotda bo`ladilar.

ODAMLAR IJTIMOYIY BIRLASHMASI RIVOJLANISHINING YUQORI SHAKLI JAMOADIR

Faoliyatining umumiy maqsadga erishish yo'lida psixologik jipsiligi va umumiy foydali motivlar bilan gavsiflanuvchi guruhdir.

Jamoaning muhim belgisi – maqsad va vazifalarning ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligidir. Agar bu belgi bo'lmasa, guruh jamoa deb atalishi mumkin emas.

XULOSA

- ✘ Kuchli va kuchsiz ko`rsatkichlar mazmun jihatdan turlicha bo`lishi mumkin, lekin ulardagi umumiy narsa-natija, ya`ni sherik tanlashdir.
- ✘ Sotsiometrik tadqiqotdan olingan malumotlar asosiy sotsiogrammalar tuziladi. Agar guruh a`zolari soni 20 tadan ko`p bo`lsa, sotsiometrik matritsa tuzish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shuningdek, natijalarni grafik ravishda, zanjir, uchburchak yoki yulduzcha shaklida ham ifodalash mumkin. Shunday qilib, sotsiometriya metodi ob`ektiv va aniq malumotlar, ya`ni shaxsning guruh yoki jamoadagi real holatini aks ettiruvchi ma`lumotlar olishga imkon beradi va amaliy maqsadlarda foydalanishi mumkin.

ASOSIY ADABIYOTLAR:

- ✘ 1. V. M. Karimova Ijtimoiy psixologiya asoslari. T: O`qituvchi nashriyoti 1994.
- ✘ 2. Andreeva G. M. Aktualnie problemi sotsialnoy psixologii. M. Iz. MGU. 1998
- ✘ 3. Sotsialnaya psixologiya: Uchebnoe posobie dlya studentov ped institutov. (A. V. Petrovskiy, V. V. Abramenkova, M. ye. Zelenova i dr. pod. red A. V. Petrovskogo M. Prosveshenie, 1987
- ✘ 4. Sotsialnaya psixologiya: Istoriya, teoriya, empiricheskie isledovaniya. Por red ye. S. Kuzmina, V. ye. Semenova L. G. U. 1979

Sotsial munosabatlar

SOTSIAL MUNOSABATLAR

- Sotsiologiya fanining tizimida sotsial munosabatlar juda muhim o'rin kasb etadi. Chunki u orqali jamiyat a'zolari bir-birlari bilan ma'lum bir muomala va ijtimoiy hamkorlikka intiladilar. Sotsiologiyadagi bu maxsus soha o'zining o'ta dolzarbligi va muhimligi bilan boshqa muammo va masalalardan ajralib tursada, u hali mutaxassislar tomonidan to'liq ilmiy va sistemali ravishda o'rganilmagan va ilmiy adabiyotlarda etarli darajada yoritilmagan. Bu salbiy yo'lning asosiy sabablaridan birinchisi, sobiq Ittifoq falsafiy — sotsiologik adabiyotida bu masalani bir yoqlama talqin qilinishi bo'lsa. Ikkinchisi ilg'or g'arb adabiyotining ushbu sohasi bo'yicha tadqiqotlarining to'liq ma'lumotlarini bizda yo'qligidir.

Sotsial munosabatlar tushunchasi

- Sotsial munosabatlar tushunchasini o'zi hali sotsiologiya fanida aniq va ilmiy ta'rifini hozircha topa olgani yo'q. Avvalambor shuni ta'kidlash zarurki, sotsial munosabatlar ko'pincha ijtimoiy munosabatlar tushunchasi bilan tenglashtiriladi yoki sotsial munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning bir xususiy ko'rinishi deb talqin qilinadi. Mavjud adabiyotlarni chuqurroq tahlil qilinadigan bo'lsa shunday xulosaga kelish mumkinki, yuqorida ko'rsatilgan fikrlarda qimmatli asos borligini bilish mumkin.

- ***sotsial munosabatlar tushunchasi ko'pgina adabiyotlarda 2 xil darajada: keng ma'noda va tor ma'noda talqin qilingan, ushbu muammoni keng ma'noda tushinish — bu sotsial munosabatlarni butun bir ijtimoiy munosabatlar tizimi bilan tenglashtirishdir, va ular orasidagi farqlarga e'tibor bermaslik bilan bog'liqdir.***

- **Tor ma'noda sotsial munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning bir muhim elementi va turi deb interpretatsiya qilinadi. Sotsial munosabatlar keng ma'noda quyidagicha ta'rif bilan belgilangan.**
- **Sotsial munosabatlar bu tabiat hodisalaridan o'laroq bo'lib, unda ijtimoiy munosabatlarning butun bir tizimi mujassamlashgandir.**

- **Keyinchalik sotsial munosabatlarni ham keng, ham tor ma'noda talqin qilish jarayonlari takomillashib bordi. Albatga yuqorida keltirilgan ta'riflar bu munosabatlarni materializm ta'limoti metodologiyasi asosida shakllangan ko'rinishidir. Sotsial munosabatlarga berilgan ta'riflar bir-birlaridan shakl jihatidan farqlansalar ham lekin mazmun jihatidan bir-birlaridan deyarli farqlari yo'q, deb ta'kidlansa mubolag'a bo'lmaydi. Chunki ularning asosini materialistik dialektika metodologiyasi tashkil qiladi. Shuning uchun sobiq Ittifoq adabiyotida sotsial munosabatlar muammosi tarixiy materializmning qonun va kategoriyalaridan kelib chiqib yoritilgan haqiqiy sotsiologik muammo sifatida sotsial munosabatlar tahlil qilinmagan. Shuning uchun sotsiologiya mustaqil fan sifatida tan olinmay unga faqat sotsial muammolarni, falsafiy tadqiqotlarining xulosalarini o'zining emperik tadqiqotlari bilan asoslash vazifalari yuklatilgan edi.**

- **Jumladan sotsial munosabatlar masalalari g'arb mutaffakirlari tomonidan ham o'z metod va metodologiyalari jihatidan keng tadqiq qilingan. O. Kont o'zining pozitivistik ta'limotida sotsial munosabatlar muammolarini xuddi biologik hodisalar metodi bilan o'rganish prinsiplarini keng targ'ib qiladi. Pozitivistik — naturalistik yo'nalishning ashaddiy raqibi bo'lgan fenomenologik sotsiologiya sotsial hayot va sotsial munosabatlarni bunday uslubda talqin qilganligi uchun O. Kont va uning izdoshlarini keskin tanqid qiladi. Naturalizmning bu jiddiy kamchilik va jiddiy hatoliklarini bartaraf etish uchun fenomenologik sotsiologiya inson ongining faolligi muammo echimining asosiy omili deb isbotlashga intiladi. Bu yo'nalish vakillarning fikricha faqatgina insonning tafakkuri tufayli sotsial voqelikni va sotsial munosabatlarni, konstruksiyalash (yaratish) mumkin bo'ladi. Chunki sotsial real va sotsial munosabatlar insonning interpretatsiy faoliyat orqaligina vujudga keladi. Fenomenologik sotsiologiyaning taniqli vakillaridai biri D. Sylverman yuqoridagi g'oyalarning asoslash uchun pozitivistik sotsiologiya nazariyasini tanqid qiladi.**

O. Kont

- Albatta, bu ijtimoiy fikrlar vujudga kelgandan beri ancha vaqtlar o'tdi, yangi jug'rofiy — siyosiy makonlar paydo bo'ldilar eng muhimi esa totalitar tuzumi barham topib yangi davlatlar vujudga kelishdi, yangi jamiyatda bir partiyaviylik hukumdorligi emirildi va mustaqil suveren davlatlar bo'ldilar. Endi esa jamiyatdagi jarayonlarni, jumladan sotsial munosabatlar muammolarini keng plyuralistik prinsip orqali tadqiq qilish davri keldi.

- Bu prinsip orqali, sotsial munosabatlarni muammo va vazifalarini turlicha tahlil qilish imkoniyati tugʻiladi. Ushbu ijobiy imkoniyatlarning hosili sifatida respublikamizda sotsial munosabatlar muammolari jahon ilmiy tafakkurining har hil yoʻnalishlarini natijalari asosida tadqiq qilinayotganligi ajratib koʻrsatish mumkin.

Xulosa

- Xulosa qilib aytganda sotsial munosabatlar muammosini yangi, yuqori ilmiy darajada tadqiq qilish imkoniyatlari vujudga keldi. Endi bu muammoni konkret sotsiologik tadqiqot bilan o'rganish joiz. Chunki sotsiologiya nafaqat bu muammoni, balki butun ijtimoiy hayot jarayonlarini keng qamrovda kompleks xarakterda va amaliy natijalar asosida chuqur tadqiqot qiladi.

Liderlik ko'nikmalari

Lider – xayolati talanti bilan zabt etilgan inson

XTV O'quvchi yoshlar bilan ishlash boshqarmasi

Lider kim o'zi?!

Liderlik darajalari

- Shaxs lideri
- Holat lideri
- Jamoa lideri

Liderlar va ularning shakllanishi

Omadli lider ko'nikmalari

- Boshlang'ich ko'nikmalar;
- Muloqot ko'nikmalari;
- Liderlarning shaxsiy xususiyatlari;

Boshlang'ich ko'nikmalar

- Kelajakni ko'rish;
- Maqsad qo'yish;
- Ko'nikuvchanlik;
- Psixologik chidam;

Muloqot ko'nikmalari;

- Ishontirolish qobilyati;
- Muloqatga tez kirishuvchi;
- Noverbal muloqot ko'nikmalari;
- Boshqalarni tinglay olish;

Liderlarning shaxsiy xususiyatlari

- O'ziga bo'lgan ishonch;
- Faollik;
- Nostandart fikrlash; *
- Shaxsiy etuklik;

Liderlik sifatlarini shakllantish

- O'zingizga ko'proq ma'suliyatni oling;
- Boshqalarni tinglashni o'rganing;
- Odamlarni ilhomlantiring;
- O'rganishdan to'xtamang;
- Atrofingizdagilarga e'tiborliroq bo'ling;

**E'tiboringiz uchun
rahmat!!!**

Raxbar psixologiyasi

Raxbar psixologiyasi

Prezidentimiz Islom Karimov o'zining qator asarlari, nutq va ma'ruzalarida, turli chiqishlarida mustaqil, huquqiy, demokratik davlat barpo etish, jamiyat hayotining barcha sohalarini erkinlashtirish, islohotlarni jadallashtirishda rahbar kadrlarning roli muhim ekanligini doimo ta'kidlab, kadrlar masalasi bugungi kunning ustuvor yo'nalishi deb yo'llanma berib kelmoqda.

Darhaqiqat, har qanday davr va tizimda tuzgan rejalarimiz, qabul qilgan qaror va qonunlarimizning ro'yobga chiqishi, taraqqiyotimiz odimlari, qo'yingki, kishilar kayfiyatiga bo'qliq barcha hayotiy masalalarning ahvoli u yoki bu sohada kim rahbar bo'lib ishlayotganligiga, rahbarlik faoliyatiga bo'qliqdir

Raxbar psixologiyasi

Korxonada, tashkilot, xo'jalik yoki muassasa, hokimlik va uning bo'limlariga fidoyi, ishchan, tajribali, talabchan, ayni paytda kishilarga yamxo'r, zamon talablarini chuqur his eta oladigan, ko'ngli pok rahbarga odamlarning ishonchi barqaror bo'ladi, aks holda...

Rahbarlarni tanlash, ularni joy-joyiga qo'yish hozirgi kunda eng dolzarb masala. Aytish mumkinki, masalalarning masalasi. Chunki biz ancha murakkab va tashvishli davrda, bir tuzumdan ikkinchi tuzumga o'tish davrida yashamoqdamiz. Zero, xalqning notinchligi, ular o'rtasidagi nizolar, vayronagarchiliklar va davlatlar o'rtasida urushlar kelib chiqishi, begunoh kishilarning qoni to'kilishi, xalqning ahvoli nochor bo'lib qolishiga, tarixda ko'p hollarda sotqin, vijdonsiz rahbarlar, millatchi guruhbozlar sababchi bo'lganligini insoniyat hech qachon unutmasligi kerak. Xullas, insoniyat sivilizatsiyasining hamma davrlarida malakali rahbarlar va mutaxassislar barcha muammolarni hal qilishda muhim o'rin tutadi va shunday bo'lib qolaveradi.

Raxbar psixologiyasi

«Biz oldimizga qanday muhim vazifa qo'ymaylik, — deydi prezidentimiz. — Qanday hayotiy muammoni echish zarurati tu'yilmasin, gap oxir-oqibat, yuqorida aytganimizdek, baribir kadrlarga va yana kadrlarga borib taqalaveradi» Binobarin, biz oldimizga demokratik jamiyat barpo etishdek buyuk vazifani aniq maqsad qilib qo'yganmiz. Bu deganimiz jamiyatni boshqarishda har bir rahbarning o'z o'rni va huquqi bo'lsin, u yoki bu masalalalar hal bo'layotganida uning ham o'z ovozi, o'z fikri bo'lsin, aytilgan taklif va mulohazalarga asoslanib bergan fikri, o'rinli bo'lsa, albatta, inobatga olinmo'yi lozim. Buning uchun har bir korxonada so'ylom psixologik muhit yaratilishi darkor. Uni yaratish esa, birinchi navbatda, rahbarga, uning ma'naviy qiyofasiga, zamon talablarini necho'yli ziyraklik bilan ongli tushunishiga, haqqo'yligiga, adolatparvarligiga bo'yliqdir.

Raxbar psixologiyasi

Achinarli tomoni shundaki, ba'zi rahbarlar muhim masalalarni hal etishda, ayniqsa lavozimga biror shaxsni tayinlashda, men boshliqman, demak, mening aytganim-aytgan, deganim-degan bo'lishi shart, deb o'ylaydilar. Natijada u yoki bu lavozimga ba'zan ma'naviy noloyiq, siyosiy shakllanmagan kishi tayinlanib qoladi. Oqibatda mahalliychilik, oshna-o'aynichilik, tanish-bilishchilik kabi umum ishimizga nihoyatda putur etkazadigan illatlar ildiz otadi. Xuddi shunday sharoitda rahbar uchun ham, jamoa uchun ham noqulay psixologik vaziyat vujudga keladiki, buni tuzatish ancha murakkab jarayonga aylanadi.

Raxbar psixologiyasi

O'tgan yil «Xalq so'zi» gazetasida bir maqola e'lon qilindi. Unda respublikamizdagi ayrim tashkilot va idoralarda, xususan, respublikamizning nufuzli oliy o'quv yurtlaridan birida, xalq ta'limi tizimida, byudjet mablaʼlari talon-taroj qilinayotgani, talabalar stipendiyalari, o'qituvchilar maoshlari bankdan o'z vaqtida olinsa-da, ular nomuvofiq joylarga sarflanayotgani, bu odamlar kayfiyatiga o'ta salbiy ta'sir etishi, mehnat intizomining buzilishi, ayni cho'йда, ularda davlatga nisbatan hatto norozilik kayfiyati uy'otishi mumkinligi haqida mulohazalar bildirilgan⁷. Yuqoridagi kamchiliklar respublikamizning mutasaddi rahbarlari tomonidan o'rganilib tahlil etilganda, boshqaruv tizimining izdan chiqqani, jamoa bilan rahbar o'rtasida keskin va ziddiyatli psixologik munosabatlar vujudga kelgani aniqlangan. Fikrimizning dalili uchun qisqagina bayon keltiramiz

Raxbar psixologiyasi

Oliy o'quv yurtida turli xil talon-tarojlar oylab, yillab davom etib kelgan. Bu jihatlar o'qituvchi va studentlarning turli idoralarga yozgan ko'plab shikoyat xatlari asosida ochilgan. Agar ular shikoyat yozib, arzdod qilib turli idoralar eshigiga bosh urmaganda, kim biladi, bu oliy o'quv yurtidagi hamda xalq ta'limi tizimidagi bu bedodlik va adolatsizliklar rahbarlar tomonidan yana qancha davom ettirilar edi. Xo'sh, byudjet mablaylarini talon-taroj etayotgan, boshqacha aytganda, nopok rahbarlar tomonidan o'marilayotgan bo'lsa, rahbarning bu holatini qanday baholash mumkin.

Raxbar psixologiyasi

«Bugun Namangan viloyatida vujudga kelgan mana shunday vaziyatni tahlil qilar ekanmiz, — degan edi prezidentimiz I.A.Karimov xalq deputatlari Namangan viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyasida soʻzlagan nutqida, — yagona bir xulosaga keldikki, keyingi paytda viloyat hayotida, avvalo, uning rahbariyati faoliyatida mas'uliyatni butunlay unutilib qoʻyish kayfiyati paydo boʻlgan va bu holat barchamizni tashvishga solmasdan qoʻymaydi. Shu oʻrinda katta-kichik barcha rahbarlarga aytmoqchiman. Mehnatkash xalqimiz siz bilan bizga shunday mansab va martabalarni, etakchilikni ishonib topshirgan ekan, ayni vaqtda boʻynimizga juda katta mas'uliyat va javobgarlikni ham yuklagan rahbarlik lavozimi haqida, uning bugungi zamonda naqadar murakkab va oʻyirligi haqida soʻnggi vaqtlarda juda koʻp gapiradigan boʻlayapmiz»8 .

Raxbar psixologiyasi

«Lekin ming taassuflar bo'lsinki, bundan ko'pchilik, shu jumladan, yuqori mansablarda o'tirganlar ham kerakli xulosa chiqarishi joylarda sezilmaydi. Qo'shni viloyat, qo'shni tumanda o'zining mas'uliyatini yo'qotib qo'ygan, oyo'yi erdan uzilib qolgan, manmanlikka berilib, qo'pol bo'lsa ham aytishga majburman, havolanib ketgan shaxslarga nisbatan ko'rilyotgan qattiq choralarni xuddiki, o'zlariga tegishli emas, deb qabul qiladi, ulardan saboq chiqarmaydi.

Odamlar ko'rsin, eshitsin, bilsin, rahbarlar shundan xulosa chiqarsin, deb biz bu majlislarni televidenie orqali ochiq-oydin ko'rsatyapmiz. Barchamiz bir haqiqatni hech qachon unutmasligimizni istardim, mansab kursisida o'tirgan, hokimiyat nomidan ish yuritadigan ba'zi rahbarlar o'zining aqlga nomuvofiq ishlarini yashirishga qancha urinmasin, odamlar o'ziga nisbatan, jamoatchilikka nisbatan adolat buzilayotganini ko'rib, bunday rahbarlarning quyushqondan chiqib ketayotganini baribir sezadi, biladi»

Raxbar psixologiyasi

Qachonki, rahbarning yuragi ham, qo'li ham toza bo'lsa, ta'madan, yarazdan yiroq bo'lsa, uning tabiatida qat'iyatlik bilan vazminlik, talabchanlik bilan aql-zakovat uyğun bo'lsa, faqat shundagina u odamlarning ýam-tashvishini o'z qalb prizmasidan o'tkazishga qodir bo'ladi.

Shunday ekan, masalaning psixologik echimini oydinlashtirish uchun keng mushohada qilib ko'rishga to'ýri keladi. Ya'ni, u jamoada haqiqiy rahbar ruhiy ko'tarinki kayfiyat bilan ish boshlamoýi va yashamoýi lozim, odamlarga ma'naviy yaqin bo'lmoýi zarur. U hamisha jamoa a'zolarining quvonch va tashvishlari bilan yashashi kerak. Rahbar hayotining ko'pgina unutilmas lahzalari jamoa muhitida tarbiyalanadi, shakllanadi. Shu tarzda rahbarning eng yaxshi tashkilotchilik, tadbirkorlik fazilatlari shakllanib, mukammallashib boradi.

Raxbar psixologiyasi

Ikkinchi tomondan, jamoa hayotida yuz beradigan muhim voqealar va hodisalar esa yana shu jamoani boshqaradigan rahbar faoliyati bilan chambarchas boʻliq boʻladi. Jamoa va rahbar uyʻunligi shaxs hamda korxonaning manfaatlarining shunchaki mos kelishi emas. Bunday psixologik uyʻunlik rahbarning maʼlum kishilar guruhiga hech ikkilanmay «singib ketishi» yoki shu guruhdagi kishilarning rahbarga koʻr-koʻrona boʻysunishi natijasida yuzaga kelmaydi. Jamoa oldiga qoʻyilgan muhim maqsadlar rahbar uchun ham muhim ahamiyat kasb etgandagina ana shunday uyʻunlik yuzaga keladi. Biroq har qanday jamoa ham oʻziga xos dunyoqarash, qiziqish va moyilliklarga ega boʻlgan turlicha feʼl-atvordagi kishilar guruhidan tashkil topavermaydi. Har bir rahbar faoliyati davomida jamoa hayotiga baholi qudrat oʻz hissasini qoʻshib borsa va undan oʻzi uchun ham biror yangilik topa olsagina zamini mustahkam jamoa vujudga keladi

Raxbar psixologiyasi

Demak, rahbar shaxslarning ma'naviy dunyosi qanchalik yuqori bo'lsa, jamoa hayoti mazmunan shunchalik boy, qiziqarli bo'ladi. Zamonaviy muassasada, eng avvalo, ma'naviy-psixologik yakdillik, hamjamiyatlik, manfaat va intilishlar birligi vujudga kelgan bo'lishi lozim. Ba'zan bu birlik unchalik mustahkam bo'lmasligi ham mumkin. Bordi-yu, jamoada tarqoqlik, o'rinsiz tortishuv yuz berib, bu mojaro uzoq vaqt davom etsa, bunday muassasa o'z barqarorligini yo'qotadi va oqibatda inqirozga yuz tutadi. Odamlar va rahbar o'rtasida kelib chiqadigan nizolar ana shunday holatlar alomatlaridandir. Ba'zan rahbar jamoadan ortda qolib o'z oldiga qo'ygan vazifalarni hal etishga ojizlanib qolishi ham mumkin.

Raxbar psixologiyasi

Bordi-yu, u rahbarlik lavozimida bo'lsa-da, faolligi, mustaqilligi, tashkilotchiligi va alohida tadbirkorligi bilan boshqalardan ajralib turadigan shaxsiy sifatleri bo'lmasa, rahbar bilan jamoa o'rtasida munosabatlar yanada jiddiyroq tus ola boradi. Uning kasbiy no'noqligi o'z mavqeini yo'qotishga olib keladi. Agar rahbar jamoa oldidagi mas'uliyatini to'liq his etsayu, biroq o'ziga bo'yliq bo'lmagan sabablarga ko'ra endi uni boshqara olmaydigan psixologik sharoitga duch kelsa, unda rahbar o'z lavozimidan voz kechgani ma'qul bo'ladi.

Raxbar psixologiyasi

Agar rahbar o'z imkoniyatlariga yuqori baho berib, xatolariga tanqidiy yondashmasa, jamoada nizo tuyladi. Albatta, bunday sharoitda rahbar o'z xatti-harakatlarini oqlaydi va o'z chiqargan xulosasini yagona to'ryi echim deb baholaydi. Bunday sharoitda masala mohiyatini to'ryi tushunib etgan va rahbarning noma'qul faoliyatini aniq ko'rib turgan ayrim kayvoni kishilarning ham ko'pchilik oldida so'zi o'tmay obro'sizlanib qolishi mumkin. To'ryi, ba'zan jamoa yolib keladi, biroq bu juda katta mashaqqat va jamoa a'zolarining tirishqoqligi tufayli yuzaga chiqadi. Biroq, bu adolatning o'rnatilishi uzoq muddatga cho'ziladi. Rahbar jamoadan ilgarilab ketishi, ammo uning qobiliyati, layoqati jamoa hayotida o'z aksini topolmay qolishi ham mumkin. jamoa hayotida ma'naviy soylom munosabat barqaror bo'lsa, bu hol nizo keltirib chiqarmaydi. Chunki, qobiliyatli rahbar o'z bilimi va malakasining ortishi tufayli agar jamoada etarli imkoniyatlar bo'lsa, qo'llab-quvvatlash bo'lsa, rahbar yangi vazifaga ko'tariladi. Bordi-yu jamoa ma'naviy-siyosiy, iqtisodiy jihatdan shakllanmagan bo'lsa, qobiliyatli, tashabbuskor rahbar bilan jamoa o'rtasida psixologik nizo kelib chiqishi tabiiy. Bunda jamoa manfaatlari endi talabchan rahbar manfaatlariga to'ryi kelmay qoladi. Shunday vaziyatda u «to'ryi kelmaydigan rahbar», «osoyishtalikni buzuvchi rahbar» deb baholanib tazyiq ostiga olinadi va uning hammaga o'xshab tinch yurishi talab etiladi.

Raxbar psixologiyasi

Agar shunday holatda rahbar qoloq vaziyatga bo'ysunsa, «sen manga tegma, men senga» qabilida ish tutadi va u endi «faqir kishi panada» degan aqidaga amal qilib, o'zi bilan o'zi ovora bo'lib qoladi. Lekin o'sha rahbar o'z aytganida turib olsa, uning xatti-harakatlari «o'zini jamoaga qarama-qarshi qo'yyapti» deb baholanib, jazo olishiga, hatto ishdan ketishiga olib keladi. Ma'naviy, ruhiy, ijtimoiy tomondan kamol topib, rivojlanib borayotgan jamoa rahbardagi eng yaxshi fazilatlarning shakllanishiga imkon beradi, uning rahbarlik iste'dodini takomillashtiradi, siyosiy hushyorlikka chaqiradi, irodasini chiniqtiradi, ruhiy kuch-quvvatini oshiradi.

Ma'naviy soylomlik faol mehnat manbaidir. Shu muhitdagi yakdillik, hamjihatlik jamoaning barcha a'zolari ma'naviy qarashlarining mushtarakligi bilan belgilanadi. Har bir kishi manfaatini himoya qilish rahbarning o'z-o'zini anglashi demakdir. Bu holda jamoada shaxs haqida qayyurish tabiiy holga aylanishi tayin.

Raxbar psixologiyasi

Jamoada ichki birlik mustahkam va o'zaro munosabatlar faol bo'lgani holda, uning a'zolari ma'naviy me'yorlarni buzishsa, qonunga xilof ish tutishsa, o'z mehnati va vazifalarini tugal ado etmasalar yoki kishilar o'rtasida shaxsiy adovat paydo bo'lib, mayda kelishmovchiliklar bo'rttirib ko'rsatilsa, jamoa o'zining soylom ma'naviy muhitini yo'qotadi.

Aksincha, jamiyat tomonidan o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni to'ryi tushunib, to'ryi qabul qila olgan muassasada yuzaga keladigan nizolar oson bartaraf etiladi. Amaldagi qonunchilik talablariga binoan mehnat munosabatlari O'zbekiston Respublikasi «Mehnat kodeksi» hamda boshqa qonunlar va hujjatlar bilan tartibga solinadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 3 avgustdagi «Viloyatlar, shaharlar va tumanlar hokimlari tashkiliy-kadrlar xizmati maqomini o'zgartirish to'ryisida»gi hamda 2004 yil 5 yanvardagi «Davlat boshqaruvi hududiy rahbarlari tuzilmasini takomillashtirish to'ryisida»gi qarorlari kadrlar masalasini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlardir.

Raxbar psixologiyasi

Prezidentimiz nutqlarining deyarli hammasida kelajakda rahbar xodimlarni yosh iqtisodchilardan tayyorlashni qayta-qayta uqtirmoqda. Bu juda to'g'ri, hayotiy tadbir. Jamoaga yosh va yangi rahbarning kelib qo'shilishi masalasi ham diqqatga sazovor. Ishga yangi saylangan yoki tayinlangan yosh rahbar jamoadagi ish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishi tabiiy, albatta. Chunki, u faoliyatining dastlabki davrida qaysi sharoitda qanday ish tutish kerakligini, odamlar bilan qanday muomala qilishni yaxshi bilmaydi. Moslashuv davrida hammadan ko'proq psixologik kolliziyalar (manfaat va intilishlar to'qnashuvi) vujudga keladi. Ba'zan yangi rahbar jamoada mavjud bo'lgan ba'zi odatlarga xilof, u o'z o'rnini o'zidagi rahbarlik salohiyatini ko'rsata bilish yo'llarini topa olmay, muayyan vaqt o'tguncha yakkalanib qolishi mumkin. Ana shunday paytlarda ishga loqaydlik bilan qaraydi. Xuddi shunday vaziyatda jamoaning tajribali kishilari, oqsoqollari, ishbilarmonlari, faollari yosh rahbarga nisbatan xayr-xohlik bildirib, uning o'z o'rnini topib olishga yaqindan ko'maklashuvi kerak.

Raxbar psixologiyasi

\ Ko'p hollarda jamoada ishlab, tajriba orttirish jarayonida yosh rahbar beixtiyor yoki ongli ravishda o'z ustozining ish uslubiga taqlid qiladi. Bu xususiyatni uning fe'l-atvorida, o'zini tutishida, hatto so'zlashishi, kiyinishida ham aks etishini ko'rish mumkin. Tashkilotchi xodimlarning psixologik faoliyatini o'rganish shuni ko'rsatadiki, rahbar rahbarlik faoliyatining mahorat cho'qqisini egallamaguncha unda taqlid qilib ishlash uslubi ancha ustun bo'ladi. Vaqt o'tishi bilan u, albatta, o'zining mustaqil boshqarish uslubini topib oladi. Shunga ko'ra bugungi kunda prezidentimiz tomonidan rahbar kadrlarga qo'yilayotgan, qolaversa, hayot taqozo etayotgan asosiy vazifalar quyidagilardan iborat desa bo'ladi:

Raxbar psixologiyasi

1. Rahbar ko'ngli ochiq, qalbi va qo'li toza, aql-zakovat sohibi, salohiyati shakllangan bo'lishi kerak;
2. Rahbar o'zini tarbiya qilgan, bilim va mahorat bergan, ishonch bildirib, yuksak martabaga munosib ko'rgan el-yurtiga halol xizmat qilishi, zimmasidagi mas'uliyatni doimo his qilib yashamo'yi kerak;
3. Rahbar aqlli, tajribali, o'z ishining bilimdoni bo'lgan mutaxassislariga tayanmo'yi, ularning fikriga quloq solmo'yi va shunga asoslanib xulosa chiqarmo'yi lozim. Uning quyi po'yonadagi rahbar kadrlarni to'g'ri tanlash va tarbiyalashi juda muhimdir;
4. Rahbarning barcha qilgan ishlari xalqimiz hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatmo'yi kerak. Kimlargadir yaxshi ko'rinish, maqtanish uchun qilingan ish rahbarni kelgusida katta fojialarga olib keladi;

Raxbar psixologiyasi

5. Rahbarda xalqi va vataniga fidoyilik, tashabbuskorlik, qat'iyat va talabchanlik bo'lmo'yi shart. Talabchanlikni zo'ravonlikka, qat'iyatni manmanlikka aylantirish o'ta kaltabinlikdir. Manmanlik, zo'ravonlik, o'zgalar fikriga quloq solmaslik rahbar kadrlarni yaxshi mutaxassislar, mehnatkash, sodda va samimiy odamlardan uzoqlashtirib qo'yadi. Rahbarning qo'l ostidagi xodim va mutaxassislarni ko'pchilik oldida shaxsiga tegib haqoratlashi uning ojizligi, o'z vazifasiga noloyiqligi alomatidir;

6. Rahbar hech qachon mayda gaplar, fisqu fasod, maishatbozlikka berilmasligi kerak;

7. Katta rahbarlarning kichik rahbarlarni mahalliychilik, oshna-o'yaynigarchilik, shaxsiy sadoqatiga qarab tanlashi o'ta kaltabinlikdir. Ayniqsa, yangi rahbar o'zidan oldin faoliyat ko'rsatgan rahbar davrida ishlagan yaxshi mutaxassislarni ishdan bo'shatishi, o'ziga raqib bilishi achinarli hol bo'lib, bu umumdavlat manfaatlariga jiddiy zarar etkazadi;

Raxbar psixologiyasi

8. Rahbar maqtovdan boshi aylanib, «dohiy»lik kasaliga chalinib qolmasligi juda-juda muhimdir. Bunday rahbarlar atrofida faqat o'z manfaatini o'ylovchi «maslahatgo'ylar», amalparast, laganbardor, poraxo'r, oddiy odamlarga zu'yum o'tkazuvchi odamlar to'planib qoladi. Buning oqibatida esa xalq va davlat manfaatlariga jiddiy ziyon etadi;

9. Rahbar nafs balosiga qarshi turmo'yi, o'zidan kichik rahbarlarni ham bu balodan asramo'yi kerak;

10. Rahbar adolatsizlikka aslo yo'l qo'ymasligi lozim;

11. Rahbar o'z shaxsiy hayoti, turmush kechirishida ham boshqalarga o'rnak bo'lmo'yi kerak;

12. Rahbarning barcha ishlari ochiq va oshkora bo'lishi lozim. Ularning vaqti-vaqti bilan xalq oldida hisobot berib turishlari rahbarlik faoliyatiga obro' keltiradi;

13. Rahbar o'z yoyasi, fikri, harakat dasturiga ega bo'lishi bilan birga, barchani ona-yurt taraqqiyoti, xalqimizning tinch-totuvligi, farovonligi yo'lida yagona yoya atrofida jipslashtirishi shart.

Raxbar psixologiyasi

Endi rahbar mas'uliyati haqida ozroq to'xtalib o'tsak. Mas'uliyat nima? U qanday shakllanadi? Rahbar madaniyatining asosiy belgilaridan biri — mas'uliyatdir. Rahbar mas'uliyati hamma zamonlarda ham muhim sanalgan. Mas'uliyat, avvalo, har bir kishining vijdoni, iymoni, qolaversa, o'zligiga nisbatan mas'ullik hissidan boshlanadi. Umuman, mas'uliyat rahbarning zimmasidagi vazifaga javobgarlik tuyʻusi, unga bo'lgan shaxsiy munosabati bilan belgilanadi. Mas'uliyatli rahbar eng avvalo, o'ziga, so'ngra boshqalarga nisbatan talabchan bo'ladi. Rahbardagi barcha salbiy hodisalar esa ana shu mas'uliyat hissining yo'qligidan kelib chiqadi.

Mas'uliyatsizlikning eng yuqori ko'rinishi — siyosiy mas'uliyatsizlikdir. Siyosiy mas'uliyatsizlik esa siyosiy kaltabinlik, safsatabozlik, nayrangbozlik, qalloblik va boshqa xunuk hodisalarga sababchi bo'ladi.

Raxbar psixologiyasi

Binobarin, rahbarlik lavozimidagi kishidan yuksak ong va tafakkur, hushyor idrok talab etiladi. Tarixiy tafakkur va siyosiy ongning qay darajada shakllanishi esa, avvalo, jamiyatning taraqqiyoti, undagi ichki va tashqi shart-sharoitlarga boʻyliq holda kechadi.

Yana bir muhim masalalardan biri — rahbarning siyosiy madaniyati. Madaniyat, avvalo, ma'naviy boylik hosilasidir. Siyosiy madaniyati yuksak rahbar millat, davlat, xalq manfaati nuqtai nazaridan ish tutadi, umum manfaatini o'z shaxsiy ehtiyoj va manfaatlaridan ustun qo'yadi.

Bugungi kunda mamlakatimiz hayotida yuksak siyosiy madaniyatli rahbarlar muhim o'rin tutadi. Shu bois, milliy kadrlar tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Bu borada Prezident Islom Karimov tashabbusi bilan ishlab chiqilgan va Oliy Majlis sessiyasida tasdiqlangan «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» (1997 yil), ayniqsa, zo'r ahamiyatga molik hujjat bo'ldi. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» rahbarlikning o'ziga xos, o'zbek modeli sifatida vujudga keldi. Ushbu dasturning hayotga tatbiq etilishi yangi ilmiy-amaliy yo'nalish — «Islom Karimov modeli»ni yaratdi.

Raxbar psixologiyasi

Mazkur modelning diqqat markazidagi masala shaxsni shakllantirishdir. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning asosiy sub'ekti ham shaxs, inson, insonni komil shaxs sifatida tarbiyalashdir. Milliy dasturning hayotga tatbiq etilishining natijasi bu — bilim, ishlab chiqarish malakasiga ega bo'lgan rahbar shaxslardir. Bu ulkan vazifani atroflicha shakllantirish inson omili bilan bo'g'liq bo'lib, bunga rahbar psixologiyasi fanida asosiy o'rin ajratilgan¹⁰. Demak, siyosiy jihatdan toblangan rahbargina umumbashariy qadriyatlarni o'zlashtirib davlat, xalq turmushiga tatbiq eta oladi. Xo'sh, bunday rahbarlarni kelajakda qanday tarbiyalash va qaerda tayyorlash mumkin?

Raxbar psixologiyasi

Avvalo, rahbarlar va rahbarlikka da'vogar shaxslar o'zlarini har jihatdan tarbiyalab borishlari ma'qul. Buning uchun siyosiy hayotdan xabardor bo'lishi yoki iqtisodiy, muhandislik, texnikaviy kabi kasbiy bilimlarni o'zlashtirishning o'zigina kifoya qilmaydi. Ular jahon tajribalari asosida shakllangan il'yor boshqaruv malakalarini ham o'zlashtirgan bo'lishlari kerak. Bugungi rahbar bunga qanday qilib erishadi? Masalan, u har kuni qanchadan-qancha gazeta va jurnallar o'qishi, radio va oynai jahon yangiliklaridan xabardor bo'lishi lozim. Yana siyosat, iqtisodiyot va ma'naviyatga daxldor kitoblarni, hatto mumtoz adabiyotlarni mustaqil o'qishi, tarixiy jarayonlarni chuqur mushohada qila olishi lozim.

Bularning barchasi rahbarlarda umummadaniy saviyaning o'sib borishiga va siyosiy madaniyatning takomillashuviga katta yordam beradi. Chunki xonaki ong, chala bilim, past madaniyat bilan dunyoni bilib ham, mas'uliyatli ish va mansabni egallab ham bo'lmaydi.

Binobarin, demokratik asosda shakllanib borayotgan jamiyatimiz talabi shuki, siyosiy etuk, aqlan va ma'nan barkamol, puxta bilimga ega bo'lgan teran tafakkurli kishilargina rahbar bo'lishga haqlidirlar.

Raxbar psixologiyasi

Xullas, jamoaga rahbarlik qilish katta san'at. Rahbar — ustoz, murabbiy, rahbar — millat tarbiyachisi, abadiyatga daxldor shaxs. Uning mashaqqatli mehnati natijasi o'laroq kelajagimiz vorislari kamol topib boradi. Demak, rahbarlarga qaratilgan e'tibor Vatan taqdiriga qaratilgan e'tibordir. «Davlat — rahbarlaru fuqarolarning sadoqati va fidoyiligi-la qudratlidir»¹¹, — degan edi uluʻ bobomiz Amir Temur.

Qadim-qadim ajdodlarimizning kindik qoni to'kilgan muqaddas maskanimiz sanalmish bu Vatanning bir kaft tuproʻyi, zilol suvi, toza havosi, rang-rang qir-adiyru, toʻy-toshlari yurakka shunchalik yaqinki, buni bir soʻz bilan ta'riflash juda qiyin. Ana shunday mo'tabar Vatanda rahbarlik qilish, uning har bir kelajak avlodi, har bir jamoasiga mas'ul bo'lish, butun umrini rahbarlik mehnatiga bay'ishlash, Vatanimiz ravnaqi uchun umrini sarflash har bir etakchi uchun katta baxtdir. Bunday rahbarlar bilan har qancha faxrlansak arziydi.

Raxbar psixologiyasi

\ Rahbarlar mehnati — mehnatning ijtimoiy fazilati, mazmuniga boʻyliq. Har qanday jamoa boshqarilishga muhtojdir. Boshqarish esa rahbar mehnatidir. Harbiylarga hamisha komandir kerak boʻlganidek, birgalashib ishlayotgan kishilarga ham ularning mehnat faoliyatlarini muvofiqlashtirib turish uchun rahbar zarurdir. Mustaqil hayotimizda rahbar mehnatining qadr-qimmati cheksiz oshib boradi. Shuning uchun ham «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» XXI asrda Oʻzbekistonda rahbarlik tizimini rivojlantirish istiqbolini belgilab berdi. Bu muhim hujjatda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati koʻp jihatdan ta'lim tizimi boshqaruv madaniyatini tubdan yangilashga va uni tinmay takomillashtirishga boʻyliq ekanligi koʻrsatilib oʻtilgan. Shu bilan birga «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» uzluksiz ta'lim tizimi oldiga umumiy hamda mutaxassislik madaniyati yuksak, ijodiy va ijtimoiy jihatdan faol, jamiyat hayotida sodir boʻlayotgan voqealarni mustaqil tahlil eta oladigan hal etish qobiliyatiga ega boʻlgan rahbar kadrlarni tayyorlashdek buyuk, istiqbolli muammolarni qoʻydi. Bu masala hozirgi kunda qanchalik dolzarb ekanligini prezidentimiz I.Karimovning quyidagi soʻzlari ham tasdiqlamoqda:

Raxbar psixologiyasi

«Biz oldimizga qanday maqsad qo'ymaylik, qanday muammoni echish zarurati tu'yilmasin, gap oxir-oqibat, baribir rahbar kadrlarga, yana rahbarlarga taqalaveradi. Mubola'yasiz aytish mumkinki, bizning kelajagimiz, mamlakatimiz kelajagi, o'rnimizga kim kelishiga yoki boshqacharoq aytganda, qanday rahbar kadrlar tayyorlashimizga bo'yliq»¹² .

Rahbarlik madaniyatini yuksaltirish maqsadida mamlakatimizda oliy ta'lim, xalq ta'limi, tibbiyot muassasalari, o'rta maxsus kasb-hunar ta'lim vazirliklari hamkorlikda ajoyib tadbirni amalga oshirdilar. Ular rahbar kadrlar shaxsning huquq va erkinliklarini ta'minlovchi, iqtidorli, qobiliyatlilar faoliyatini ro'yobga chiqaruvchi, mamlakatning ilmiy-texnikaviy, iqtisodiy va madaniy, kompyuter kommunikatsiya rivojini jadallashtirishga katta xizmat qiluvchi omillarni amalga oshiruvchi, zamonaviy rahbarlar XXI asr talablariga, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga mos keluvchi muammolar echimiga bay'ishlab, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» mamlakatdagi iqtisodiy o'sish, ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar va **milliy istiqlol yoyalarini amalga oshiruvchi omildir**»¹³, mavzuida ilmiy tadqiqotlar tanlovini e'lon qildi.

Raxbar psixologiyasi

Tanlovga ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan rahbarlar, professor-o'qituvchilar, ilmiy-tadqiqot xodimlari, rahbarlik psixologiyasi bo'yicha nomzodlik, doktorlik ishi olib borayotgan aspirantlar, doktorantlar qatnashdilar. Hozirgi kunda kadrlar tayyorlash milliy dasturining ikkinchi bosqichida amalga oshirilishi lozim bo'lgan muhim masalalar tanlov mavzusining asosiy mazmunini tashkil etadi. Chunonchi, oliy va o'rta maxsus ta'lim, shuningdek, xalq ta'limi tizimlarida rahbarlik madaniyatini takomillashtirish, yuksak malakali rahbar kadrlarni tayyorlashda integratsiyalashuv amaliyoti va muammolari, kelajak rahbar mutaxassislarni milliy istiqloq yo'li ruhida tarbiyalashning asosiy vazifalarini belgilash ham tanlov mavzusi tarkibidagi muhim masalalardir. O'quv, tarbiya jarayonini tizimli boshqarish sifati kadrlar tayyorlash asosidir, o'qituvchilar malakasini oshirish va qayta tayyorlash ta'lim sifatini oshirish va etuk kadrlar tayyorlashning muhim omili kabi zamonamizning o'tkir muammolari ham tanlov mavzusidagi bosh yo'q va maqsad ekanligi o'z aksini topgan.

Odamlarning izzat-nafsoniyatiga tegmay, ularni haqorat qilmay, ularga ta'sir etishda rioya qilinadigan to'qqizta qoida

1-qoida. Ishni hamsuhbatingizni maqtashdan va uning yaxshi jihatlarini samimiy e'tirof etishdan boshlang.

2-qoida. O'zgalarning xatosini to'g'ridan-to'g'ri emas, balki bilvosita ko'rsating.

3-qoida. Dastavval o'z kamchilik, nuqsonlaringiz haqida gapiring, so'ngra hamsuhbatingizni tanqid qilishga kirishing.

4-qoida. Hamsuhbatingizga buyruqlar berish o'rniga unga savollar bering.

5-qoida. Odamlarga o'z obro'-e'tiborlarini saqlab qolishga imkon bering.

6-qoida. Odamlarning juda kichik bo'lsa ham muvaffaqiyatini e'tirof eting, ma'qullang hamda har bir yutug'ini qayd eting. "Baholashda samimiy va maqtovdagi bag'rikeng bo'ling".

7-qoida. Odamlarga yaxshi obro'-e'tiborga sazovor bo'lishlari uchun imkon yarating, toki ular buni oqlashga harakat qilishsin.

8-qoida. Rag'batlantirishga urining. Shunday tasavvur uyg'otingki, xatoga yo'l qo'ygan kishi xatosini yengil tarzda to'g'rilyadigan, tuzalgan deb his etsin; odamlarni yengil deb ishga urinishiga undang.

9-qoida. Shunga erishingki, odamlar siz tavsiya etgan ishlarni bajarganlaridan xursand bo'lishsin.

Мавзу: Оиладаги шахслараро муносабатлар психологияси ва унинг бола шахси шаклланишига таъсири.

Режа

- Оила психологиясининг мақсад ва вазифалари.
- Оталик ва оналик психологияси.
- Тарбия жараёнининг психологик асослари.
- Этнопсихологик масалалар.

Мулкчилик шаклларининг ўзгариши, турмуш тарзи қадриятларига монанд катталарнинг болага нисбатан ҳис-кечинмалари ҳам ўзгариб борган. Масалан, XIX асрнинг бошлари XX асрларнинг ўрталарига келиб, оналар фарзандларининг жамиятда тутажак ўринлари, уларнинг ижтимоийлашувига алоҳида эътибор бера бошлаганлар. Кейинги даврлар эса катталарнинг кичиклар тақдирига бефарқ эмаслиги, уларни қўллаб-қувватлаш, ривожланишига кўмаклашишнинг аҳамиятини англаш даври бўлган. Бу анъана деярли бизнинг давримизда ҳам давом этиб келмоқдаки, эндиликда туғилган болага эътибор оиланинг барча қадриятларидан устун ҳам келади.

Репродуктив хулқ – бу оилада фарзанд туғилиши билан боғлиқ хулқдир. У оила аъзоларини ўз даврининг фуқароси сифатида ижтимоий келиб чиқиши, ёши, саломатлиги даражаси, маданиятига бевосита боғлиқ бўлган хатти-ҳаракатидир. Бу ҳаракатларнинг асл мотиви аввало инсондаги ўзидан насл қолдириш, оилада эр-хотинлик бурчини адо этишга бўлган иштиёқ ва лаёқатга бориб тақалади.

- *Онадаги туғруқдан кейинги депрессия* – чақалоқ туғилгандан кейиноқ айрим оналарда пайдо бўладиган руҳий ҳолат. Бу ўзига хос хасталик бўлиб, унинг олдини олиш учун кўп ҳаракатлар қилинмоқда, чунки бунда ҳам психологик омилларнинг роли катта. Кузатишларнинг кўрсатишича, агар оилада эр-хотин муносабатлари яхши бўлмаса, отанинг болага эътибори етарли бўлмаган вазиятларда, онага амалий ҳамда молиявий кўмак бериш йўлга қўйилмаган бўлса, шу каби қийинчиликлар онада депрессияни ҳосил қилади (*Родригуес ва бошқалар, 2003*).

Оталик психологияси

- *Оталик психологияси* оналик психологиясига нисбатан кам ўрганилган соҳа. Оталар хулқини ўрганиш шуни кўрсатдики, улар ҳам ғамхўрлик ва самимийлик жиҳатидан аёллардан кам эмас, керак бўлса, улардан ҳам меҳрибон бўлишлари мумкин. Дастлаб ота ҳам, она ҳам болага нисбатан бир хил меҳрибонлик тимсолида намоён бўлгани учун, улар ўртасидаги фарқни чақалоқ деярли ҳис этмайди. Бир ёшга тўлгач, бола отасини алоҳида мустақил шахс сифатида идрок эта бошлайди, ўзаро муносабатлар триада шаклига ўтади. Отаси ва онасининг ўзаро муносабатларини кузатиб, бола тобора айрим алоҳида олинган мустақил, дистанцион муносабатларнинг маъносини тушуна боради.

Гиперпротекция

- ота-оналарнинг фарзандларига нисбатан ҳаддан зиёд эътибори бўлиб, бу уларнинг бола тарбияси учун куч, вақт ва эътиборни аямасликларида намоён бўлади. Ота-она бу ишни ҳаёт тарзига айлантиради, яъни она учун ҳам, ота учун ҳам бола тарбияси ҳаётининг мазмун-муддаосига айланади.

Ғамхўрликдан устун келадиган гиперпротекция

- бунда эркалатишдан кўра ота-она томонидан боласининг ҳар бир юрган қадами ва хатти-ҳаракатини нзоратга олиш орқали унга эътибор бериш назарда тутилади. Шунинг учун бу тарбия услубида турли хил таъқиқлар, чегаралашлар (“у мумкин эмас”, “бу мумкин эмас” қабилида) бисёр бўлади. Бундай шароитда катта бўлган бола одатда мустақил фикрли, мустақил қарорлар чиқарувчи бўлолмайди, лекин салга жаҳли чиқадиган, кўп нарсалардан норози ҳолда катта бўлади, чунки у доимий назоратга, бировларнинг ҳамма йўл-йўриқларни кўрсатиб, айтиб беришларига ўрганиб қолади: онасисиз дарс таёрлай олмайдиган, отасисиз кўчага чиқмайдиган бўлади, барча ишларида катталарнинг аралашувига кўникиб кетади.

Ўта кучли ахлоқий масъулият

- бунда ота-она томонидан болага нисбатан талаблар даражаси юқори бўлади, лекин унинг асл хоҳиш-истаклари, эҳтиёжлари унчалик эътиборга олинмайди. Ота-она боласининг келажагини пухта қилишни ўйлаб, унинг юриш-туриши учун ўзларини масъул деб ҳис қилган ҳолда, шахсий тасаввуридаги инсонни яратишга, шахсни шакллантиришга уринадилар, баъзан назорат остида боланинг ёши, ақлий ёки жисмоний имкониятларига зид талаблар, топшириқлар ҳам берилаверади. Масалан, “сен тўнғичимизсан, укаларингга сен қарашинг керак”, деган маънода унга оиладаги кичик аъзоларга ёки касалликка чалинган оила аъзосини парвариш қилиш каби масъулиятли ва оғир ишлар ҳам юкланади.

Эмоционал раддия

- бунда ота-она боласини шундай тарбиялайдики, унинг ота-она ҳаётида у ўзига яраша ташвиш, ортиқча юк эканлиги, у бўлмаганида ота-онанинг ҳаёти бошқачи бўлиши мунтазам равишда эслатиб турилади. Агар бу фарзанд оилада ягона бўлмаса, бошқа арзандароқ, суюклироқ инсон бўлса, вазият янада оғирлашади, “сен бўлмаганингда...” ёки қиз болага қараб: “Сенинг ўрнингда ўғил бўлганда эди...” қабилдаги кесатиклар тез-тез айтиб турилади.

Қаттиққўллик

- бир қарашда эмоционал рад этишга ўхшайди, лекин ундан очиқроқ ва оғирроқдир. Қаттиққўллик тўғридан-тўғри болани ёшлигидан калтаклаш, ҳақорат қилиш, камситиш шаклида ёки бола эҳтиёжларига тўла бефарқлик, унинг бор-йўқлигини гўёки сезмаслик каби кўринишларда бўлиши мумкин. Иккала ҳолатда ҳам бола ёшлигидан нима қилиб бўлса-да, тезроқ катта бўлиш, ўзи амаллаб тирикчилигини қилиш, ота-она тазйиқидан қутулишни ўйлаб яшайди. Бундай оилада болани у ёки бу хулқи учун жазолаш одат тусига кириб қолади, бола кўрққанидан ота-она ҳукмига итоат этаётганлиги, бунинг истиқболда ёмон асоратлари борлигини катталар билмайдилар, билсалар ҳам бу усул улар учун самарали туюлади. Айбдорлик, айбга яраша жазо каби усуллар бола хулқ-атворини бошқарувчи психологик омилга айланади, у ҳам келажакда доимо айбдорларни қидиришга ўрганиб боради.

Гипопротекция

- шундай ҳолатки, унда ота-онанинг бола билан шуғулланишга ё вақти етишмайди, ёки бу ишни бошқаларга юклаб қўяди. Айрим ота-оналар шу тарзда ҳаёт кечириб, фарзандларини умуман назорат ҳам қилмайди, унинг тақдирига бефарқ бўлади, ғамхўрлик кўрсатмайди, боласининг келажагига қайғурмайди. Гипопротекциянинг яширин шаклида ота-она бола устидан номига нималардир қилгандай бўлади. Лекин аслида уларни фақат ўзларининг кундалик муаммолари қизиқтиради. Бола бу ҳолатларни таҳлил этиб, ўзининг керак эмаслигини, оилада ортиқча эканлигини англаб боради.

Nizolarni boshqarish

KONFLIKT MENEJMENT

XTV O'quvchi yoshlar bilan ishlash boshqarmasi

-
- Nizo(konflikt) deganda nimani tushunasiz? Ishtirokchilarning fikri tinglanadi.

-
- **Nizo** – bu muholif (opponent)larning muayyan shaxsiy, kasbiy, ijtimoiy masalalarni hal etishda yuzaga kelgan munosabatlar, fikrlar, qarashlar, qadriyatlar, qiziqishlar, maqsadlar, ehtiyojlarning o'zaro qarama qarshiligi holati yoki to'qnashuvidir.

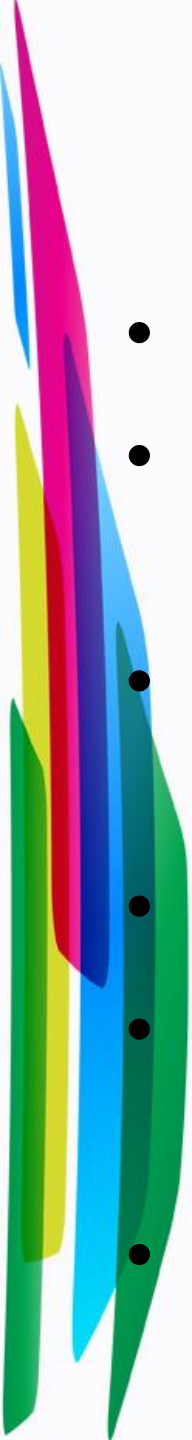
-
- **Nizolar klassifikatsiyasi.**
 - **1.** Kelib chiqishiga ko'ra: shaxslar aro, shaxslar ichidagi, ishlab chiqarish, ijtimoiy-siyosiy;
 - **2.** Strukturasiga ko'ra: vertikal va gorizontal(tik va yotiq);
 - **3.** Mashtabiga ko'ra: Shaxs va guruh o'rtasida, huruhlar aro nizolar;
 - **4.** Oqibatiga ko'ra: Konstruktiv va destruktiv nizolar(bunyodkor va buzg'unchi).

-
- **Konstruktiv nizolar:** Bunday nizolar ko'proq munozaralar, biror bir topshiriq yoki masalani ijobiy hal etish yo'llarini topish jarayonida yuzaga kelib, odatda jamoaviylikni, sog'lom psixologik muhitni shakllantirishga olib boradi. Konstruktiv nizolar sog'lom raqobat, ochiq samimiy tanqid, o'zini o'zi tanqid qilish xususiyati kabilarni o'zida jamlaydi. Bu demokratik prinsiplar asosida muammoni barrtaraf etish usulidir.

-
- **Destruktiv nizolar:** Fitna va mayda gaplardan yuzaga keladi. Bunday nizolarda muholif shaxs;ar ish haqida yoki asosiy masalaning yechimi haqida emas faqat kurash haqida o'ylashadi. Bu hamkorlik, umumiy faoliyat, o'zaro tushunishga jiddiy halaqit beradi. Bunday nizolarni avtoritar boshqaruv tizimi kuzatib boradi. Shaxslar aro yuzaga keladigan destruktiv nizolar kuchli buzg'unchi harakter kasb etadi.
 - Demak, biz bugun destruktiv nizolar haqida asosan so'z yuritamiz.

KANSPEKT MASHG'ULOTI

- Ikkita ko'ngilli sihtirokchilar taklif qilinadi va ularga quyidagi topshiriqlar asosida ro'llarni o'ynab berish so'raladi. Ularga alohida-alohida bir biriga eshittirmay topshiriq beriladi.
- 1-ishtirochiga: Siz shu inson bilan birga bitta partada malaka oshirish kursida o'qidingiz. U inson butun darslar davomida to'liq kanspekt qilib borgan, kecha siz imtixonga kirishingiz kerak edi, lekin kanspekingiz yoq edi. Undan konspekt olib turdingiz va imtixonni 5 ga topshirdingiz. Lekin hursandchilik bilan, konspektni imtixon xonasida unutib qoldirdingiz, qaytib borganingizda esa uni topa olmadingiz. Xullas konspektni yo'qotib qo'ydingiz.
- 2-ishtirochiga: Siz malaka oshirish kursida birga o'qigan partadoshingizga o'zingizning kanspekingizni berib turibsiz, kecha u imtixonga kirib chiqqan va imtixonni muvaffaqiyatli topshirgan bo'lsa ham kerak. Bugun siz yakuniy imtixonlarga kirishingiz kerak, siz o'zingizga ishonasiz, chunki siz to'liq kanspekt qilgansiz. Bugun ertalab konspektni undan olishingiz kerak, tushdan keyin imtixon.
- Umumiy topshiriq: Sizlar doimgidek ertalabgi malaka oshirish kursi tinglovchilari yig'ilishida uchrashdingiz. O'zingizni o'sha sizga berilga ro'ldagi haqiqiy insondek tuting
- Mashg'ulot tugagach, muholiflar, bir biriga minnaddorchilik bildirishi, bu shunchaki teatr sahnasidagi ro'l edi deb tushunishi so'raladi. Nizoli vaziyatning emotsiyalarni sahnada tashlab ketish so'raladi.

-
- Tahlil.
 - 1-tomoshabinlardan mashg'ulot bo'yicha fikr so'raladi?
 - 2-ko'ngilli ishtirokchilardan o'zlarini qanday his etgani so'raladi?
 - Muholif ro'lidagilarga savollar:
 - 1-sizdan yana bu odam konspekt so'rasa siz berasizmi?
 - 2-siz u insondan yana konspekt so'raysizmi?

-
- *Nizo o'zi bilan yoqimsiz emotsiya va hissiyotlarni, o'zaro yomon munosabatlarni, baland ovoz, kesatq va haqorat, psixologik zo'riqish va irodaviy bosimni doimo olib yuradi. E'tiborga olish kerak, doim ham inson nizoli vaziyatga bilib tushmaydi. Hamma uchun ham nizo bu yoqimli holat emas.*

SIZ QANCHALIK NIZOGA MOYIL INSONSIZ MINI TESTI?

Savollarga o'zingizga mos bo'lgan javob variantini belgilang.

1. Jamoat transportida ketyapsiz, to'satdan baland ovozda bahs boshlanib ketti. Sizning bu holatga reaksiyangiz qanday bo'ladi?

- a) Bahsda qatnashmayman.
- b) O'zim haq deb bilgan tomonim uchun qisqacha fikrimni bildiraman.
- c) Bahsda faol qatnashaman va o'z munosabatlarimni erkin bildiraman

2. Majlislar, yig'ilishlar, darslarda insonlarga nisbatan tanqidiy fikrlar bildirasizmi?

- a) Yo'q.
- b) Faqatgina juda kuchli sabablar bo'lsagina.
- c) Har qanday vaziyatda tanqidiy fikrim bo'lsa bildiraman.

3. Do'stlaringiz bilan tez-tez bahslashasizmi?

- a) Tez hafa bo'lib qolishmasagina, ha.
- b) Umumiy masalalarda bahslashaman.
- c) Bahslashish mening jonu-dilim.

4. Uyda tushlikka tuzi past ovqat tortishdi (yoki sizni qilgan ovqatingizning tuzi pastligini tanqid qilishdi), bunga sizning reaksiyangiz?

- a) Mayda-chuyda narsalarga e'tibor bermayman.
- b) Indamasdan tuzdonni olaman.
- c) Tuzi pastligini aytib o'taman (tanqid qilishsa men ham jim eshitmayman).

5. Ko'chada yoki jamoat transportida oyog'ingizni bosib olishdi, siz?

- a) U odamga bir qarab qo'yaman.
- b) Kichik tanbeh berib qo'yaman.
- c) Nimani his qilsam, barini aytaman.

6. Yaqinlaringizdan biri sizga yoqmaydigan narsa sotib oldi, u narsa sizga chindan yoqmadi siz?

- a) Sukut saqlayman.
- b) Qisqa tanqid qilib qo'yaman.
- c) Tanbeh beraman, janjal uyushtirib qolishim ham mumkin.

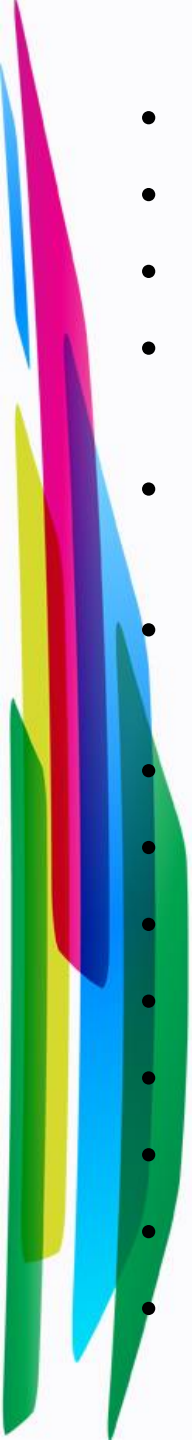
7. Lotoreya o'ynadingiz. Lekin omadsizlikka uchradingiz. Bunga munosabatingiz?

- a) O'zimni be'etibor tutaman, kelib o'sha lotoreyani o'ynamaslikni o'zimga o'zim va'da beraman.
- b) Alamimni yashirmayman, hech bo'lmaganda yumor bilan alamimni chiqarib yuboraman.
- c) Kayfiyatim tushishi, jahlim chiqishi mumkin.

- *Har bir belgilagan javobingizni quyidagi tarzda baholab, ballarni hisoblang.*
- *a=4 ball, b=2 ball, c=0 ball. Hamda umumiy balldan kelib chiqib quyida keltirilgan o'zingizni tavsifingizni o'qing*
- **28-20** ballar oralig'i: *Siz andishali va tinchliksevar insonsiz. Nizo va bahslarga yaqinlashmaysiz. Uyda ham ishda ham tanqidiy vaziyatlardan qochasiz. Shuning uchun bazida siz juda moslashuvchan inson sifatida e'tirof etilishingiz mumkin. Lekin, vaziyatdan kelib chiqib muhim joyda o'z fikringizni bildirga olishni bilishingiz yoki o'rganishingiz maqsadga muvofiq.*
- **20-18** ballar oralig'i: *Siz biroz nizoga moyil inson bo'lsangizda, faqatgina hech boshqa iloj qolmaganda nizoga kirishingiz mumkin. Mustahkam o'z fikringizda qolsangizga, tog'rilik qoliblaridan chiqmaslikni unutmaysiz. Bu insonlarda sizga nisbatan hurmat saqlashiga sabab bo'ladi.*
- **8-ballgacha:** *Nizolarm bahs-munozaralar jonu-dilingiz. Boshqalarni tanqid qilishni yaxshi ko'rasiz ammo tanqidlarni ko'tara olmaysiz. Sizdagi ayrim hollardagi qo'pollik, o'zini boshqara olaslik insonlarni sizdan uzoqlashtirishi mumkin. Uyda, ishda, ko'chada siz bilan kelishish qiyin bo'lishi mumkin, shuning uchun o'z hatti-harakatlaringizni e'tiborsiz qoldirmang, ularni nazorat qilish maqsadga muvofiq.*

-
- Konfliktogenlar bu o'zaro munosabatlarda nizolarni yuzaga keltiruvchi va nizolarni avj oldiruvchi shaxslar, xatti-harakatlar, sabab va shart-sharoitlardir.

-
- ***Konfliktogen shaxslar:***
 - *ustunlikni sevuvchilar;
 - *qobiliyatli, lekin o'zini tanqid qilishdan yiroq insonlar;
 - *bekorchilar;
 - *hurmat talab insonlar, odatda tajribali yoshi kattalar;
 - *omadsizlar;

-
- ***Konfliktogen sabablar:***
 - Suhbatdoshni gapini bo'lish
 - Suhbatdoshni yerga urish
 - Suhbatdoshning hatti-harakatlari, fikrlariga nizbatan salbiy baho berish
 - O'zingi va suhbatdosh o'rtasidagi farqni ko'rsatib, o'zingizni ustun qo'yishingiz (sen hali nonni nanna deb yuribsan)
 - Umumiy faoliyatda o'zining hissasini oshirib sherigini hissasini kamaytirib ko'rsatish
 - Tirnoq ostidan kir qidirish va pashshadan fil yasash
 - Muammoni hal etish uchun sun'iy vaqt tanqisligini hosil qilish
 - Keskin ravishda suhbatni tez yakunlashga intilish
 - Suhbatdoshni tushuna olmaslik yoki tushunishni istamaslik
 - Suhbatdosh bilan hissiy-emotsional aloqa uzilishi
 - Suhbatdoshdan o'zini olib qochish
 - Kinoya, piching, ilmoqli, alamzadalik bilan aytilgan gaplar
 - Mimika va jestikulyatsiya harakatlarining suhbatdosh tomonidan notog'ri idok etilishi.

Nizolarni bartaraf etish algoritmi(ketma-ketligi)

- 1)Qulay vaqt va sharoitni topish***
- 2)Samimiy bo'lish***
- 3)Ultimatum qo'ymaslik***
- 4)Asosiy nizo mavzusidan chetga chiqib ketmaslik***
- 5)Muntazam maqsadga oydinlik kiritib turish***
- 6)O'zaro teng yutuqli strategiyaga intilish***
- 7)Boshlangan ishni oxiriga yetkazish majburiyatini olish***
- 8)Ma'suliyatli bo'lish***
- 9)Butun suhbat davomida o'zining opponentini(muholif suhbatdosh) eshitish va tinglash

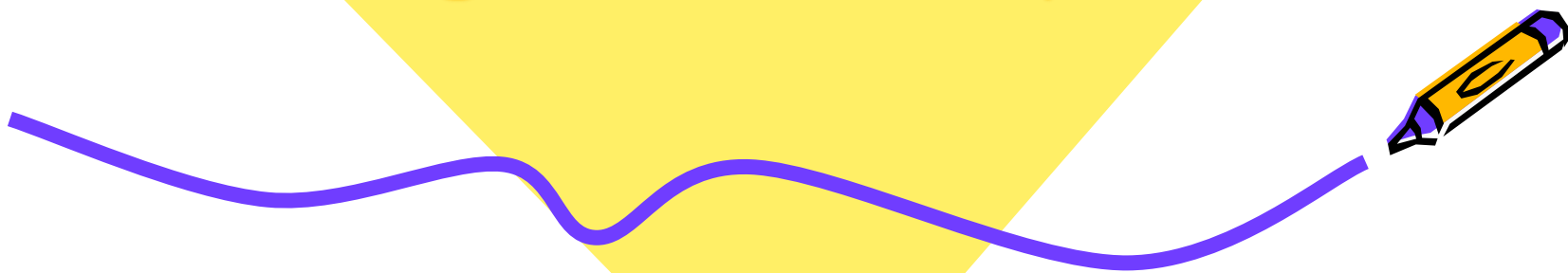
- **Nizoli vaziyatda o'zini tutish bo'yicha tavsiyalar**
- **(opponentga mos sozlanish)///***
- Faqat o'zining fikri va holatiga bog'lanib qolmaslik///*
- O'zining hamda opponentning o'zini tutishini, hatti-harakatlari, mimikasi va ovoz to'nini tahl (analiz-sintez) qilish///*
- Opponentning o'rniga o'zini qo'yib ko'rish va uni holatini idrok etish, xayrihoxlik yoki hamdardlik bildirish
- **(opponentni qayta sozlash)///***
- Kerak bo'lganda to'xtab opponentga gapirib olishga imkon bering///*
- Opponentning sizga nisbatan bildirgan so'zlari, sizda qanday taasurot va hisni paydo qilganini ayting///*O'zingizning so'ngra u insonning holati haqida gapiring///*
- O'zingizning opponent bilan umumiyliklaringizga urg'u berib o'ting ///*
- Uning fikr-mulohazalarini siz uchun ahamiyati borligini bildiring///*
- Faktlarga e'tibor bering///*Nohaqligingizni bilsangiz darhol buni tan olib vaziyatdan chiqishni taklif eting///*O'zingizni boshqaruvni yo'qotmang ///*
- Adolatli va hushmuomala bo'ling ///*
- Opponentning eng be'mani yoki nomaqul so'zlarini undan qayta o'ylab ko'rishini so'rang
- Agar opponent sizdan kuchsiz yoki mavqei pastroq bo'lsa uni holatini tushunishingizni ayting///*

**Savollar?
Qayta aloqa!**

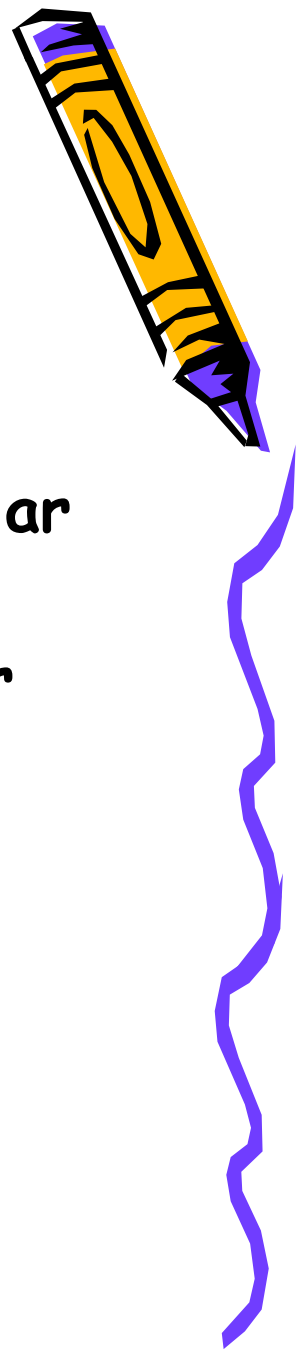

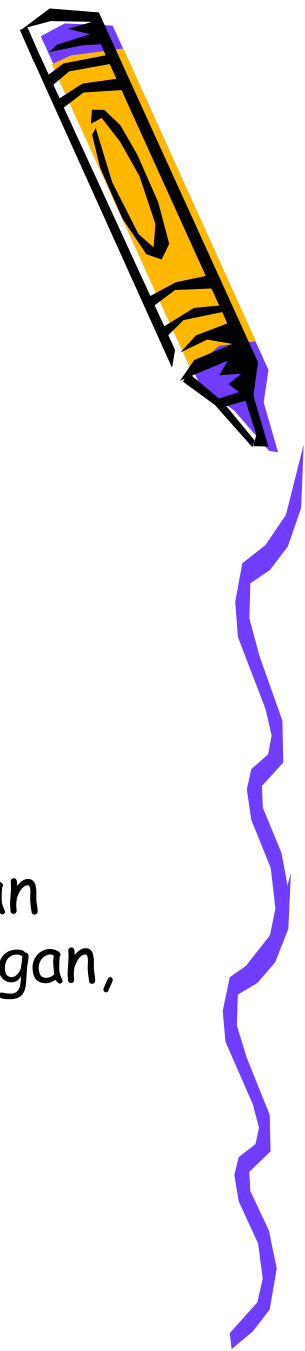
Oilaviy nizolar, ajralish,
uning sabab va oqibatlari

Reja:

- Er-xotin o`rtasidagi nizolar
- Ota-onalar va farzandlar o`rtasidagi nizolar
- Qaynona-kelin o`rtasidagi nizolar
- Qaynona-kuyov orasidagi kelishmovchiliklar
- Ajralish va uning oqibatlari

- Nizoli vaziyatlar har qanday oilada u yoki bu darajada yuzaga keladi. Oila qanday bo`lishidan qat`i nazar nizolardan mutlaqo xoli (himoyalangan, kafolatlangan) bo`la olmaydi.

Oilaviy nizolar turlari

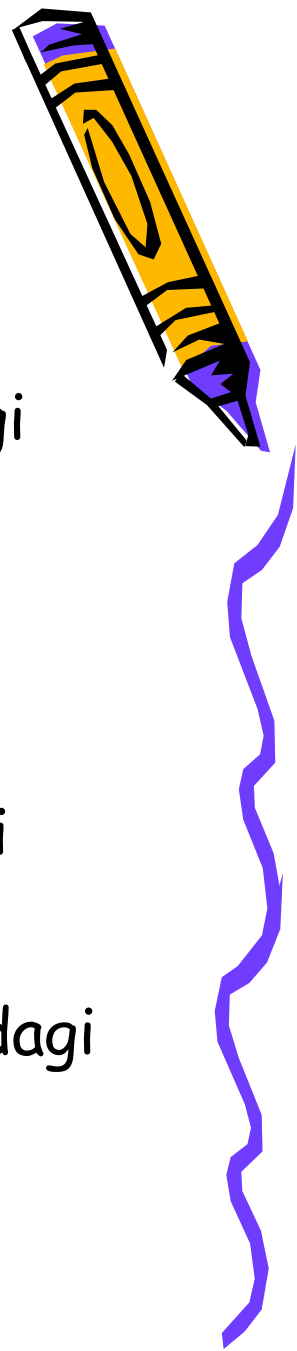
- 1. Er-xotin o`rtasidagi.
- 2. Qaynona-kelin o`rtasidagi.
- 3. Qaynona-kuyov o`rtasidagi.
- 4. Ovsinlar o`rtasidagi.
- 5. Ota-onalar va farzandlar o`rtasidagi.

Oilaviy nizolarda kimlar ishtirok etayotganiga ko`ra ularni quyidagicha asosiy turlarga ajratish mumkin:

- er-xotin o`rtasidagi nizolar;
- qaynona-kelin o`rtasidagi nizolar;
- qaynona-kuyov o`rtasidagi nizolar;
- ovsinlar o`rtasidagi nizolar;
- ota-onalar va farzandlar o`rtasidagi nizolar.

OTA-ONALAR VA FARZANDLAR O`RTASIDAGI NIZOLAR

- Bunday kelishmovchiliklar uchun zamin bo`lib quyidagilar xizmat qiladi.
- 1. Dunyoqarashlar orasidagi mavjud farqning hisobga olinmasligi.
- 2. Yoshlarning bo`sh vaqtini mustaqil tashkil etishi, do`stlar tanlashdagi mustaqilligi
- 3. Ota-onalar ichkilikka ruju qo`yishi yoki or-nomusni yig`ishtirib qo`yib, buzuqchilik qilishi.
- 4. Ba`zi bolalarni mehnat qilishga o`rgatilmaganligi va buning oqibatida yengil-yelpi hayot kechirishga o`rganib qolishi.
- 5. Ayrim yoshlarning farzandlik burchini unutib qo`yishi va hokazo.
- 6. Ota-onalarning psixologik-pedagogik bilim saviyalari yetarli darajada emasligi natijasida yuzaga keladigan kelishmovchiliklar.

QAYNONA-KELIN O`RTASIDAGI NIZOLAR

- Oilaga yangi tushgan kelinlarning ko`pchiligi yuzaga keladigan ba`zi qiyinchiliklarni osonlik bilan yengib, kelinlik vazifalarini ko`ngildagiday eplab ketadilar, qaynonalarini ro`zg`or tashvishlaridan xalos qiladilar, tezda ularning mehriga sazovor bo`ladilar.

- Ba`zi qizlarda nikohgacha oilaviy hayotga, qaynonaga, qaynona-kelin munosabatlariga nisbatan salbiy tasavvur shakllangan bo`ladi. Ayniqsa, yoshlar qaynonani oldindan faqat salbiy qiyofa sifatida tasavvur qiladilar.

- Qaynona-kelinning dunyoqarashlari va uy-ro`zg`or tutishlari orasida kelishmovchilik paydo bo`ladi va keskinlashadi. Ikki avlodning dunyoqarashi, hayotiy tamoyillari o`rtasida tafovut bo`lishi tabiiy holdir.

- Shunday kelinlar bo`ladiki, ular na ovqat pishirishni, na kir yuvishni, na kattalar bilan muomala qilishni biladilar. Kelin kelinligining birinchi kunidanoq hamma narsani kerakligicha bilishi va katta tajribaga ega bo`lgan qaynonasi darajasida turishi juda qiyin

MEHNAT NIZOLARI VA ULARNI HAL ETISH TARTIBI

Mehnat nizolari — xodimlar bilan ish beruvchilar oʻrtasida mehnat qonun hujjatlarining qoʻllanilishi yuzasidan kelib chiqqan kelishmovchiliklardir.

*Mehnat nizolarini yakka va jamoa nizolariga
ajratsa bo‘ladi.*

**Yakka nizolarda muayyan xodim huquqlari,
uning qonuniy manfaatlari talashiladi va
himoya qilinadi.**

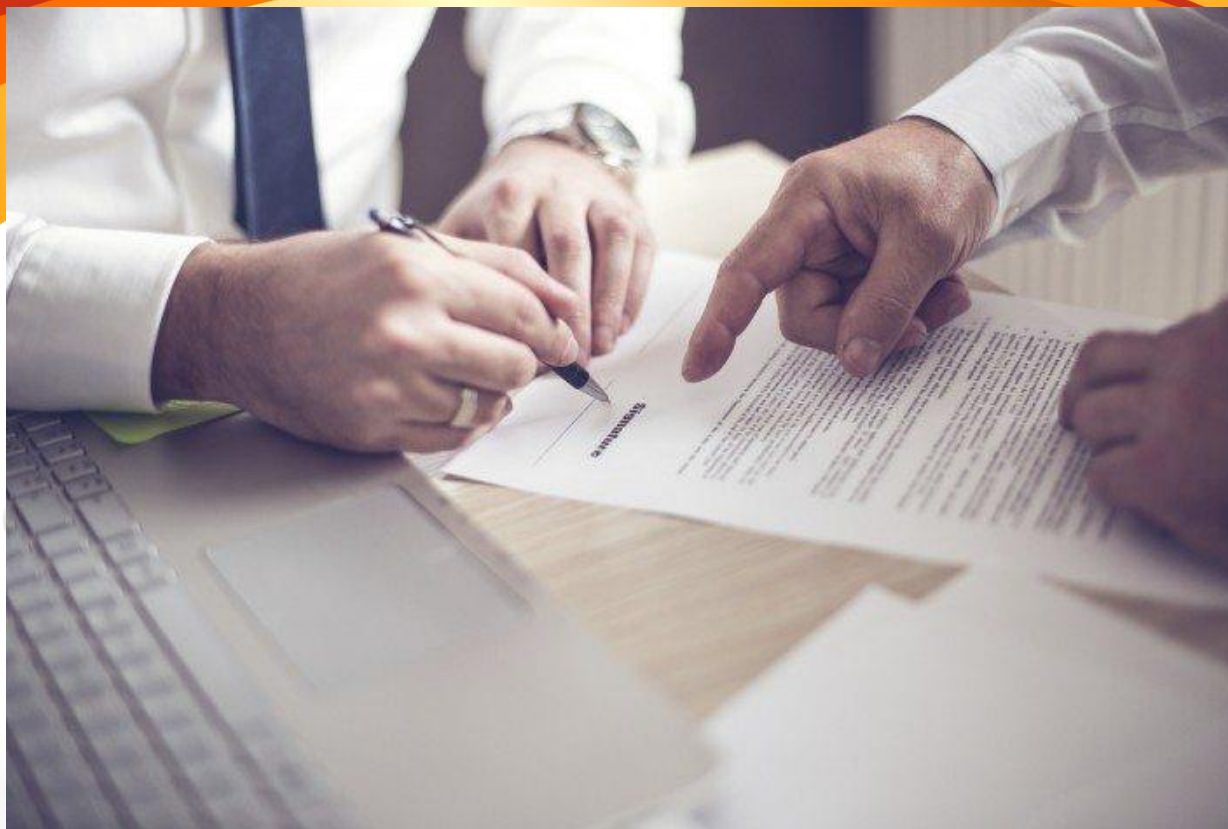

Buzilgan mehnat huquqini tiklash yoki himoya qilish maqsadida mehnat nizosi bo'yicha ish qo'zg'atgan shaxs da'vogar hisoblanadi.

Javobgar — da'vo bo'yicha javobgarlikka tortiladigan shaxs.

Mehnat nizolarini ko'rib chiquvchi komissiyalar

Barcha yakka nizolar avval mehnat nizolari komissiyalari (MNK) bilan kasaba uyushmasi qo'mitasining qo'shma yig'ilishida ko'rib chiqiladi.

**Agar MNK qarori kelishmovchiliklarni bartaraf etmasa,
unda qaror ustidan sudga shikoyat qilinadi.**

Mehnat nizolarini ko'rib chiqish tartibi

Ish beruvchi bilan korxonada mehnat jamoasi o'rtasida kelishmovchiliklar kelib chiqqan taqdirda, taraflar o'z vakillaridan komissiyani shakllantiradi, bunda kelishuvga erishilmaganda ishni sudga oshiradilar.

Yakka mehnat nizolarini ko'rib chiqish tartibi Mehnat kodeksi bilan tartibga solinadi, mehnat nizolari bo'yicha ishlarni ko'rib chiqish tartibi – tuman (shahar) sudlarida amalga oshiriladi va Fuqarolik protsessual kodeksi bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi qonunlarida xodimlarning mehnat huquqlarini buzganlik uchun ish beruvchi va korxonaning mansabdor shaxslarida javobgarlik bo'lishi nazarda tutilgan.

Ish beruvchiga xodimga zarar yetkazilgani uchun faqat moddiy javobgarlik yuklatilishi mumkin.

Korxonaning mansabdor shaxslari intizomiy, moddiy, ma'muriy, alohida hollarda jinoiy javobgarlikka tortiladi.

Mehnat nizolari komissiyasi ishtirokchilarining vazifalari

Komissiya raisi:

- majlisni boshqaradi;
- ish mohiyatini ma'lum qiladi;
- da'vogar va javobgardan ishga doir qo'shimcha vaziyatlarni aniqlaydi;
- guvohlarni so'roq qiladi;
- mehnat qonunlari hamda taraflar fikrini hisobga olib qaror qabul qiladi.

Kotib:

- majlis bayonnomasini yuritadi;
- mehnat nizolari komissiyasi majlisiga ishtirokchilar kelgan–kelmaganligini tekshiradi.

Da'vogar:

- nizo mohiyatiga doir ko'rsatmalar beradi;
- buzilgan mehnat huquqini tiklash bo'yicha talablar qo'yadi.

Javobgar (ish beruychining vakili):

- haqiqat qaror topishiga to'sqinlik qilmaslikka majbur;
- nizo mohiyatini va kelib chiqqan nizoni qonuniy hal etishga doir o'z nuqtayi nazarini bayon qiladi.

*Мавзу: Болалар ва
ўсмирларда хулқ
оғишини олдини олишга
қаратилган
тавсиялар.*

Болалар ва ўсмирларда хулқ оғишишининг келиб чиқиш сабаблари ва уларнинг синф раҳбарлари, ота-оналари билан ишлаш бўйича тавсиялар .

Барчага маълумки, келажак авлод ҳақида қайғуриш, соғлом, баркамол наслни тарбиялаб етиштиришга интилиш бизнинг миллий ҳусусиятимиздир.

Бу муқаддас заминда яшаётган ҳар қайси инсон ўз фарзандининг бахту-саодати, фазлу-камолини кўриш учун бутун ҳаёти давомида курашади, меҳнат қилади, ўзини аямайди.

Бола тугилган кунидан бошлаб оила муҳитида яшайди. Оилага хос анъаналар, қадриятлар, урф-одатлар бола зуваласини шакллантиради. Энг муҳими, фарзандлар оилавий ҳаёт мактаби орқали жамият талабларини англайди, ҳис этади.

Хулқий бузилишлар орасида қуйидагилар бўлиши мумкин:

- ***Хулқни гиперкинетик бузилиши.** Ақлий қобият талаб қилувчи фаолиятларда барқарор эмаслик, бир ишдан бошқасига тез кўчиш, ишини охирига етказмаслик.*
- *Оила билан чегараланган хулқнинг бузилганлиги. Антиижтимоий ёки агрессив хулқни ўзига олган, фақат оила аъзолари билан ўзаро муносабатда юзага келади.*
- ***Хулқнинг ижтимоийлашмаган бузилиши.** Бошқа болалар билан муносабатларни бузилиши ва ижтимоий нормаларни бузилиши билан бозлиқ агрессив хулқ ёки жадал антисоциал уйғунлик билан характерланади.*
- ***Хулқнинг ижтимоийлашган бузилиши.** У барқарор асоциал (ўғрилиқ, ёлгончилик, мактабдан қочиш, уйдан кетиш, жахлдорлик) ёки агрессив хулқ чиқишувчи ўсмирларда юзага келиши билан фарқланади.*
- ***Аралаш, хулқий ва эмоционал бузилиш.** Мустахкам агрессив асоциаллик, депрессия ёки кўрқув симптомлари кўринишидаги чақирувчи хулқнинг уйғунлашувидир.*
- ***Деликвент хулқ.** Қонун бўйича жазоланувчи, криминаллик даражасига етмаган майда айбловлар.*
- ***Аддиктив хулқ.** Эрта ичқилиқбозлик ва наркомания.*
- *Ўсмирлар қийинчиликларининг асосий сабаблари: оиладаги нотўғри муносабат, мактабдаги эътиборсизлик, тенгдошларидан изоляцияланганлик, умуман муҳитдаги дезадаптация, хар қандай кичик гуруҳда ва хар қандай йўл билан ўзини тасдиқлаш мақсади.*

Ўсмирларда ижтимоий муаммоларни келиб чиқиш сабаблари нимада экан?

Бунга биз мисол қилиб, оиладаги носозлом муҳит, ўсмирларни турли жинсий гуруҳларга қўшилиб қолиши, ўз ўзини, яъни ўз “мен”ини нотўғри англаши, ўзига нисбатан бўлган бахосининг ўта паст ёки ўта юқорилиги, носозлом жинсий ривожланиши, ижтимоий ролларни нотўғри англаш ва шу каби бир қатор омилларни киритишимиз мумкин.

Психологик маслаҳат ўтказишининг қуйдаги хусусиятлари мавжуд.

- *Мактаб амалиётчи психологи маслаҳат жараёнида қуйидагиларга амал қилиши лозим.*
- *1. Тарбияси қийинликни бартараф этишининг оптимал психологик йўллари аниқлаш.*
- *2. Ўсмирнинг ички руҳий ҳолатини: мақсади, ҳаётга муносабати, ўз-ўзига ишончи, иродавий-ҳиссий ўзини бошқаришни таҳлил этиб шуларга мос равишда маслаҳат бериш.*
- *3. Ўсмирга инсоний ёндашиш, ижобий муносабат ўрнатилиши.*
- *4. Мақсадга эришишда ўсмир билан психологнинг биргаликда ҳаракат қилиши.*
- *5. Психологик қийинликни бартараф этиш орқали ўсмир ҳаётидаги ижтимоий, шахсий вазифаларни ҳал этиши.*
- *6. Ўсмир билан ишлашда унинг индивидуал психологик хусусиятини билиш, маслаҳат беришда аниқ мақсад қўйилиши.*

Тарбияси қийин болалар билан ишлашда индивидуаллаштирилган тарбия бериш.

- *1. Ўқувчилардаги индивидуал сифатлардаги ўзгаришларни мониторинг қилиш.*
- *2. Ўқувчиларга индивидуал ёндашув ҳар бирига аниқ махсус педагогик таъсир ўтказиш.*
- *3. Тарбиявий таъсирни боланинг ҳар томонлама ривожлантиришига йўналганлиги.*
- *4. Дарсдан ташқари фаолиятларда ўқувчиларна мустақил фаолия (ўқиш, ўйин, меҳнат, хобби ва қизиқишлари)ни танлаш учун имконият бериш.*
- *5. Ҳар бир болага уларни ақлан ҳамда ахлоқан ривожланишига йўналтирилган тарбиявий ишларни ташиқил этиш.*
- *6. Ўқувчиларга тарбиявий таъсир кўрсатаётганда бошқа болаларга салбий муносабатни билдирмаслик.*

Педагогик қаровсизлик куйидаги даражаларда тавсифланади:

- *1.Паст. Хатти-ҳаракат, хулқ-атвордаги беқарорлик. Ўз “мен”ига ортиқча баҳо бериш. Асосан ёшига хос бўлган характер белгиларининг устунлик қилиши.*
- *2.Ўрта. Катталар ва тенгқурлари билан алоқанинг бузилиши. Ўқиш ва меҳнатга қизиқмаслик, низолар эгоистик йўналишга асосланиши. Педагогик таъсир чоралари тўғри қабул қилинган ҳолда унга амал қилмаслик.*
- *3.Юқори. Салбий характер хусусиятлари яққол намоён бўлади. Ҳуқуқбузарлик ошкора қилинади. Катталар билан ўзаро муносабатда тажовузкор бўлади. Ўзлари тўғри деб қабул қилган “ахлоқ нормалари”ни оқлашга уринадилар. Улар ҳуқуқбузарлик чегараларини тушуниб етмайдилар.*
- *4.Криминал. Вояга етмаган ҳуқуқбузарлар бўлиб, уларнинг хулқ-атворини бошқариб бўлмайди. Бундайлар ҳар қандай тарбия воситаларига қаршилик кўрсатадилар. Хатти-ҳаракатларида тажовузкорлик кўпроқ учрайди. Улар ўзларининг ҳуқуқбузарлик мотивларини ўзлари белгилаган “ахлоқий меъёрлар” билан ўлчайдилар, натижада жиноятга қўл урадилар.*

Психологик профилактика йўналиши бўйича олиб

бориладиган ишлар:

мақолалар ёзиши, бюллетень (варақалар), деворий газеталар чиқариши, “Ишонч қути” ҳамда ўқитувчилар ва ўқувчилар учун турли мавзу йўналишлари бўйича баҳс-мунозаралар ташиқил этиши, тўғараклар ташиқил этиб тадбирлар, психологик-педагогик консилиум (муаммо, вазият, ҳолатларни ўрганиши ва тегишли чоралар ишлаб чиқиши жараёни) лар ўтказиши, дарсларни психологик жиҳатдан таҳлил қилишдан иборат.

Психологик диагностика йўналиши бўйича

- *1. Тарбияси қийин болалар билан ишлашга доир психологик методикалар банки.*
- *2. Ўзлаштириши паст бўлган ўқувчилар билан ишлашга доир психологик методикалар банки.*
- *3. Ота-оналар билан ишлаш (тестлар, анкеталар) банки.*

Психологик коррекция йўналиши бўйича.

*Тарбияси қийин болалар билан
психокоррекцион машғулотлар банки.*

Психологик маслаҳат йўналиши бўйича.

- 1. Психологик маслаҳат дафтари.*
- 2. Ўқувчилар, ўқитувчилар ва ота-оналар билан олиб бориладиган индивидуал суҳбат.*
- 3. Ўқитувчилар, ўқувчилар, раҳбар ходимлар ва ота-оналар учун индивидуал ва гуруҳий консультациялар олиб бориш.*

Вояга етмаганлар орасида девиант, деликвент хулқ-атвор психопрофилактикаси.

психология фанлари номзоди

Мустафаева Шириной Фарходжоновна

Маъруза мақсади:

- Девиант, деликвент хулқ тушунчалари билан таништириш;
- Суицидал хулқ-атворнинг келиб чиқиши, белгилари, мотивлари, уриниш турлари билан таништириш;
- Суицидал хулқни аниқловчи “Башорат” сўровномаси таҳлилини ўтказиш;
- Тарбияси оғир, назоратга муҳтож ўқувчилар билан ишлашнинг педагогик-психологик асосларини ёритиб бериш.

Режа:

- Кириш.
- Асосий қисм:
 1. Девиант ва деликвент хулқ тушунчаси. Вояга етмаган ўқувчиларнинг педагогик-психологик муаммолари.
 2. Суицид-девиант хулқ-атвор сифатида.
 3. Суицидал хулқ-атвор диагностикаси. “Башорат” тести.
- Хулоса.
- Фойдаланилган адабиётлар руйҳати.

Кириш

Бугунги кунда вояга етмаганлар орасида турли хил хуқуқбузарлик, ўз-жонига қасд қилиш, наркотик моддаларни истеъмол қилиш каби салбий иллатларнинг пайдо бўлиши ва кучайши долзарб муаммога айланмоқда.

Девуант хулқ-атвор жамиятнинг хуқуқий ва маънавий меъёрларидан оғишган ҳаракатлар тизими.

Девуант хулқ-атворга алкоғолизм, наркомания, шахвоний бузуқлик, суицидал ҳаракатлар ва ҳок. киради.

Жамият нормаларига буйсунмайдиган, хуқуқтартибот органлари томонидан жазоланадиган, жиноий жавобгарликка тортиладиган ҳаракатлар мажмуи – **деликвент хулқ** ҳисобланади.

Муаммо назариясига назар.

- **Э.Дюркгеймнинг** таъкидлашича девиант хулқ жамиятда меъёрий назорат сусайганда юзага келар экан.
- **Р.Мертоннинг** назариясида эса, жамиятда маънавий қадриятлар инсон томонидан объектив равишда қабул қилинмай, қадриятлар тизими емирилишни бошлаганда вужудга келар экан.
- **Ижтимоийлашув жараенида** девиант хулқ атворга оилада ва ўсмирнинг атроф-мухитида етакчи бўлган тарбиявий ҳолат асос солар экан.

Ўсмирлар хулқ – атворининг ўзига хос томонлари

Ўсмирларда учрайдиган салбий хулқ-атвор икки гуруҳга бўлиб ўрганилади:

Хулқ-атвор мотивларининг нотўғри ривожланиши ёки кучли эффеќтли ҳис-туйғулар яъни турли тартиб интизомсизликлар, атрофдаги инсонлар билан нотўғри муносабатда бўлиш натижасида турли конфликтларнинг вужудга келиши, турли тасодифий гуруҳларга кириш, жамоада ўзини кўрсатишга интилиш.

Ўқувчи ўсмирларнинг мактабдаги тартиб қоидаларни тушуниб етмаслик ёки ўзларининг хулқ атворини бошқара олмаслик, агрессивлик яъни жисмоний куч ишлатиш, кўрқитиш, серзардалик.

Бу икки фактор асосида вужудга келади. Биринчидан темперамент хусусияти, иккинчидан ўқитувчи ва тенгдошлари билан нотўғри муносабатда бўлиш.

Тарбияси қийин ўсмирлар шаклланишининг яна бир асосий омили бу ўсмирларнинг шахсий психологик хусусиятлари

Сангвиник темпераментдаги ўсмирларда ҳистуйғулар ташқи кўринишда ёрқин ифодаланган бўлади. Уларни бошқа ишларга берилиб кетмаслиги учун доимо назорат қилиш ва кучи етадиган иш билан банд қилиш керак.

Флегматик темпераментдаги ўсмир оғир, вазмин, ҳаракатлари салмоқли бўлади. Шунинг учун улардаги совуққонлик, бепарволик, бўшанглик, фаолиятсизликнинг намоён бўлишга йўл қўймаслик керак.

Тарбияси қийин ўсмирлар шаклланишининг яна бир асосий омили бу ўсмирларнинг шахсий психологик хусусиятлари

Холерик темпераментдаги ўсмирлар чаққон, ҳаракатчан, қўзғалувчан бўладилар. Уларда барча жараёнлар тез содир бўлади. Бу типдаги ўсмирлар ҳиссиётлари кучли, ёрқин ифодаланиб тез пайдо бўлади, баъзан кайфияти кескин ўзгаради.

Холерик типдаги ўсмирлардан доимо мулойимлик билан, аммо қатъиятли, шошилмай, ўйлаб жавоб қайтаришларини талаб қилиш, улар хатти-ҳаракатларида ўртоқлари ва катталар билан бўлган муносабатларида ўзини тутишликни тарбиялаб бориш лозим. Бундай ўсмирлардан меҳнат фаолиятида изчилликни ва ишда тартибли бўлишни тарбиялаш ҳамма топшириқларни иш мобайнида яхши бажаришларини талаб қилиш лозим.

Тарбияси қийин ўсмирлар шаклланишининг яна бир асосий омили бу ўсмирларнинг шахсий психологик хусусиятлари

Меланхолик темпераментдаги ўсмирларда психик жараёнларнинг суст ўтиши қайд қилинади. Улар кучли кўзғовчиларга қийинчилик билан жавоб қайтарадилар, диққатларини бир нарсага узок вақт ва кучли жалб эта олмайдилар.

Шунинг учун бундай ўсмирларда одамга эл бўлишликни ўстириш, жамоада дўстлик ва ўртоқлик ҳисларини тарбиялаш зарур, чунки улар осонликча яккаланиб, ўз кечинмаларига берилиб кетиши ёки жамоадан четга чиқиб, салбий таъсирларга тушиб қолиши мумкин.

Девиант хулқ – атвор классификацияси

1.Эмансипация реакцияси. Бу катталарнинг қарамоғидан, назоратидан ва хомийлигидан озод бўлишга интилишда кўринади. Реакция катталар томонидан белгиланган тартиб, қоидага қарши йўналтирилган. «Озод бўлиш» эҳтиёжи мустақил хаётга интилиш билан боғлиқ бўлиб, бу реакция ўғил болаларда кўпроқ бўлади.

2.Тенгқурлари билан гуруҳлашган реакция. Бунинг икки тури мавжуд.

Биринчиси, бир жинсга асосланиб, унда доимий лидер ва гуруҳ аъзоларининг вазифалари, уларнинг гуруҳдаги ўрни белгиланган. Бу гуруҳда “лидернинг адъютанти” унда интеллектуал қобилият йўқ бўлсада, лекин жисмоний кучли бўлади, «антилидер»-лидернинг ўрнини эгаллашга ҳаракат қиладиган, «иккиюзламачи»-у томонга ҳам, бу томонга ҳам ўтиб юрадиган ўсмирлар бўлади. Бундай гуруҳнинг ўз худуди бўлиб, унга бегоналар яқинлаштирилмайди. Гуруҳнинг таркиби барқарор бўлади ва янги аъзоларни фақат синовлар асосида қабул қилишади.

Иккинчи турдаги гуруҳда роллар қатъий тақсимланмаган ва доимий лидер йўқ. Лидернинг вазифаларини гуруҳнинг турли аъзолари бажаради. Гуруҳ аъзолари икки жинс вакилларида ташкил топади ва унинг таркиби барқарор эмас.

3. Қизиқиш - хобби реакцияси.

Қизиқиш-хобби реакцияси турлари

Интеллектуал-эстетик қизиқишлар предметга, муסיқага, радиотехника, тасвирий санъат, адабиётга нисбатан.

Жисмоний қизиқишларга кучи, чидамлилиги, чаққонлигини оширишга бўлган хатти-харакатлар киради.

Лидерликка қизиқиш бошқаларга раҳбарлик қилишга интилиш учун бўлган ҳаракатда намоён бўлади.

Йиғишга қизиқиш-турли хилдаги коллекцияларни йиғишда кўринади.

Эгоцентрик қизиқишлар. Атрофдагиларнинг диққат марказида бўлишга интилиш.

Жўшқин қизиқиш. Карта ўйини, қимор, қалтис таваккал қилиш.

Информацион коммуникатив қизиқиш янги ахборотларга эга бўлишга интилиш, тасодифий суҳбатлар ва детектив фильмлар кўриш.

Вояга етмаган ўқувчиларнинг педагогик-психологик муаммолари.

- Сўнгги 15-20 йил давомида ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари ўсмирлар орасида кескин ортиши бу муаммо «ёшариб» боришидан далолат бермоқда. Бутун Жаҳон Соғлиқни Сақлаш ҳудудий бошқармаларининг маълумотларига кўра, 15-24 ёш ўртасидаги ўсмирларнинг суиқасд ҳолатлари 15 йилда 2 баробарга кўпайган. Францияда сўнгги 10 йил мобайнида ўсмирларнинг ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари 3 баробарга ортган. Сўнгги 30 йил мобайнида АҚШда 15-19 ёшли ўсмир йигитлар ўртасидаги ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари 300%, қизлар орасида эса 200% га ошган. Польшада 12-20 ёшли ўсмирлар ўртасидаги суицид сўнгги 10 йил давомида 4 баробар кўпайиб, бунда ўғил болалар 21%ни, қизлар эса 79%ни ташкил этмоқда.

Суицид-девиант хулқ сифатида

Хўш, ўз жонига суиқасд қилиш (илмий ибора билан айтганда «суицид») ҳолатига нималар сабаб бўлади? Суицид ўзи нима?

Суицид (лот. “Suicaedere”, бунда “sui” - мен; “caedere”-ўзимни ўлдираман) — онгли равишда ўз жонига қасд қилиш, деган маънони англатади.

Суициднинг “ёшариб” боришига асосий сабаблар сифатида қуйидагиларни ифодалаш мумкин:

- Ўсмирларда асосий ҳаётӣ позиция сусайиши;
- Халқ таълими педагог ходимлари ва раҳбариятида ўсмирлар ўртасидаги суицид тўғрисидаги билимлар танқислигининг мавжудлиги.
- Мактаб психологларининг касбий жиҳатдан етук эмаслиги ҳамда оғир психологик вазиятга тушиб қолган ўқувчилар билан ишлаш кўникмаси мавжуд эмаслиги.

Суицид турлари

1. Асл суицид

- Асл суицидни содир этганларда суиқасд ҳақидаги ўй-фикрлар 1 ойдан 7 ойгача (ўртача ҳисобда эса 2,5 ой) бўлган давр мобайнида давом этган. Бу жараёнда суиқасд ҳақидаги пассив фикрлар аста-секин суицидал ҳаракатга ўтиб борган. Бунда кўпроқ «ўлим» ҳисси эмас, балки «яшашни хоҳламаслик», «уйқудан турмаслик», «бундай тарзда яшай олмаслик» каби ҳис-туйғулар ва ўй-фикрлар киши онгини қуршаб олган.

2. Аффектив суицид (суицидал хулқ-атвор)

«Аффект» сўзи лотинча сўздан олинган бўлиб, ҳаяжонланиш, қисқа муддатли кучли эмоционал ҳолат, зўриқишни ифодалайди. Аффект ҳолатида онгли фаолият сусаяди, ўз-ўзини бошқариш ҳисси сустлашиб, ҳаракатлар мантиқий тафаккурга эмас, балки эмоцияларга боғлиқ бўлиб қолади.

Суициднинг бу тури ўз жонига қасд қилиш қарори чуқур ўйланмаганлиги, қисқа муддат ичида қабул қилинганлиги билан ажралиб туради.

Ушбу ҳолатларда оғир оилавий низолар, ўзи учун аҳамиятли, яқин одам билан келиша олмаслик, ҳаётидан қониқмаслик каби ҳис-туйғулар ўрин олган.

3. Намойишкорона суицид

- Учинчи тури «намойишкорона суицид» ҳолати кўпроқ вояга етмаганлар ҳамда аёллар орасида содир этилмоқда. Бунда суиқасдни содир қилувчи муайян аҳамиятли шахсга нисбатан ўз муносабатини ифодалайди. Аксарият ҳолларда суицид мотиви – турмуш ўртоғи билан низолашув, иш фаолиятидаги низолар, яъни намойишкорона суицид – миждоз норасмий ёки юридик жиҳатдан унга қарашли бўлган шахс ўртасидаги муносабатларни ифодалайди. Низо давомийлиги катта эмас (бир кундан 5 кунгача давом этади). Миждозлар бунда шахсига нисбатан айтилган ҳақоратларни унута олмасликлари туфайли бу ишга қўл урганликларини таъкидлашган.

Иш, ўқиш фаолияти билан боғлиқ низолар

- 1. Иш фаолияти ва шахсларнинг ўзаро муносабатлари билан боғлиқ низолар:
 - а) шахснинг жамоа ўртасидаги мослаша олмаслигидан келиб чиққан низолар;
 - б) хизмат доираси билан боғлиқ топшириқни муваффақиятсизлик билан тамомлаш асосида пайдо бўлган низолар;
 - в) ҳамкасблар ўртасидаги низолар;
 - г) раҳбар ва ходимларнинг иш фаолиятида юзага келган ўзаро низолар;
 -

Шахсий оилавий низолар

- а) Севги можароси туфайли пайдо бўлган низолар. Севишганларнинг бир-бирларига бевафолиги;
- б) Ажримлар;
- в) Оғир касаллик;
- г) Яқин инсонларининг ўлими;
- д) Жинсий заифлик, жинсий қониқмаслик.
-

Соғлиқ ва ноижтимой хулқ атвор билан боғлиқ низолар

- а) руҳий касалликлар;
- б) соматик (бадан) касалликлари;
- в) жисмоний нуқсонлар (нутқдаги нуқсонлар, ташки кўринишдаги камчиликлар ва нуқсонлар).

- Ноижтимой хулқ-атвор билан боғлиқ бўлган низолар:

- а) озодликдан маҳрум бўлишдан қўрқув;
- б) ноижтимой хулқ-атвор билан боғлиқ шармандалиқдан қўрқув.

Уй-жой, маиший ва моддий қийинчиликлар
асосида пайдо бўлган низолар:

- а) пул етишмаслиги қийинчиликлари;
- б) ночор яшаш шароити;
- в) кийим-кечак ва бошқа моддий буюмлар камчилиги.

Суициднинг келиб чиқиш белгилари

- 1. Яширин ғазаб (бундай ҳолатларда ғазаб шахснинг ички руҳиятига йўналтирилган бўлади. Бу ҳолатни ташқаридан сезиш мумкин).
-
- 2. Катта йўқотишни ҳис этиш. Юзага келган вазият яхши томонга ўзгармаган, ҳеч ким ёрдам бера олмайди, ҳеч қандай нажот йўқлигидан умидсизликка тушиш.
-
- 3. Ожизлик ҳолатининг кучайиши.
-

Суицидни олдини олиш чоралари

- 1. Шахсларда суицидал ҳолатларга тушиш фаоллигини аниқлаш. Бундай фаоллик қуйидаги ҳолатларда кучайиб боради:
 - - баҳор ва куз фасллари даврида, яъни
 - - Январь, февраль, март. Сентябрь-ноябрь.
 - - Май. Битирув кечалари арафасида.
 - - эрта тонг, оқшом ва тун пайтларида;
 - - ой тўлган ва янги чиққан даврда;
 - - 14 – 24, 40 – 50 ёшлар даврида;
 - - жамоада ва оиладаги чуқур маънавий руҳий ҳолатларда.

Суицидал мойилликни аниқлаш

Бундай мойиллик шахсий психологик омиллар билан боғлиқ бўлади.

Бундай омилларни эса фақат махсус психологик ташҳис усуллари ёрдамида аниқлаш мумкин.

Руҳий инқирозга тушган шахсга ўз вақтида психологик ёрдам кўрсатиш:

- ўз жонига қасд қилмоқчи бўлган шахсни ташҳис қўйиб даволаш;
- суицидал – депрессив ҳолатга тушган шахсни маънавий руҳий қўллаб-қувватлаш;
- бундай шахсни моддий-маънавий шароитини яхшилаш.

Суицидга мойил бўлган шахслар гуруҳи.

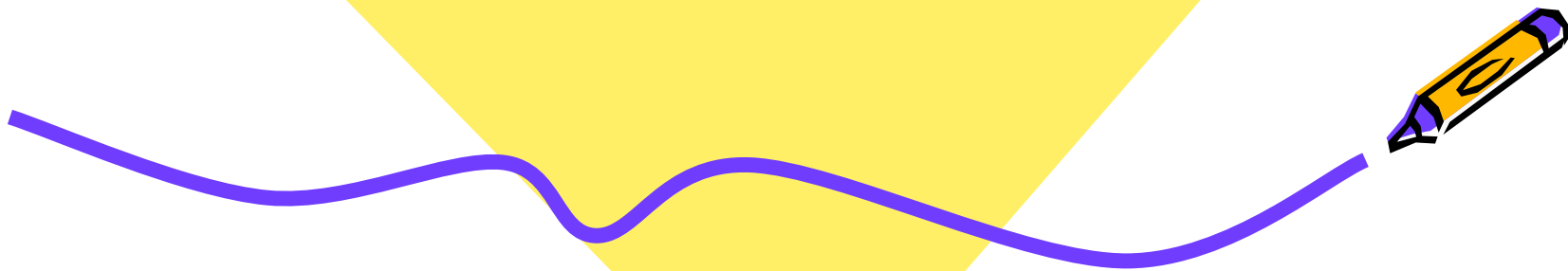
- 1. Оилавий тарбия шароити:
 - - ёшлигида отасиз ўсган шахслар;
 - - оилада онанинг устун туриш ҳолатларида тарбияланган шахслар;
 - - алкоголик, психик касалликка доир бўлган оилада тарбияланган шахслар.
 -
- 2. Алкогол ва наркотик моддаларни фаол истеъмол қилувчи шахслар бўлган оилада тарбияланганлар.
-
- 3. Яқин қариндошлари ўз-жонига қасд қилган ҳолатлари бўлган оилада тарбияланганлар.

- 4. Жисмоний нуқсонларга эга бўлган шахслар.
- 5. Бирон бир сабабларга кўра жамоадан ажратилган шахслар.
- 6. Бирор-бир жиноий иш содир этган шахслар.
- 7. Узоқ вақт давомида соматик хасталик билан оғриган шахслар.
- 8. Психик-депрессив ҳолатга тушган шахслар.

Ўсмирлардаги девиант хулқ-атвор

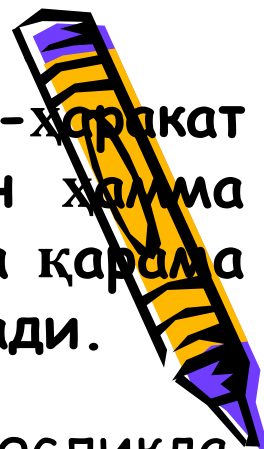
Девиант хулқ-атвор (лот. *deviation* - оғиш), хатти-ҳаракат ёки хатти-ҳаракатлар тизими, жамият томонидан ҳамма учун қабул қилинган ҳуқуқий-ахлоқий меъёрларга қарама қарши бўлган хулқ-атворнинг оғиши деб белгиланади.

Девиант хулқ-атвор тушунчаси ҳуқуқшуносликда, психологияда, педагогикада ва илмий адабиётларда ҳар хил маънода талқин қилинади.

I - Ҳуқуқшуносликда "девиант хулқ-атвор" деганда ҳозирги кунда қабул қилинган ҳуқуқий меъёрларга қаршилиқ тушунилади. Ҳуқуқий баҳолашда хатти-ҳаракат, яъни фаолиятда алоҳида ўринга эга етакчи мезон ижтимоий хавф-хатар даражаси ҳисобланади.

II - Педагогикада "девиант хулқ-атвор" маданий кадриятлар, ижтимоий ахлоқ, ижтимоий муҳит ва жамият томонидан ҳамма учун қабул қилинган ҳуқуқий-ахлоқий меъёрларга қарши бўлган хулқ-атворнинг оғиши тушунилади.

III - Психологияда девиант хулқ атвор ижтимоий-психологик ва маънавий-ахлоқий меъёрлардан оғишга айтади ёки жамият учун зарарли бўлган хатти-ҳаракатлар орқали низони ечиш.

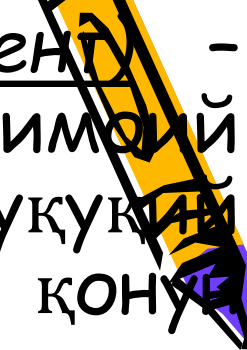
Хулқ оғишининг классификацияси

Ғайриижтимоий
(делинквент)

Асоциал

Аутодеструктив (ўзини хароб қилувчи)
ёки аддиктив

-
- Ғайриижтимоий хулқ-атвор (делинквент) – аτροφдаги инсонларга ва ижтимоий тартибларга таҳдид солувчи ҳуқуқий меъёрларга зид хулқ-атвордир, яъни қону томонидан таъқиқланган ҳаракатлардир.

Шакллари:

- 5 ёшдан 12 ёшгача бўлган болаларда кичик ёшдаги болаларга нисбатан зўронликда, ҳайвонларга шафқатсиз муносабатда, ўғрилик, майда безорилик, ўт қўйишда намоён бўлади;
- 13 ёш ва ундан катта бўлган болаларда – безорилик, ўғрилик, босқинчилик, вандализм, жамъий зўронлик, наркотик моддалар савдоси.

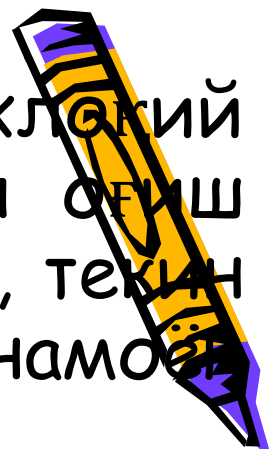

• Асоциал хулқ-атвор - маънавий-ахлоқий меъёрлардан оғувчи хулқ-атвор. Сексуал оғиш (проституция, қимор ўйинлари, дайдилик, текин тамоқ), тажовузкор хулқ-атвор кабиларда намоён бўлади.

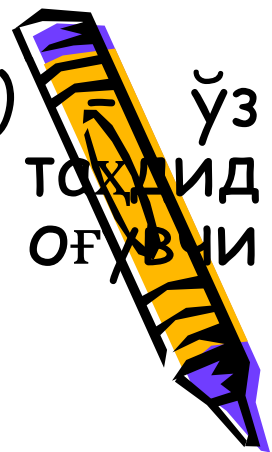
Шакллари:

- Болаларда: уйдан қочиш, дайдилик мактабга бормаслик, ёлғон гапириш, тажовузкор хулқ-атвор, сўкиниш, ўғрилиқ, тиламчилик.

- Ўсмир ёшда - уйдан кетиш, дайдилик, мактабга бормаслик, ёлғон гапириш, тажовузкор хулқ-атвор, ўғрилиқ, граффити (деворга чизиш ва ахлоқсиз ёзувлар), субкультура девиациялари (слэнг, шрамирование, татуировка), тартибсиз жинсий алоқалар.

• Аутодеструктив (ўзини хароб қилувчи) ўз шахсининг ривожланишига ва соғлиғига таъдид солувчи тиббий, психологик меъёрлардан оғувчи хулқ-атвор.

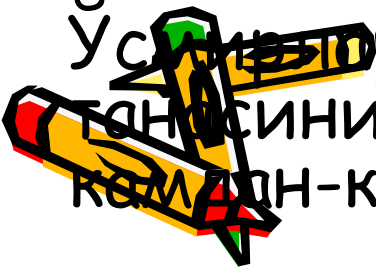

Шакллари:

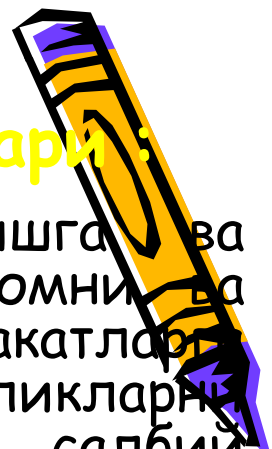
- суицид, озуқа ва химик маҳсулотларга тобелик (психоактив моддаларни истеъмол қилиш (аддиктив));
- фанат (диний культ);
- аутизм, виктим хулқ-атвор (поведение жертвы);
- ҳаёти учун хавфли фаолият (жестокий вид спорта).

Болаларда - чекиш, токсикомания.

Ўсмирларда - наркотик моддаларга тобелик, ўз танасини тилиш ёки кесиш, компьютерга тобелик, камдан-кам суицид.

Девиант хулқ-атворли болаларнинг турлари :

1) **педагогик қаровсиз ўсмирлар** - таълим олишга ва жамоатчилик фаолиятига бепарқ, мунтазам интизомни ва ахлоқ меъёрларини бузувчи, ноҳуя хатти-ҳаракатлари (мушшлашиш, прогуллар, чекиш, алкоголь ичимликларни истеъмол қилишга) йўл қўювчи, ҳар доим салбий фазилатларини намоён қилувчи (қўполлик, ёлғончилик, дангасалик, шафқатсизлик) ўсмирлар;

2) **ҳуқуқбузар ўсмирлар** - ҳуқуқбузарлик содир этган (майда ўғрилиқ, безорилик ва б.), маъмурий ва бошқа меъёрларни бузувчи, ички ишларнинг вояга етмаганлар ишлари бўйича профилактика бўлими ҳисобида турувчи ёки вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссияси томонидан ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига жўнатилган тарбияси оғир ёки педагогик қаровсиз ўсмирлар;

3) **қонун билан зиддиятга киришган ўсмирлар**, яъни жиноят содир этган, ҳуқуқий меъёрларни бузган ва суд томонидан тарбия колониясига жўнатилган педагогик қаровсиз ўсмирлар.

Сабаб ва омиллар

ОИЛАВИЙ ОМИЛЛАР	ИЖТИМОИЙ ОМИЛЛАР	ШАХСИЙ ОМИЛЛАР	ФИЗИОЛОГИК ОМИЛЛАР
<ol style="list-style-type: none"> 1. Оиладаги нохуш вазиятлар. 2. Ота-оналарнинг бандлиги. 3. Ота-оналар билан низолар. 4. Ота-оналарнинг ахлоқсиз турмуш тарзи. 5. Нотўлиқ оилалар. 6. Педагогик савиянинг пастлиги. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ташқи муҳитнинг таъсири. 2. Ота-оналарнинг ишсизлиги ва кам таъминланганлик. 3. Тенгдошлари томонидан менсимаслик.к амситиш. 4. Иқтисодий беқарорлик. 5. ОАВ таъсири. 6. Компьютер ўйинлари. 7. Болаларни диний оқимларга ва ғайриижтимоий субкультураларга (норасмий гуруҳлар) жалб қилиш. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кучли таассурот олишга интилиш. 2. Эркинлик ва мустақилликка интилиш. 3. Иродасизлик. 4. Ёлғизлик. 5. Маданият, идрок ва ҳуқуқий билим савиясининг пастлиги. 6. Бўш вақтнинг кўплиги. 7. Эътиборни ўзига жалб қилиш. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Боланинг касаллиги. 2. Ўқишдан орқада қолиш (ақлий). 3. Ўзини назорат қила олмаслик. 4. Генетик мойиллик. 5. Жинсий балоғат ва психиканинг нотекислиги, бир маромда эмас.

Қонун билан зиддиятга киришган вояга етмаган шахснинг шаклланиш

босқичлари:

I босқич - мослашув жараёнини бузувчи турли омилларнинг таъсири:

- а) оиладаги муаммолар;
- б) мактабдаги муаммолар;
- в) тенгдошлари билан низолар ва ҳ.з.

II босқич - ғайриижтимоий кичик гуруҳлар билан танишув:

- кўча билан алоқа (у ёрдам ва ҳимоя топган жиноий алоқа). Бола оиладаги муаммолардан қочиш ниятида кўчага кетади.

III босқич - ижтимоий танглик (кризис):

- ўсмирнинг ғайриижтимоий кичик гуруҳлар билан алоқаси. "Меъёрий" жамият ва бирламчи кичик гуруҳлар ўртасидаги танловга мажбурловчи низонинг шаклланиши.

IV босқич - ғайриижтимоий кичик гуруҳларни тинчламоқ - жиноят оламига кириш, жиноят йулининг шаклланиши

Амалий машғулот: “Кераклилик ҳиссиёти”

- ◆ Сен қадрли ва муҳим ўринга эгасан.
- ◆ Сен фойдали ва кераксан.
- ◆ Сен онглисан ва қўлингдан келади.
- ◆ Сен севимлисан, сени қабул қилишади.
- ◆ Сен ҳурматлисан.

“ТАРБИЯСИ ҚИЙИН ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН ИШЛАШ МЕТОДИКАСИ”

Ислом Каримов

ЮКСАК
МАЪНАВИЯТ –
ЕНГИЛМАС КУЧ

Биз халқимизнинг дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаслиги, фарзандларимизнинг биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта бахтли бўлиб яшаши учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этаётган эканмиз, бу борада маънавий тарбия масаласи, ҳеч шубҳасиз, беқиёс аҳамият касб этади.

Ислом Каримов

“ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ИШЛАРНИ МОДЕЛЛАШТИРИШ, ПРОГНОЗЛАШ ВА НАТИЖАГА ЭРИШИШ”

Маънавий – ахлоқий тарбиянинг асосий вазифалари:

- ёш авлодни умуминсоний ва миллий қадриятлар, миллий ғоя, юксак инсоний фазилатлар, Ватан ва халққа садоқат руҳида тарбиялаш;
- онги ва қалбини маънавий таҳдидлардан ишончли ҳимоя қилиш, фаол фуқаролик позицияси ва мафкуравий иммунитетни шакллантириш;
- соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли бўлган салбий иллатлар таъсирига тушиб қолишидан сақлаш;
- ҳуқуқий билимлари ва маданиятини ошириш, жиноятчилик ва ҳуқуқбузарлик ҳолатлари содир этилишининг олдини олиш;
- оилада, мактабда, маҳаллада ва жамиятда ўз ўрни топиши учун зарур бўлган ижтимоий фаоллик, ташаббускорлик, интилувчанлик, ўз ҳаёти учун масъулият каби фазилатларни тарбиялаш;
- иқтидори ва қобилиятини ривожлантириш, бўш вақтини мазмунли ташкил этиш, бадий-эстетик диди ва савиясини ўстириш.

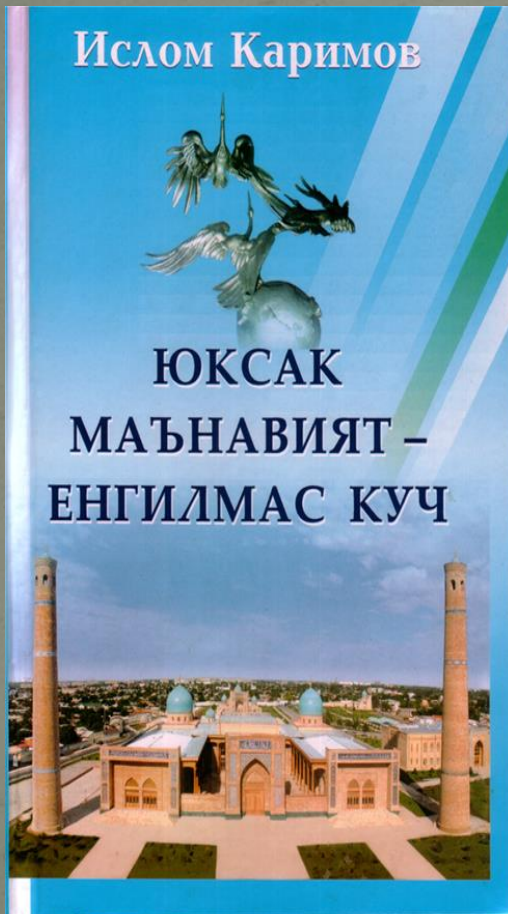
Ҳамкорлик фаолияти

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълим муассасаларида тарбиявий ишлар фаолиятини ташкил қилиш

**“ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ
ИШЛАРНИ МОДЕЛЛАШТИРИШ, ПРОГНОЗЛАШ
ВА НАТИЖАГА ЭРИШИШ”**

Маънавият қотиб қолган ақидалар йиғиндиси эмас, аксинча, доимий ҳаракатдаги узлуксиз жараён бўлиб, тараққиёт давом этар экан, унинг шиддатли юриши туфайли маънавий ҳаёт олдига қуйиладиган талаблар ҳам муттасил пайдо бўлаверади.

Ислом Каримов

Ҳуқуқбузарлик содир этилишига таъсир қилувчи асосий омиллар:

- 1. Оиладаги носоғлом муҳит.**
- 2. Ота-онанинг масъулиятсизлиги.**
- 3. Синф раҳбарининг эътиборсизлиги.**

- 4. Ҳуқуқ-тартибот идоралари билан ҳам-корликнинг сустлиги.**
- 5. Олиб борилаётган профилактик тадбирларда ҳудудий хусусиятларнинг тўлиқ инобатга олинмаслиги ва ҳ.к.**

Ўқувчининг либоси – маънавият белгиси

Дунё тажрибасидан маълумки, илм даргоҳларида ўқувчилар киядиган ўзига хос либослар таомилга киритилган. Бунинг замирида ўқувчиларни таълим олишдан чалғитадиган сунъий тўсиқларни олиб ташлаш ғояси мужассам.

Ана шундай тўсиқлардан бири либос масаласидир. Бир хил либос ўқувчиларда кўп жиҳатдан тенглик хиссини уйғотади. Бу тенглик уларнинг эътиборини фақат ўқиш ва ўрганишга жалб этади.

Бола ҳам ўз навбатида мактабга фақат билим олиш ва ўрганиш учун келганлигини дилдан ҳис этади.

Қолаверса калта юбка, енгсиз либослар ёки миллатимизга хос бўлмаган либосларга ўралиш ҳолатларига чек қўйиш билан таълим муассасаларида вужудга келадиган ижобий иқлимга сабаб бўлади.

Юқоридагиларни инобатга олиб, ўқувчиларни таълим муассасаларида белгиланган тартибдаги ўқувчи либосларида келишларини таъминлаш мақсадга мувофиқ.

Мобил телефони: талаблар ва тавсиялар

Бугунги кунда мобил телефони кундалик турмушдаги асосий эҳтиёжлардан бирига айланиб улгурди. Бироқ, тадқиқотлар уяли алоқа хизматидан фойдаланувчи ҳар бир киши мобил телефондан тўғри фойдаланиш одоб-қоидаларини билиши ва унга амал қилиши зарурлигини кўрсатади.

Албатта, исталган киши шахсий мобил телефонидан эркин фойдаланиш ҳуқуқига эга, аммо бунда у бошқа кишиларнинг шахсий эркинликларини чегаралаб қўймаслиги керак.

Шундан келиб чиққан ҳолда, таълим муассасаларида уяли алоқа воситаларидан фойдаланиш тартиби тўғрисида тавсиялар ишлаб чиқилиб, вазирликнинг 2009 йил 22 июлдаги 03-1278-сонли хати билан ижрога йўналтирилган.

**Ўқувчи ёшларнинг маънавиятини ривожлантиришда
Кенг жамоатчиликка тавсиялар**

- **Ўқувчи ёшлар томонидан содир этилиши мумкин бўлган турли хил ҳуқуқбузарликларни олдини олиш - ҳар бир таълим бошқарув органи ҳамда таълим муассасаси педагогик жамоасининг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади ва доимий назоратни талаб этади.**
- **Ўқувчилар томонидан содир этилган ҳар бир ҳуқуқбузарлик ҳолати таълим муассасасининг таълим-тарбия соҳасидаги фаолиятига берилган баҳо сифатида таҳлил этилиши лозим.**

Вояга етмаганлар орасида жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга қаратилган тадбирларни ташкил этиш:

«Нотинч оилаларнинг болалар тарбиясига салбий таъсири ва унинг олдини олиш муаммолари» мавзусида семинар ташкил этиш;

Уқувчилари орасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликни олдини олиш мақсадида давра суҳбатларини ташкил этиш жадвалини тузиш ва ижрога йўналтириш;

ИИБнинг ва таълим муассасанинг ички назоратига олинган ўқувчилар билан тарбиявий тушунтириш тадбирларини олиб бориш.

Таълим муассасаларида «Оила-маҳалла-мактаб-касб-ҳунар коллеж» ҳамкорлик марказларини ташкил этиш:

«Оила-маҳалла-таълим массаса» ҳамкорлик маркази низоми асосида чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;

Марказ доирасида «Ота-оналар Университети»ни фаолиятини қайта ташкил этиш;

Марказ фаолиятини такомиллаштириш юзасидан услубий ҳизматни йўлга қўйиш.

**«Бир болага етти қўшни — ота-она» шиори остида
маънавий-маърифий тадбирлар комплексини
ташкил этиш:**

«Бола тарбиясига барча масъул» мавзусида давра
сухбатларини ташкил этиш жадвалини тузиш ва ижрога
йўналтириш;

«Ўқувчиларни Ватанга садоқат, миллий қадриятларга
ҳурмат руҳида тарбиялашда жамоат ташкилотларининг
роли» мавзусида туман анжуманини ўтказиш.

Таълим-тарбия беришнинг ижтимоий-маънавий жиҳатларига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Таълимнинг асосий мақсади-ўқувчиларни билимлар, кўникмалар ва малакалар билан қуроллантиришдан иборат.

Тарбия ижтимоий ҳодиса бўлиб, инсон камолатига таъсир этувчи энг муҳим омил ҳисобланади.

Ақлий тарбия

Ахлоқий тарбия

Жисмоний тарбия

Меҳнат тарбияси

Эстетик тарбия

**Тарбиянинг
турлари**

Ақлий тарбия. Тарбиянинг ижтимоий ҳодиса эканлигидан келиб чиқади. Яъни ҳамиша бола одамлар қуршовида яшайди ва шу жойдаги ижтимоий муҳит шароитида унинг ақлий ривожланиши, фикрлаш қобилияти амалга оширилади ва таркиб топиб боради. Ақлий тарбия ижтимоий тарбия тизимининг бир қисми бўлиб, унинг мазмуни барча фанлар бўйича билимлар системасини эгаллаш ва шу асосда илмий дунёқарашни таркиб топтириш; тафаккур ва нутқ қобилиятини ўстиришдан иборат. Ақлий тарбия жараёнида меҳнатга ижодий муносабат таркиб топиб боради.

Ахлоқий тарбия. Ахлоқ- ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, ўқувчининг жамият ва оиладаги юриш туриши, тартиб-қоидаларининг йиғиндиси сифатида гавдаланади. Боланинг теварак атрофдаги воқеа ва ҳодисаларга бўлган муносабатида ахлоқий тарбия шаклланиб боради. Боланинг ахлоқий тарбияси бошқалар билан бўлган муомаласида, воқеаликка, жамиятга бўлган муносабатида ва унинг хатти-ҳаракатларида, феъл аторида намоён бўлади. Бола онадан меҳнатсевар ёки дангаса, ёки жоҳил бўлиб туғилмайди- бундай ахлоқий сифатлар болани ўраб турган ижтимоий муҳитнинг, тарбиянинг таъсири ҳисобланади.

Жисмоний тарбия. Асосий вазифаси ўқувчиларни саломатлигини мустаҳкамлаш, уларни меҳнатга, мустақил мамлақтимизни ҳимоялашга ва ижтимоий ҳаётга тайёрлашдан иборат. Яъни болаларга ўз саломатликлари ҳақида ўзлари ҳаракат вилиш лозимлиги тўғрисидаги фикрни шакллантириш. Чунки инсон саломатлиги, жисмоний баркамоллиги нафақат унинг шахсий иши, балки давлат аҳамиятидаги масала, миллатнинг келажагини кафолатланишидир.

Меҳнат тарбияси. Унинг асосий вазифаси болаларни меҳнат қилишга, яъни ижтимоий ҳаётга тайёрлашдир. Меҳнатга бўлган муносабат жараёнида зарур билим ва кўникмалар шаклланади, халқ, ватан манфаати йўлида меҳнат қилиш ҳошишини тарбиялаш, меҳнатга ҳаётий зарур фаолият деб қарашни таркиб топтиришга эришилади.

Эстетик тарбия. Жаҳон педагогикасида инсонни гармоник тарбиялаш воситаларидан бири бўлиб, асосий вазифаси табиатдаги, санъатдаги, ҳаётдаги гўзалликни қабул қила олиш, тушуниш қобилиятини тарбиялаш, фаҳмлашдан, гўзалликка риоя қилишга одатлантиришдан иборат. Эстетик тарбия натижасида бола гўзалликни тушунишга, уни муҳофаза қилишга, ўзи ҳам гўзаллик яратишга ўрганади. Эстетик тарбия ўқувчиларда ахлоқий қиёфа, ижобий хулқ-атвор нормаларини таркиб топтиришга, уларнинг ижодий қобилиятларини тараққий эттиришга таъсир қилади.

Ўқувчи шахсини шаклланишида **3 та муҳит** таъсир ўтказди:

Табиий муҳит. Географик муҳит, иқлим, табиий шароит инсоннинг ҳаёт тарзига, характери ва меҳнат фаолиятига таъсир этади. Масалан тропик минтақада яшаган инсон билан, узоқ шимолда яшаган инсоннинг ҳаёт тарзи фарқланади, анъаналари, қадриятлари ва меҳнатга, яшашга муносабати турлича бўлади.

Ижтимоий муҳит. Ижтимоий муҳит бу ишлаб чиқариш муносабатлари ва уларни тартибга солиб турадиган ижтимоий қонун-қоидалар мажмуаси бўлиб, бундай муҳитда бола ҳаётга, меҳнатга тайёрланади, керакли тажриба ва билимни эгаллайди. Ижтимоий ҳаёт воқеаларининг бола шахсига таъсири ғоятда муҳим бўлиб, ижтимоий муҳит ўзгарувчан бўлади ва ўқувчи шу ўзгарувчан ижтимоий муҳит шароитида ўз тақдирини ўзи белгилаши лозим эканлигини тушуниб бориши лозим.

Оила муҳити (микромуҳит). Боланинг интенсив жисмоний ва психологик ривожланиши оила таъсирида шаклланади. Оиланинг ҳаёт тарзи, унда бола тарбиясига ижобий таъсир этадиган тарбиявий муҳит шахс камолотида ҳал қилувчи рол ўйнайдиган ўзига хос микромуҳитдир.

Эътиборингиз учун раҳмат!

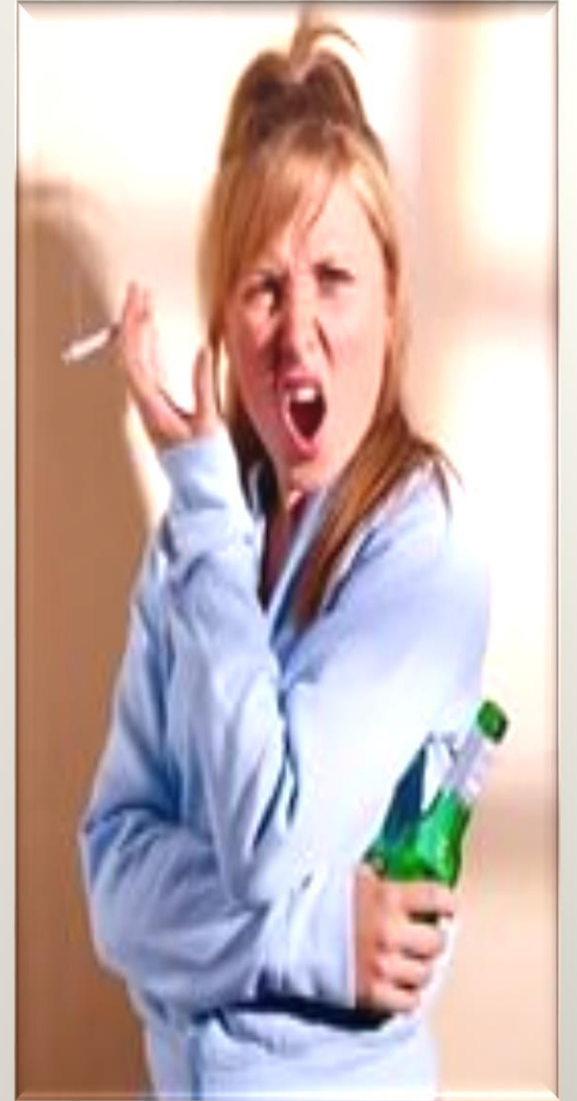
Deviant xulq-va temperament

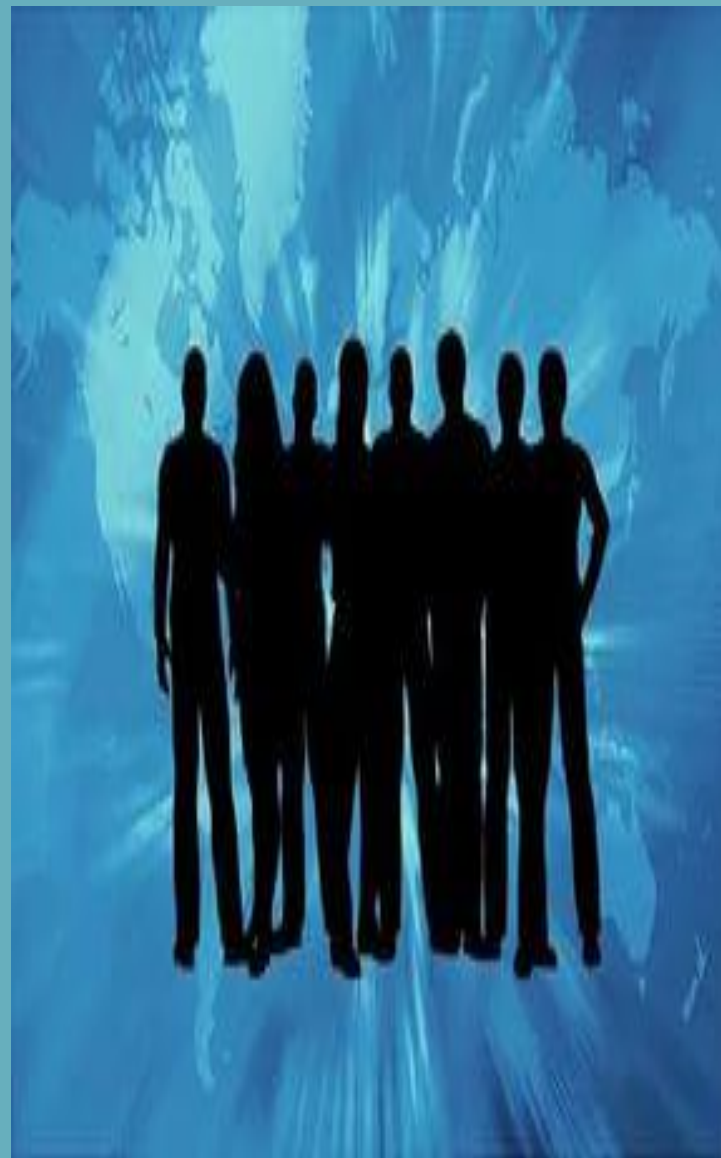
DEVIANT XULQ-ATVOR TUSHUNCHASI, TURLARI(DELIKVANTLIK)

Jamiyatda mavjud ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish holatlarini- deviant xulq atvor sotsiologiyasi o'rganadi

Jamiyatda o'rnatilgan axloq me'yorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki hatti-harakat, ijtimoiy hodisa bo'lib, yolg'onchilik, dangasalik, o'g'irlik, ichkibozlik, giyohvandlik, o'z joniga qasd qilish kiradi.

- Deviantni guruh yoki jamiyatda ko'pchilik odamlar tomonidan qabul qilingan me'yor va me'yorlar yig'indisiga mos kelmaslik deb aytish mumkin. Chunki, xulq atvorning umumiy qoidalarini ko'pchiligimiz buzamiz. Ko'pchilik kichik o'g'irliklar, masalan, do'kondan biror narsaga haq to'lamay shaxsiy manfaatlar yo'lida foydalanish uchun olib ketish hollariga yo'l qo'yganmiz.

DEVIANT XULQ DEGANDA, QUYIDAGILAR NAZARDA TUTILADI:

Jinoyatchilik

Foxishabozlik.

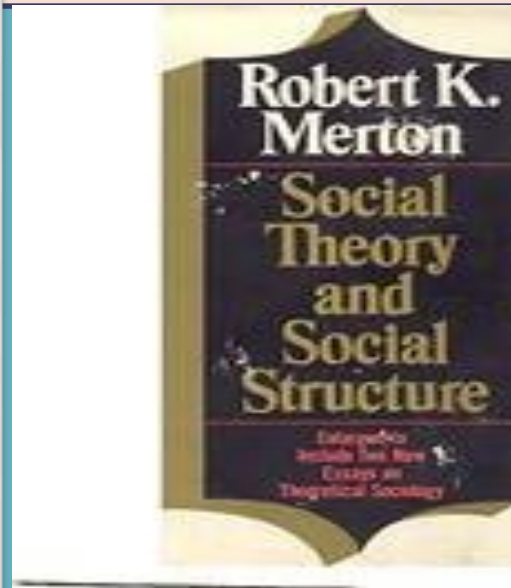
alkogolni ko'p
iste'mol qilish

Giyohvandlik.

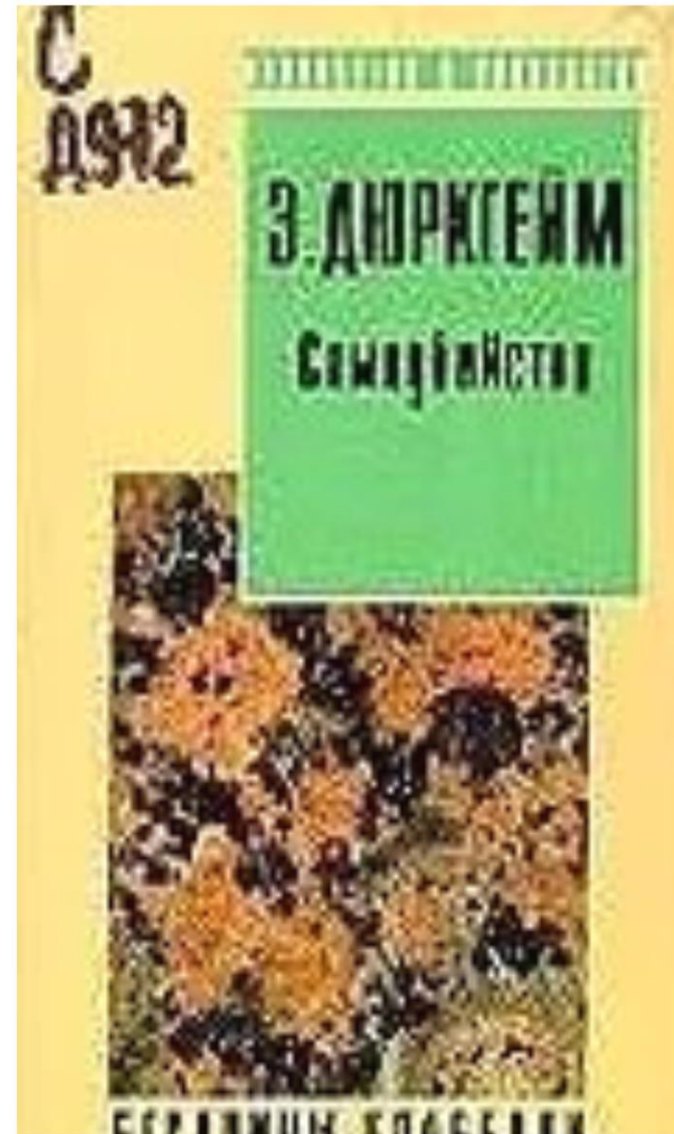

**3.DYURKGEYM VA
MORTONLARNING
DEVIANT XULQ-ATVOR
NAZARIYALARI;**

- DEVIANT XULQ –ATVOR MUAMNIMOSNI SOTSIOLOGIYA FANI DOIORASIDA DASTLAB E.DYURLGEYM MAXSUS O'RGANGAN BO'LSADA, JAMIYATNING ENG QADIMIY MUAMMOLARIDAN BIRI SIFATIDA DEVIANT HOLATLARGA MUNOSABATLAR QADIM DAVRLARDANOQ SHAKLLANIB KELGAN.

DEVIANT XULQ-ATVORNI TAHLIL
QILISHDA R.MERTON ISHLAB CHIQQAN
TA'LIMOT YETAKCHI O'RINDA TURADI.

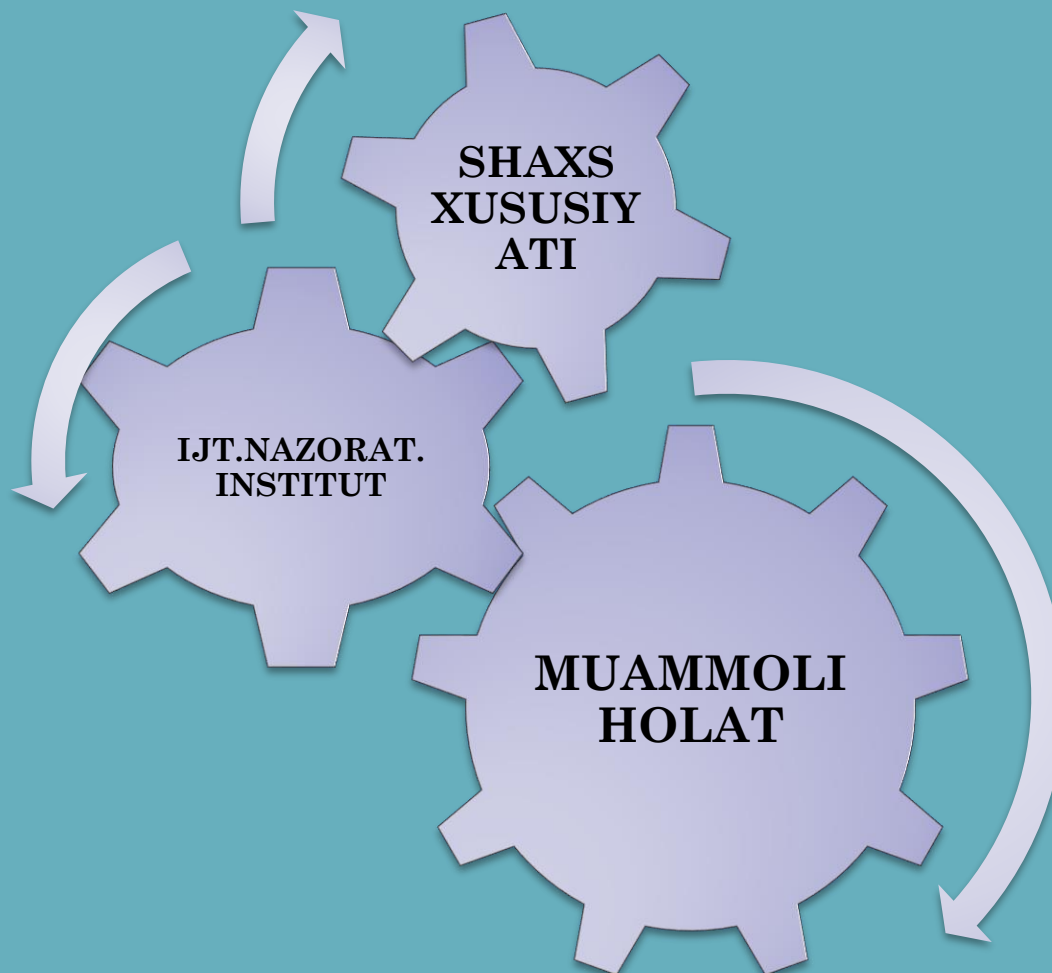
E.DYURKGEYMING ANOMIYA G'OYASINI
SHAKLLANTIRIB, MERTON DEVIANT
XULQ-ATVORGA QUYIDAGICHA TA'RIF
BERADI

“DEVIANT XULQ-ATVOR JAMIYATDA
E'LON QILIN GAN QADRIUATLAR VA
RASMIY XULQ-ATVOR STANDARTLARI
BILAN AHOLI XULQ-ATVOR MOTIVLARI
HAMDA IMKONIYATLARI MAVJUDN
IMKONIYATLARNING BIR-OBIRIGA MOS
KELMAY QOLISHI NATIJASIDIR.”

**DEVIANT
HOLATLARNI
PAYDO
BO'LISH, SHAK
LLANISHI VA
RIVOJLANISH
UCHUN
MUHIM 3
OMIL:**

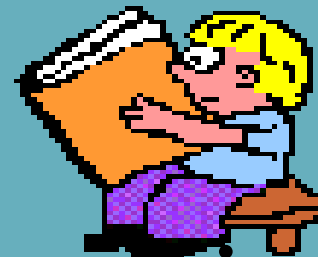

Temperament

- Temperament lotincha - temperamentum - qismlarning nisbati degan ma`noni anglatadi. Qadimda kishidagi tuyg`ular va harakatlarning xususiyatlari uning tanasidagi "sharbatlarning"(suyuqliklarning) miqdoriga, ularning nisbatiga bog`liq deb hisoblanar edi. Bularning aralashmasi temperamentdir.

SENZITIVLIK

**Kuchli lekin muvozanatsiz, ya ni
qo`zg`alish tormozlanishdan ustun
chiqadigan qizg`in, jushqin tip.**

REAKTIVLIK.

Kishiga turli ichki va tashqi qo`zg`atuvchilar ta`sir qiladi. Aytaylik ichki va tashqi qo`zg`atuvchilar ta`sir kuchi bir xil bo`lganda qanday emosional reaksiya nomoyon qilishi baholanadi. Reaktivlik - emosionallik va ta`sirlanuvchanlikdir.

Temperamentning fiziologik asoslari

Темперамент

— это устойчивое объединение индивидуальных особенностей личности, связанных с динамическими, а не содержательными аспектами деятельности. Темперамент составляет основу развития характера; вообще, с физиологической точки зрения темперамент — это индивидуально-обусловленная особенность человека.

— это индивидуально-специфические свойства психики, отражающие динамику психической деятельности человека, и проявляющиеся независимо от его цели, мотива и содержания. Темперамент слабо меняется в течение жизни.

От темперамента человека зависят:

- скорость возникновения психических процессов (например, скорость восприятия, быстрота мышления, длительность сосредоточенной работы и т. д.);
- пластичность и устойчивость психических функций, легкость их смены и переключения;
- темп ритмичности;
- интенсивность волевого процесса (например, сила воли, активность воли);
- направленность психической деятельности на определенные объекты (экстраверсия или интроверсия).

- Temperament haqidagi ta'limot dastlab qadimgi (bizning eramizdan oldingi 460–356 yillarda yashagan) grek olimi Gippokrat tomonidan yaratilgan. Uning ta'limotiga muvofiq sur'atda, keyinchalik «temperament» termini ham ishlatiladigan bo'ldi, shuningdek, hamma to'rt tip temperament nomlari o'rnashib qoldi.
- Gippokrat ta'limotiga muvofiq, odamlarning temperament jihatdan turlicha bo'lishi, ularning organizmidagi suyuqliklarning (hiltlarning) turlicha nisbatda bo'lishi bilan bog'liqdir.

Temperamentning o'zgar

- Temperament haqida bayon qilingan bu fikrlardan odam temperamentining barcha xususiyatlari albatta nerv sistemasining tuzilish xususiyatlari bilan qat'iy ravishda belgilanadi va o'zgarmaydi, degan xulosa chiqarish yaramaydi. Nerv sistemasining ma'lum bir tipi faqat shaxsda ma'lum sifatlarga moyillik vujudga keltiradi, unga zamin hozirlaydi, xolos. Temperamentga xos bo'lgan xususiyatlarni kishi o'z irodasi, istagi bilan o'zi o'stira oladi, birmuncha yo'qota yoki o'zgartira oladi. Kishi temperamenti xususiyatlaridagi bunday o'zgarishlar kishining shaxsiy istagi bilangina vujudga kelib qolmay, balki, kishining hayot tajribasi jarayonida, atrof-tevarakdagi muhit ta'siri, asosan tarbiya ta'siri ostida ham vujudga keladi.

XULOSA

- Psixologik va pedagogik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish hamda turli ta'lim-tarbiya muassasalarida o'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga keldik.
- Inson bolasining shaxs sifatida shakllanishi, psixik rivojlanishi, o'quvchilik davriga to'g'ri keladi. O'quvchilik davri o'zining serqirraligi bilan boshqa davrlardan farqlanadi. Shu nuqtai-nazardan olib qaraydigan bo'lsak, yoshlarimizni qolaversa, maktab o'quvchilarni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalashimiz uchun avvalo ularning psixologik xususiyatlarini xarakterini mukammal bilishimiz darkor.

Deviant xulq-atvor muammosini o'rganish sotsiologiyasidan ilmiy yo'nalish sifatida

Tayanch iboralar:

Deviant, alkagol ichimligi, giyoxvantlik, jinoyatchilik,
2.Dyurkgeym va Mortonlarning deviant xulq-atvor
Nazariyalari Gulhayo nazaryasi

Reja:

- 1.DEVIANT XULQ-ATVOR TUSHUNCHASI, TURLARI(DELIKVANTLIK)
- 2.DYURKGEYM VA MORTONLARNING DEVIANT XULQ-ATVOR NAZARIYALARI;
- 3.Z.FREYD VA E.FROMMLARNING DESTRUKTIV NAZARIYASI.

1.DEVIANT XULQ-ATVOR TUSHUNCHASI, TURLARI(DELIKVANTLIK)

Jamiyatda mavjud ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish holatlarini- deviant xulq atvor sotsiologiyasi o'rganadi

Jamiyatda o'rnatilgan axloq me'yorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki hatti-harakat, ijtimoiy hodisa bo'lib, yolg'onchilik, dangasalik, o'g'irlik, ichkibozlik, giyohvandlik, o'z joniga qasd qilish kiradi.

- Deviantni guruh yoki jamiyatda ko'pchilik odamlar tomonidan qabul qilingan me'yor va me'yorlar yig'indisiga mos kelmaslik deb aytish mumkin. Chunki, xulq atvorning umumiy qoidalarini ko'pchiligimiz buzamiz. Ko'pchilik kichik o'g'irliklar, masalan, do'kondan biror narsaga haq to'lamay shaxsiy manfaatlar yo'lida foydalanish uchun olib ketish hollariga yo'l qo'yganmiz.

Deviant xulq deganda, quyidagilar nazarda tutiladi:

Jinoyatchilik

Foxishabozlik.

alkogolni ko'p
iste'mol qilish

Giyohvandlik.

Jinoyatchilik. Muayyan davlatda o'rnatilgan qonun va me'yorlarga nisbatan ayrim shaxslarning salbiy munosabati jinoiy faoliyat, mazkur shaxs esa jinoyatchi hisoblanadi

Ichkilikbozlik. Bu borada ilmiy adabiyotlarda bir nechta tasniflar mavjud: 1) alkogolni har-har zamonda iste'mol qilish; 2) alkogolni ko'p iste'mol qilish- spirtli ichimliklarni muntazam, ya'ni haftada bir martadan bir necha martagacha yoki, birvarakayiga o'rtada tanaffus bilan ko'p miqdorda (200 ml dan oshiq); Bu ko'pincha alkogolizmga olib keladi. 3) alkogolizm-sirtli ichimliklarga patolik(muttasil) o'rganib qolish bilan tavsiflanuvchi kasallik

Giyohvandlik. Giyohvand yoki unga tenglashtirilgan vositalarga doimiy ruju qo'yish va tibbiy ko'rsatmalarsiz iste'mol qilish

- Antijimoiy (delinkvent) axloq- bu qonun me'yorlariga qarshi chiquvchi, ijtimoiy tartib va atrofdagi odamlar farovonligiga xavf soluvchi axloq. U qonunchilik bilan taqiqlangan istalgan harakat yoki harakatsizlikni o'z ichiga oladi.

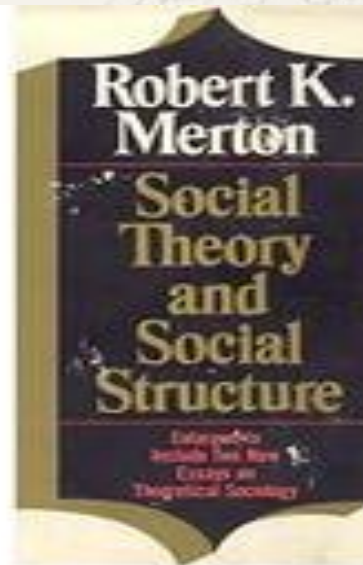
Katta odamlar (18 yoshdan kattalar) da delinkvent axloq, ayniqsa, o'z ortidan jinoiy yoki fuqarolik javobgarligi va tegishli jazoni boshlab keluvchi qonunbuzarlik shaklida namoyon bo'ladi. O'smirlarda (13 yoshdan boshlab) delinkvent axloqning quyidagi turlari ustunlik qiladi: bezorilik, mayda o'g'rilik, o'g'rilik, vandalizm, jismoniy zo'rlik, giyohvand moddalarni sotish. Bola yoshida (5 yoshdan 12 yoshgacha) o'zidan kichik yoshdagi bolalar va tengdoshlariga nisbatan zo'ravonlik, hayvonlarga shafqatsiz munosabat, o'g'rilik, mayda bezorilik, mulkni buzish, yondirish kabi shakllari birmuncha keng tarqalgan.

Asotsial axloq- bu shaxslararo munosabatlarning tinchligiga bevosita xavf soluvchi, axloqiy-ma'naviy me'yorlarni bajarishdan qochuvchi axloq. U tajovuzkor axloq, jinsits deviatsiya (tartibsiz jinsiy aloqador, fohishabozlik, yomon yo'lga kirish, vuayerizm, ekskibitsionlik, va boshqalar), pulga azart o'yinlarga tortilish, daydilik, boqimandalik sifatida namoyon bo'ladi.

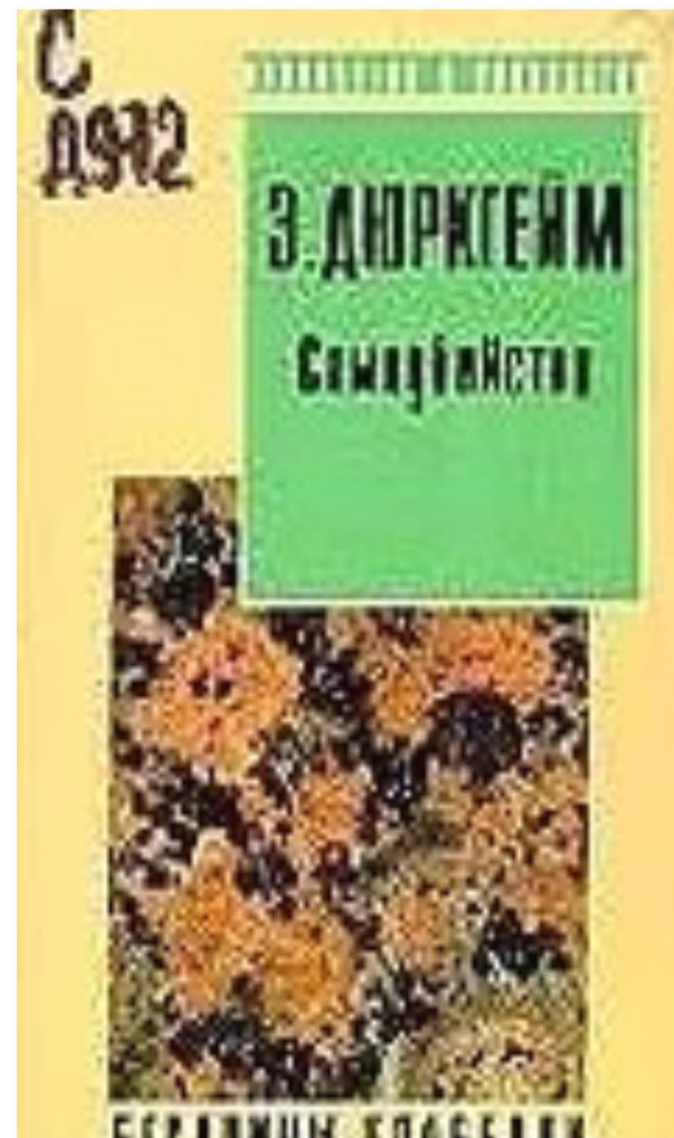
O'smir yoshida uydan chiqib ketish, daydilik qilish, maktabga bormaslik yoki ta'lim olishdan bosh tortish, tajovuzkor axloq, promiskuitet (tartibsiz jinsiy aloqa) graffiti (devorga uyatsiz xarakterdagi rasmlar chizish va yozuvlar yozish), submadaniy deviatsiyalar (sleng, shramlash, tatuirovkalar) birmuncha tarqalgan.

Bolalarda esa uydan qochib ketish, daydilik, maktabga bormaslik, tajovuzkor axloq, g'iybat qilish, yolg'on, o'g'rilik, ta'magirlik (tilanchilik) kabi ko'rinishlarda uchraydi.

**2.DYURKGEYM VA
MORTONLARNING DEVIANT
XULQ-ATVOR NAZARIYALARI;**

- DEVIANT XULQ –ATVOR MUAMNIMOSNI SOTSILOGIYA FANI DOIORASIDA DASTLAB E.DYURLGEYM MAXSUS O’RGANGAN BO’LSADA, JAMIYATNING ENG QADIMIY MUAMMOLARIDAN BIRI SIFATIDA DEVIANT HOLATLARGA MUNOSABATLAR QADIM DAVRLARDANOQ SHAKLLANIB KELGAN.

DEVIANT XULQ-ATVORNI TAHLIL QILISHDA
R.MERTON ISHLAB CHIQQAN TA'LIMOT
YETAKCHI O'RINDA TURADI.

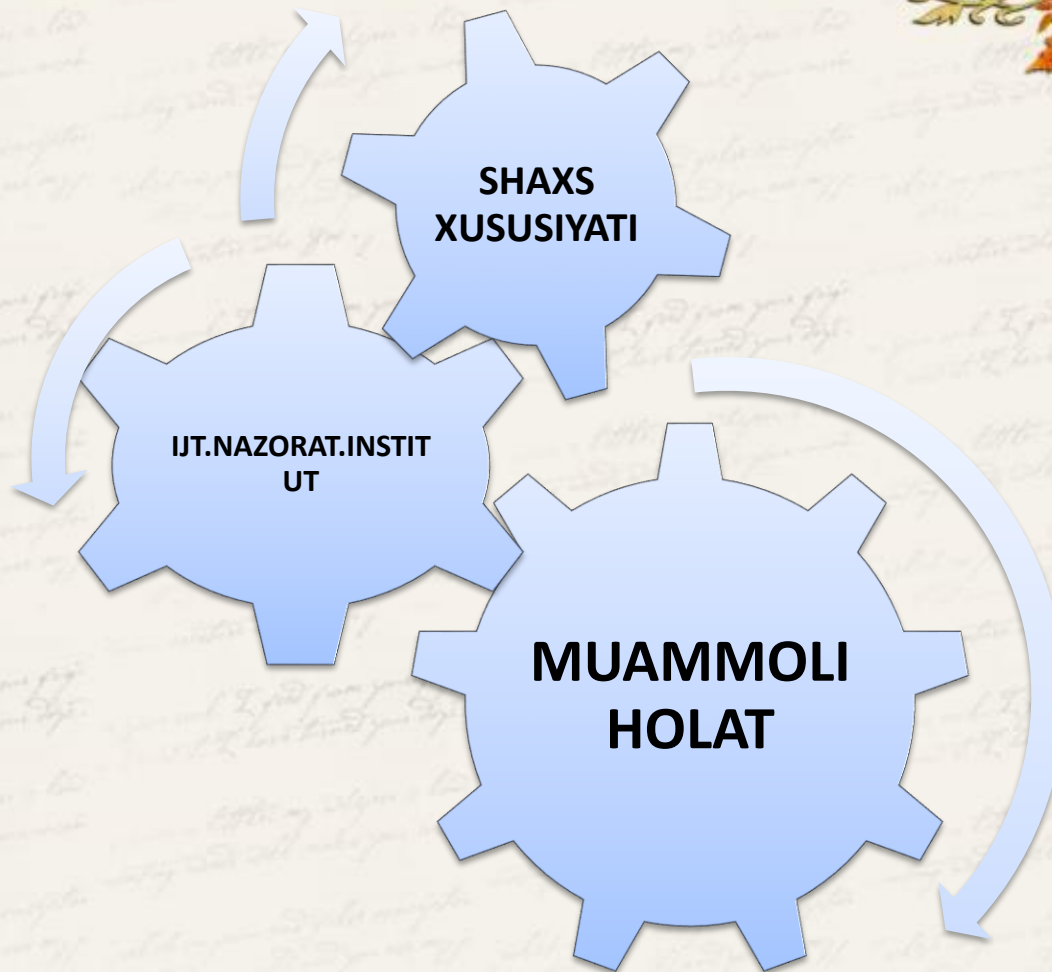

E.DYURKGEYMING ANOMIYA G'OYASINI
SHAKLLANTIRIB, MERTON DEVIANT XULQ-
ATVORGA QUYIDAGICHA TA'RIF BERADI

“DEVIANT XULQ-ATVOR JAMIYATDA E'LN
QILIN GAN QADRIUATLAR VA RASMIY XULQ-
ATVOR STANDARTLARI BILAN AHOLI XULQ-
ATVOR MOTIVLARI HAMDA IMKONIYATLARI
MAVJUDN IMKONIYATLARNING BIR-OBIRIGA
MOS KELMAY QOLISHI NATIJASIDIR.”

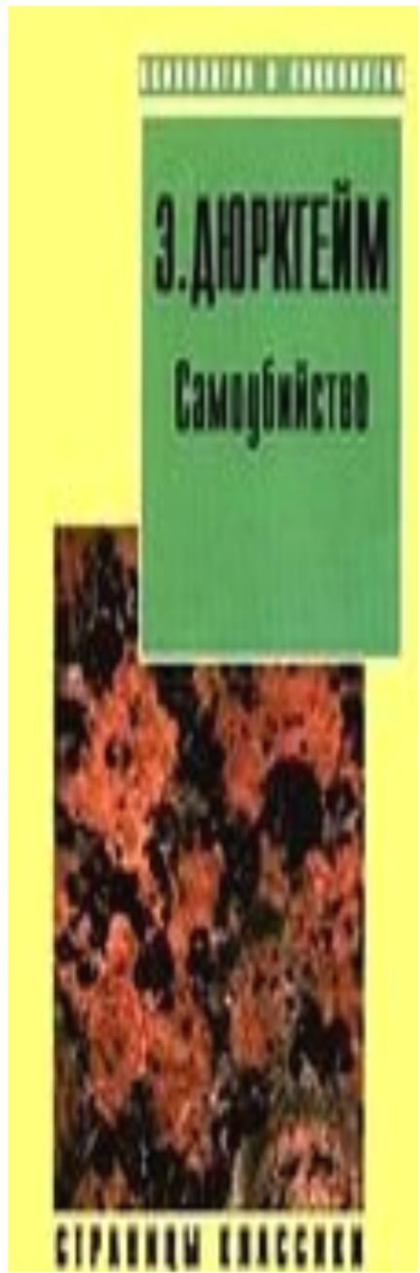
**DEVIANT
HOLATLARNI PAYDO
BO' LISH, SHAKLLANI
SHI VA
RIVOJLANISHUCHU
N MUHIM 3 OMIL:**

SHAXS XUSUSIYATLARI SHAKLLANISHIDA ASOSAN

3 OMIL MUHIM:

Anomiya so'zi fransuz tilidan olingan bo'lib ma'nosi "qonunbuzar, me'yordan o'gishgan'dir.

Drukgyemni anomiya nazariyasi uning tarixiy-evolutsiion konsepsiyasing bir qismi sifarida, an'anaviy va zamonaviy jamiyatdagi muholifatga qaratilgan nazariyadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1) Karimov I.A. "Ona yurtimiz baxt-u iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish eng oliy saodatdir" T.2016y
- 2) Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch" T.2008y
- 3) Karimov I.A. "Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat qilsin" Tafakkur 1998. N2,6-bet
- 4) Entoni Giddens "Sotsiologiya" T.2002
- 5) Internet va ommaviy axborot vositalari ma'lumotlari

www.ziyo.uz

www.referat.uz

**E'TIBORINGIZ
UCHUN
RAHMAT!**

Reja:

- *Deviant xulq-atvor sotsiologiyasining mohiyati.*
- *Deviant xulq-atvorning nisbatan kengroq tarqalgan ko'inishlari*

Deviant xulq-atvor sotsiologiyasining mohiyati.

- Jamiyatda insonlar faoliyati, xatti-harakatlari va xulq-atvorlarini ijtimoiy me'yorlar boshqaradi. Ijtimoiy me'yor jamiyat boshqaruvining ajralmas qismi bo'lib, shaxs yoki ijtimoiy guruh xulq-atvorini muayyan sotsial muhitga moslashtiruvchi qoidalar majmuidir. Ijtimoiy me'yorning bir necha turlari mavjud bo'lib, huquqiy, axloqiy, diniy hamda urf-odatlariga oid me'yorlar shular jumlasidandir.

- Ijtimoiy me'yorning afzalligi shundaki, yoshligidanoq muayyan me'yorlarga moslashtirib borilgan shaxslar umum tomonidan qabul qilingan tamoyillar doirasidan chetga chiqmaydi va boshqalardan ham shuni kutadi. Jamiyat taraqqiy etib borgan sari o'rnatilgan me'yorlar ham eskirib boradi va yangi me'yorlar o'rnatiladi. Yangi me'yorlarni o'rnatish jarayoni jamiyatda o'rnatilgan mavjud me'yorlar doirasini kengaytirish va o'zgartishdan iboratdir.

- **Jamiyat a'zolarini mazkur ijtimoiy me'yorlarga amal qilib yashashlarini nazorat qilib boruvchi institutlar ijtimoiy nazorat institutlari deyiladi. Ushbu institutlarga oila, maktab, mahalla, huquqni muhofaza qilish organlari va hokazolar kiradi.**

Deviant xulq-atvor

- — jamiyatda oʻrnatilgan axloq meʼyorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki xatti-harakat, ijtimoiy hodisa boʻlib, yolgʻonchilik, dangasalik, oʻgʻrilik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, oʻz joniga qasd qilish va boshqa koʻplab shu kabi holatlar ushbu xulq-atvor xususiyatlari hisoblanadi.

Quyidagilar deviant xulq-atvorning nisbatan kengroq tarqalgan ko'rinishlaridan hisoblanadi:

- **Jinoyatchilik. Muayyan davlatda o'rnatilgan qonun va me'yorlarga nisbatan ayrim shaxslarning salbiy munosabati jinoiy faoliyat, mazkur shaxs esa jinoyatchi hisoblanadi.**

- **Ichkilikbozlik. Bu borada ilmiy adabiyotlarda bir necha tasniflar mavjud:**
- **1) Alkogolni har-har zamonda iste'mol qilish.**

- 2) Alkogolni ko'p iste'mol qilish — spirtli ichimliklarni mumtazam, ya'ni haftada bir martadan bir necha martagacha yoki, birvarakayiga o'rtada tanaffus bilan ko'p miqdorda (200 ml.dan oshiq). Bu ko'pincha alkogolizmga olib keladi.
- 3) Alkogolizm — spirtli ichimliklarga patologik (muttasil) o'rganib qolish bilan tavsiflanuvchi kasallik.

GIYOHVANDLIK.

- **Giyohvand yoki unga tenglashtirilgan vositalarga muntazam ruju qo'yish va tibbiy ko'rsatmalarsiz iste'mol qilish.**

Fohishabozlik.

- Fanda rasmiy nikohsiz jinsiy aloqa ikki turga bo'lib o'rganiladi:
- 1. Konkubinat — nikohsiz birga yashash.
- 2. Fohishabozlik — pul uchun o'z tanasini sotish.

G'arbda asosan ikkinchisi qoralansada, Sharqda ikkala holatga ham me'yordan og'ish sifatida qaraladi.

«Byurokratiya»

- «Byurokratiya» termini asilda «hokimiyanga ega boʻlgan xodim» degan maʼnoni anglatadi. Biroq davrlar oʻtishi bilan «byurokratiya» mahalliychilik, qogʻozbozlik, toʻrachilik, mansabni suisteʼmol qilish kabi salbiy maʼnolarda qoʻllanila boshlaydi. Hozirgi kuyda koʻplab davlatlarda «byurokratiya» termini asl maʼnosini yoʻqotib, boshqaruvdagi oʻziga xos idoraviy uslub tarzida tushuniladi.

**Mahalliychilik, urug'-aymoqchilik,
boqimandachilik kabi salbiy holatlar
ham ijtimoiy me'yordan cheskinishning
diqqattalab ko'rinishlaridan
hisoblanadi.**

- Deviant xulq-atvor muammosini sotsiologiya fani doirasida dastlab. E.Dyurkgeym maxsus o'rgangan bo'lsa-da, jamiyatning eng qadimiy muammolaridan biri sifatida deviant holatlarga munosabatlar qadim davrlardan shakllanib kelgan.

- Qadimgi xalqlarning diniy-mifologik tasavvurlari, xususan, Misr, hindiston va Xitoy diniy qonun-qoidalaridagi axloqiy me'yorlar bu sohadagi dastlabki qarashlar edi. Qadimgi yunon va Rim faylasuflari ham o'z asarlarida mazkur muammolarni tahlil qilib berganlar.

- **Deviant xulq-atvor muammolarini tahlil qilishda R.Merton ishlab chikkan ta'limot sotsiologiyada yetakchi o'rin tutadi. E.Dyurkgeymning anomiya g'oyasini rivojlantirib, Merton deviant xulq-atvorga quyidagicha ta'rif beradi: «Deviant xulq-atvor jamiyatda e'lon qilingan qadriyatlar va rasmiy xulq-atvor standartlari bilan aholi xulq-atvor motivlari hamda mavjud imkoniyatlarining bir-biriga mos kelmay qolishi natijasidir».**

- **Shaxslarda yuz beruvchi deviant holatlarning paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan uchta omilni ko'rsatish mumkin. Bular shaxs xususiyatlari, muammoli holat va ijtimoiy nazorat institutlari. Aynan mana shu omillar shaxsning qanday faoliyat yuritishini belgilab beradi.**

Shaxs xususiyatlarining shakllanishida asosan 3 ta omil muhim ahamiyat kasb etadi, bular:

irsiy omillar;

psixo-fiziologik omillar;

shaxsning bilim darajasi.

- **Shuningdek, ijtimoiy og‘ishlarning yuz berishiga shaxsning qat’iyatli yoki qatiyatsizligi, prinsipiialligi yoki prinsipsizligi, qoidalarga bo‘ysunish yoki bo‘ysunmaslik odatlari, biron-bir qarorga kela olish imkoniyati, tashqi ta’sirga qanchalik berilishi, irodasi va boshqa shu kabi psixofiziologik holatlari, mijozi ham katta ta’sir ko‘rsatadi.**

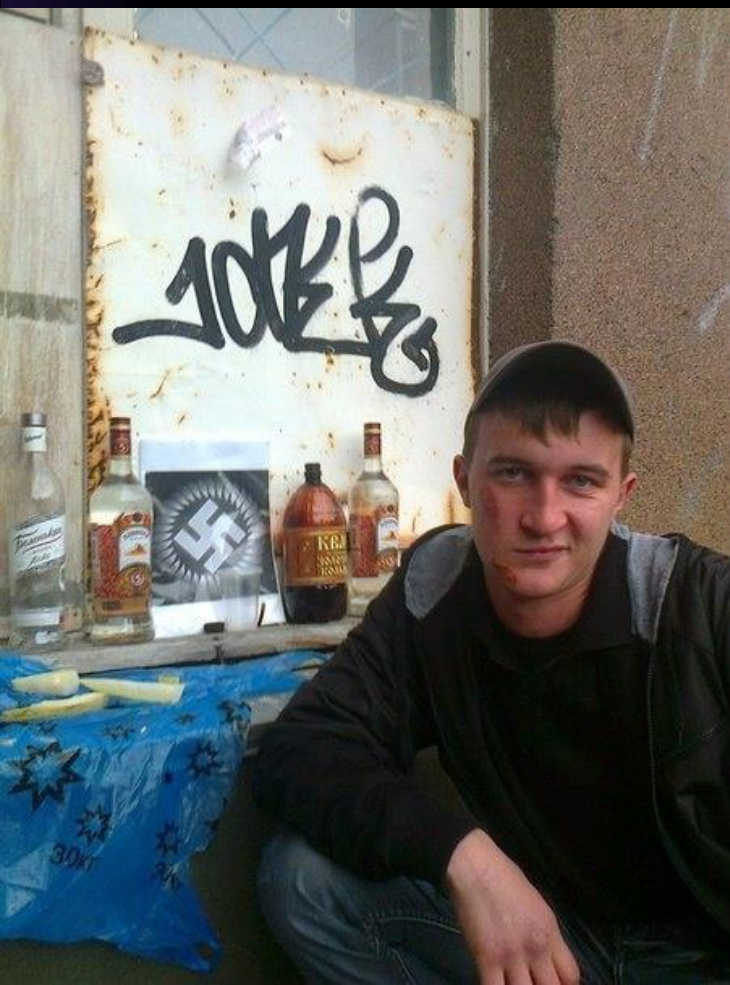

- **Deviant xulq-atvorni o'rganishda muammoli vaziyat muhim ahamiyat kasb etadi. Muammoli vaziyat shunday holatki, u sub'ektdan yechimini talab qiladi, uning yechimi ijtimoiy me'yorlarda ko'rsatilgan bo'lsa-da, u yoki bu sabablarga ko'ra, ushbu me'yorlarni qo'llash qiyinroq bo'ladi.**

- Bolalar o'rtasida ichkilikbozlik, giyohvandlik kabi tuzalishi qiyin bo'lgan vaboning tarqalishiga ota-onalarning o'z yumushlari bilan o'ta bandligi, bolalarni nazoratsiz qoldirishlari, oilaviy nizolar, ortiqcha boylik orttirishga ruju qo'yish, bolaning keragidan ortiq ta'minlanganligi va boshqa omillar sabab bo'lmoqda.

- Ma'lumki, spirtli ichimliklarni iste'mol qilish, turli narkotik moddalarni chekish mamlakat taraqqiyotiga, inson kamolotiga salbiy ta'sir etadi. Shuning uchun ichkilik va nashavandlikdan saqlanishga da'vat etiladi.

- **Alisher Navoiy ichuvchi kishi «yomon itdek odamlarga o'z-o'zidan hamla qiladi. Uni shunchaki yomon it emas, qopadigan it desa ham bo'ladi. Ichishlik ham dard o'ti, ham suvidir: yo'q, u do'zax o'ti ham to'fon suvidir... Bu o'tda to'rt unsurgina yonib, yo'q bo'lib ketmaydi, aql-u his, din-u islom ham yo'qoladi, deganlar.**

- Har qanday jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ma'naviy taraqqiyotiga zarba beruvchi illatlardan yana biri giyohvandlik hisoblanadi. Giyohvandlik ham ichkilikbozlik singari inson salomatligining ashaddiy kushandasidir.

- Giyohvand asli nasha, qoradori, ko'knori, heroin va shu kabi narkotiklarni iste'mol qilishga odatlangan odamdir. Bunday odamlarni o'z nomi bilan emas, balki bangi, nashavand, ko'knori deb atashadi.

- **Narkotik moddalarning qaysi turini iste'mol qilishdan qat'i nazar, hammasi ham naslga yomon ta'sir etadi, giyohvand ayol yoki erkakning farzandlari tug'ma nogiron, mayib-majruh, aqli zaif, jismonan rivojlanmaydigan bo'lib tug'iladilar.**

- . Ma'lumki, har qanday holatda ham, ko'p «qurbon» berib. bo'lsada, to'g'ri yechimga erishish mumkin. Lekin hamma gap shundaki, sub'ekt «qurbon» bera oladimi: xotini (yoki eri) bilan ajralib keta oladimi, yangi kasbga ega bo'la oladimi yoki yo'qmi. Qat'iy qarorga kela olmay, ko'pincha sub'ekt «o'rinbosar» vositalarga, ichkilik va giyohvand moddalarga murojaat etadi.

- **Bunday holatlarning keyingi farqi shundaki, ko'pincha sub'ekt ularni hal qilishning noto'g'ri yo'llarini tanlaydi. Oilaviy va ishdagi janjallar odatga aylanib qolganda bundan «qutulishning» noto'g'ri xayoliy yo'llari, ichkilik, giyohvand vositalar va hokazolarga murojaat etiladi. Biroq bu yo'l ziddiyatning chuqurlashuviga va turmush tarzini zararlantiruvchi omilga olib keladi.**

- Statistik ma'lumotlarga qaraganda O'zbekistondagi jinoyat ishlari bo'yicha sudlar tomonidan 2002 yili 49173 shaxsga nisbatan jinoyat ishi ko'rilgan bo'lsa, ulardan 2163tasi voyaga yetmaganlardir, bu esa 4,3%ni tashkil etadi. Bulardan 613tasi (28%) maktab o'quvchilari, 644tasi (29%) litsey va kollej o'quvchilari ekanligi aniqlangan.

- Oilada ichkilikbozlikmi, giyohvandlikmi, kashandalikmi, nosvoy chekishmi — qaysi biri mavjud ekan, u yerda sog'lom fikrli farzand kamoloti, oilaviy baxtiyorlik, hamjihatlik, o'zaro hurmat-izzat haqida gap bo'lishi mumkin emas.

- Oilaning sog'lom turmush tarzi, dunyoqarashi, ota- onaning halolligi, pokligi, mehnatsevarligi, e'tiqodi farzandlarni ichkilikbozlikdan, giyohvandlikdan, kashanda-likdan asrovchi omillardir.

SHAXS VA DEVIANT XULQ-ATVOR SOTSIOLOGIYASI.

REJA:

- 1.SHAXS TUSHUNCHASI VA UNING MOHIYATI;
- 2.DEVIANT XULQ-ATVOR TUSHUNCHASI, TURLARI(DELIKVANTLIK)
- 3.DYURKGEYM VA MORTONLARNING DEVIANT XULQ-ATVOR NAZARIYALARI;
- 4.Z.FREYD VA E.FROMMLARNING DESTRUKTIV NAZARIYASI.

1.SHAXS TUSHUNCHASI VA UNING MOHIYATI

- Har qanday ijtimoiy tizimning bo'laklari kishilar hisoblanadi. Kishilarning jamiyatga kiritilishi turli birliklar orqali amalga oshiriladi. Xar bir aniq shaxs sotsial guruxlar, sotsial institutlar, sotsial tashkilotlar ,jamiyatda qabul qilingan qoida va qadriyatlar tizimi , ya'ni madaniyat orqali gavdalanadi

- Shaxs sotsial o'zaro ta'sir va munosabatlarning birlamchi omili bo'lib xisoblanadi. Shu jihatdan qaraganda shaxsning o'zi nima? Bu savolga javob berish uchun ,avvalo inson, individ, shaxs tushunchalarini bir biridan farqlab olish kerak.

<Inson> tushunchasi umumiy ,xamma uchun xos bo'lgan sifat va qobiliyatni izoxlash uchun qo'llaniladi.Demak,insoniyat o'ziga xos moddiy voqelik sifatida mavjud bo'ladi.Ammo, insoniyat o'z xolicha mustaqil mavjud bo'lmaydi.

Insoniyat aloxida vakillarining mavjud bo'lishi <individ> tushunchasi bilan ifodalanadi. Individ-bu insoniyat zotining yakka vakili,insoniyat xamma sotsial va ruxiy jixatlarining idrokiy irodasi, extiyojlari,manfaatlari va xokazolarning soxibi xisoblanadi.<Individ> tushunchasi bu vaziyatda <aniq inson> sifatida qo'llaniladi.

<Shaxs> bir qator ijtimoiy - gumanitar fanlarning falsafa ,ruxshunoslik,pedagogika va sotsialogiyaning o'rganish ob'yekti xisoblanadi.

Falsafa
shaxsni
faoliyat
sub'yekti ,ong
va ijodiyot
sifatida tutgan
o'rne, nuqtai-
nazaridan
qarab chiqadi.

PSIXOLOGIYA

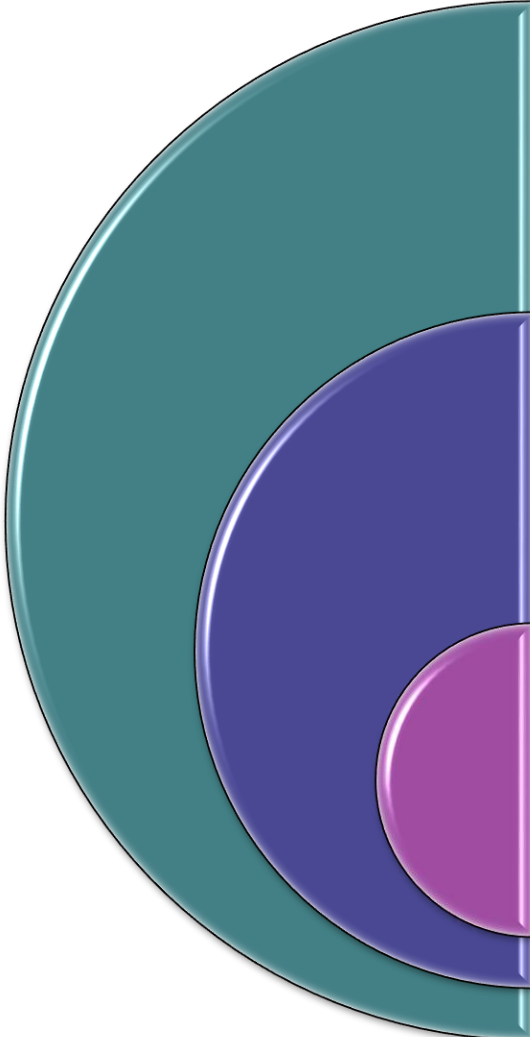
shaxsni ruxiy
jarayonlar
,xususiyat,qobil
iyat,iroda
sifatlari va
boshqa
jihatlardan
barqaror yaxlit
xoldao'rganadi.

Sotsiologiya

shaxsni sotsiol tipik
jihatin
ajratadi.Shaxs
sotsiologik
nazariyasining asosiy
masalasi shaxsning
shakllanish jarayoni
va uning extiyojlarini
qondirish,jamiyat
bilan shaxs
aloqalari,shaxs va
guruxlar,shaxsning
sotsiol fe'l atvorini
tartibga solish
qonuniyatini
o'rganish bilan
chambarchas bog'liq.

Shaxs bu insonning jismoniy tabiati emas, balki uning ijtimoiy sifatidir. Shaxs ehtiyojlari uning manfaatlari orqali namoyon bo'ladi. Manfaatlari esa uni maqsadli faoliyatiga yo'llaydi. Kishilarning ijtimoiy munosabatlari ularning xulqlarida, eng avvalo manfaatlari tarzida namoyon bo'ladi. Bu esa o'z navbatida shaxs faoliyatining maqsadini, mazmuni va mohiyatini ifodalaydi

SHAXS TO'G'RISIDAGI NAZARIYALAR.

Karl Marks va F. Engels tomonidan asos solingan shaxs ijtimoiy faoliyat va munosabat sub'yekti va ob'yekti to'g'risidagi marksistik nazariyada asosiy e'tibor shaxs va jamiyatning o'zaro munosabatiga qaratilgan. Marksistik sotsiologiyada shaxsning moddiy faoliyati jarayonida yuzaga keluvchi va ongining muayyan xususiyatlarini aks ettiruvchi sub'yektiv jihatlarini ko'proq tadqiq qilingan.

Amerika sotsiologlari T. Znanetskiy va Ch. Tomaslar asos solgan shaxs ijtimoiy xulqini o'z o'zini boshqarishning dispazitsion nazariyasida shaxs xayotidagi dunyoqarashlilik va qadriyatli normativ omillariga ko'proq ahamiyat beriladi. Bu nazariyaga ko'ra shaxs ongi uning xayotiy o'rnini belgilaydi. Shaxs dunyoqarashi, ijtimoiy qadriyati, g'oyaviy va ma'naviy normalar uning faoliyatini belgilovchi asosiy omillardir.

Sotsiologiyada Amerikalik D.J. Mid va G.R. Mintonlar tomonidan asos solingan shaxsning roli nazariyasi xam diqqatga sazovor. Keyinchalik bu nazariya G. Merton va T. Parsons, G'arbiy Germaniya sotsiologi G. Darendorflar tomonidan yanada rivojlantirilgan. Bu nazariya ikki asosiy tushunchalar; shaxsning ijtimoiy mavqei va ijtimoiy roli orqali tushuntiriladi. Unga ko'ra, xar bir inson muayyan ijtimoiy tizimda bir necha

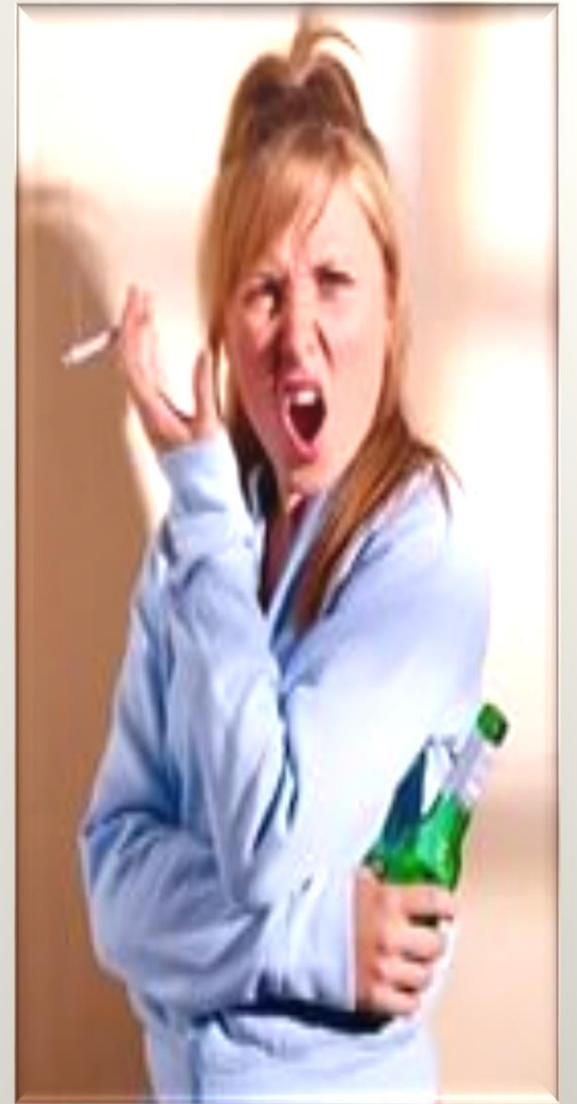

2.DEVIANT XULQ-ATVOR TUSHUNCHASI, TURLARI(DELIKVANTLIK)

Jamiyatda mavjud ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish holatlarini- deviant xulq atvor sotsiologiyasi o'rganadi

Jamiyatda o'rnatilgan axloq me'yorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki hatti-harakat, ijtimoiy hodisa bo'lib, yolg'onchilik, dangasalik, o'g'irlik, ichkibozlik, giyohvandlik, o'z joniga qasd qilish kiradi.

- Deviantni guruh yoki jamiyatda ko'pchilik odamlar tomonidan qabul qilingan me'yor va me'yorlar yig'indisiga mos kelmaslik deb aytish mumkin. Chunki, xulq atvorning umumiy qoidalarini ko'pchiligimiz buzamiz. Ko'pchilik kichik o'g'irliklar, masalan, do'kondan biror narsaga haq to'lamay shaxsiy manfaatlar yo'lida foydalanish uchun olib ketish hollariga yo'l qo'yganmiz.

DEVIANT XULQ DEGANDA, QUYIDAGILAR NAZARDA TUTILADI:

Jinoyatchilik

Foxishabozlik.

alkogolni ko'p
iste'mol qilish

Giyohvandlik.

Jinoyatchilik.
Muayyan davlatda
oʻrnatilgan qonun va
meʼyorlarga nisbatan
ayrim shaxslarning
salbiy
munosabati jinoiy
faoliyat, mazkur
shaxs esa jinoyatchi
hisoblanadi

Ichkilikbozlik. Bu borada ilmiy adabiyotlarda bir nechta tasniflar mavjud: 1) alkogolni har-har zamonda iste'mol qilish; 2) alkogolni ko'p iste'mol qilish-spiritli ichimlikliklarni muntazam, ya'ni haftada bir martadan bir necha martagacha yoki, birvarakayiga o'rtada tanaffus bilan ko'p miqdorda (200 ml dan oshiq); Bu ko'pincha alkogolizmga olib keladi. 3) alkogolizm-spiritli ichimliklarga patolik(muttasil) o'rganib qolish bilan tavsiflanuvchi kasallik

Giyohvandlik. Giyohvand
yoki unga tenglashtirilgan
vositalarga doimiy ruju
qo'yish va tibbiy
ko'rsatmalarsiz iste'mol
qilish

Foxishabozlik. Fanda rasmiy nikohsiz jinsiy aloqa ikkita turga bo'lib o'rganiladi: 1. Konkubinat – nikohsiz birga yashash. 2. Foxishabozlik-pul uchun o'z tanasini sotish, g'arbda asosan ikkinchisi qoralansada, sharqda ikkala holatga ham me'yordan oqish sifatida qaraladi.

- Bulardan tashhari, xalqimizda mahalliychilik, urug'-aymoqchilik, boqimandachilik kabi salbiy holatlar ham me'yordan chekinishning diqqattalab ko'rinishlaridan hisoblanadi.

Deviant xulq-atvor bir shaxsning salbiy xulq-atvordan iborat faoliyatini, shuningdek, muayyan guruhning og'ma xulq-atvorlarini ham ifodalovchi tushunchadir.

Ma'lumki, ijtimoiy me'yorlar va ulardan chekinishlar haqidagi qarashlar insonning ijtimoiylashuv jarayoni bilan bir vaqtda paydo bo'lgan. Qadimgi xalqlarning diniy-mifologik tasavvurlari, xususan Misr, G'indiston va Xitoy diniy qonun-qoidalaridagi axloqiy me'yorlar bu sohadagi dastlabki qarashlar edi. Ushbu «qonunlar»da barcha huquqlar insonga xudolar tomonidan beriladi va qonun buzuvchilarni xudolar jazolaydi, deb hisoblangan. Bunday qarashlar dastlab yunon va Rim faylasuflari asarlarida o'z ifodasini topdi.

O'rta asrlarda axloq me'yorlari diniy qarashlar ta'siri ostida rivojlandi va ulardan chekinish diniy nuqtai nazardan baholangan. Yevropada xristian dini barcha sohada hukmronlik qilgan bo'lsa, sharq dunyosida axloqiy-huquqiy me'yorlar va ular haqidagi ta'limotlar islom falsafasi ta'sirida rivojlandi.

- Antiijtimoiy (delinkvent) axloq- bu qonun me'yorlariga qarshi chiquvchi, ijtimoiy tartib va atrofdagi odamlar farovonligiga xavf soluvchi axloq. U qonunchilik bilan taqiqlangan istalgan harakat yoki harakatsizlikni o'z ichiga oladi.

Katta odamlar (18 yoshdan kattalar) da delinkvent axloq, ayniqsa, o'z ortidan jinoiy yoki fuqarolik javobgarligi va tegishli jazoni boshlab keluvchi qonunbuzarlik shaklida namoyon bo'ladi. O'smirlarda (13 yoshdan boshlab) delinkvent axloqning quyidagi turlari ustunlik qiladi: bezorilik, mayda o'g'rilik, o'g'rilik, vandalizm, jismoniy zo'rlik, giyohvand moddalarni sotish. Bola yoshida (5 yoshdan 12 yoshgacha) o'zidan kichik yoshdagi bolalar va tengdoshlariga nisbatan zo'ravonlik, hayvonlarga shafqatsiz munosabat, o'g'rilik, mayda bezorilik, mulkni buzish, yondirish kabi shakllari birmuncha keng tarqalgan.

Asotsial axloq- bu shaxslararo munosabatlarning tinchligiga bevosita xavf soluvchi, axloqiy-ma'naviy me'yorlarni bajarishdan qochuvchi axloq. U tajovuzkor axloq, jinsits deviatsiya (tartibsiz jinsiy aloqador, fohishabozlik, yomon yo'lga kirish, vuayerizm, ekskibitsionlik, va boshqalar), pulga azart o'yinlarga tortilish, daydilik, boqimandalik sifatida namoyon bo'ladi.

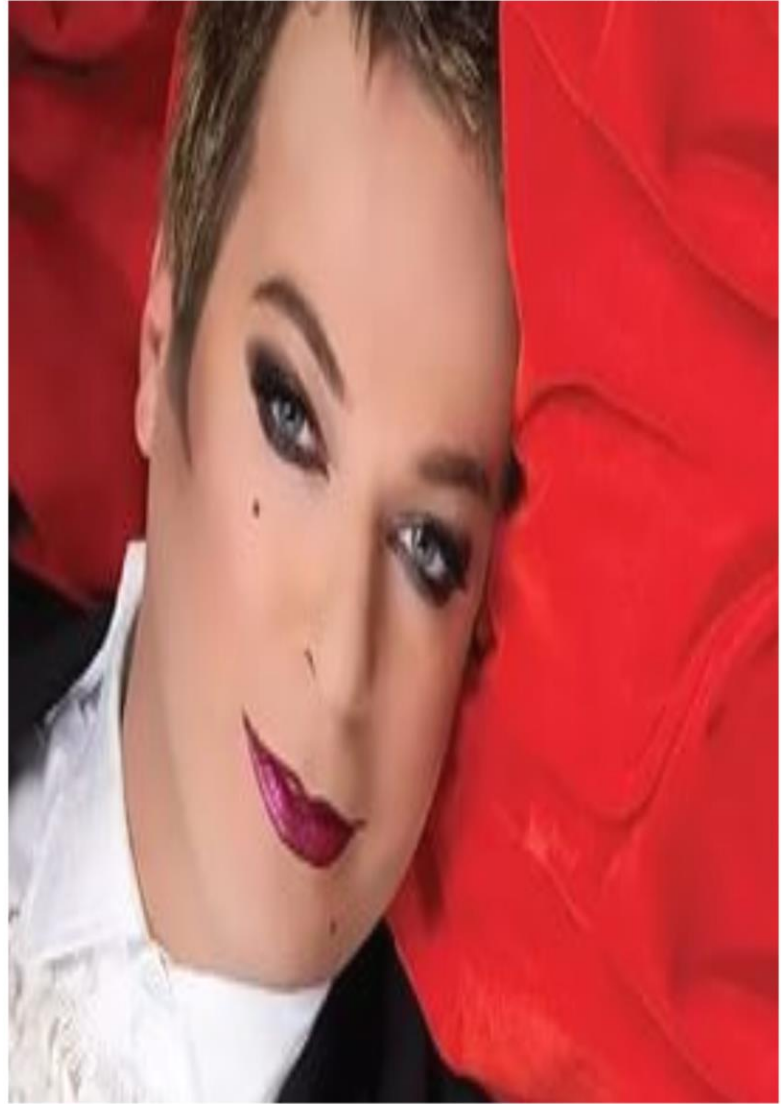
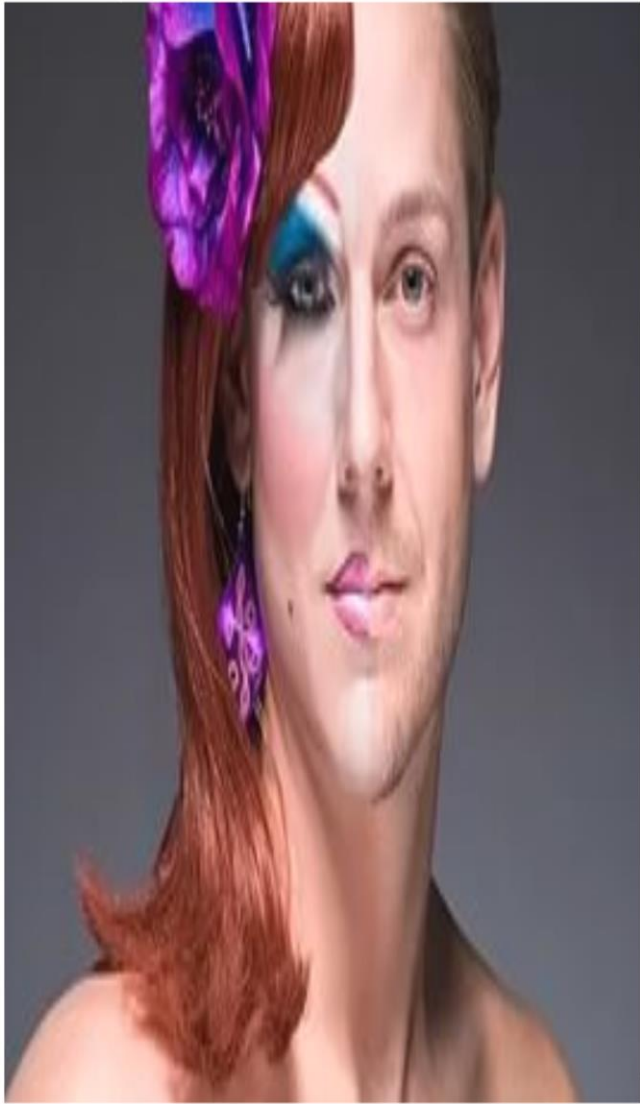
O'smir yoshida uydan chiqib ketish, daydilik qilish, maktabga bormaslik yoki ta'lim olishdan bosh tortish, tajovuzkor axloq, promiskuitet (tartibsiz jinsiy aloqa) graffiti (devorga uyatsiz xarakterdagi rasmlar chizish va yozuvlar yozish), submadaniy deviatsiyalar (sleng, shramlash, tatuirovkalar) birmuncha tarqalgan.

Bolalarda esa uydan qochib ketish, daydilik, maktabga bormaslik, tajovuzkor axloq, g'iybat qilish, yolg'on, o'g'rilik, ta'magirlik (tilanchilik) kabi ko'rinishlarda uchraydi.

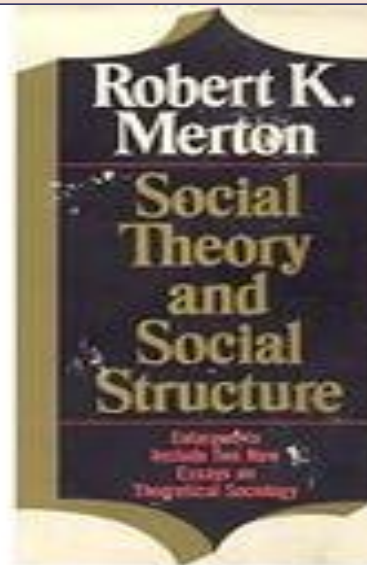
- Bugungi kunda o‘smirlar taqdiri masalasi g‘oyat muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘smirlik muammosiga e‘tiborni kuchaytirish zarurligining asosiy sabablari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:
 1. Fan va texnika rivojlanishi natijasida madaniyat, san‘at va adabiyot, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning o‘zgarayotgani;
 2. Ommaviy axborot ko‘lamining kengayishi tufayli o‘smirlar ongliligi darajasining ko‘tarilgani;
 3. O‘g‘il va qizlarning dunyo voqealaridan xabardorligi;
 4. Ularning jismoniy va aqliy kamolotining jadallashgani;
 5. O‘smirlar bilan ishlashda g‘oyaviy-siyosiy, vatanparvarlik va baynalminal tarbiyaga alohida yondashishi zarurligi;
 6. Oshkoralik, ijtimoiy adolat, demokratiya muammolarining ijtimoiy hayotga chuqur kirib borayotgani;

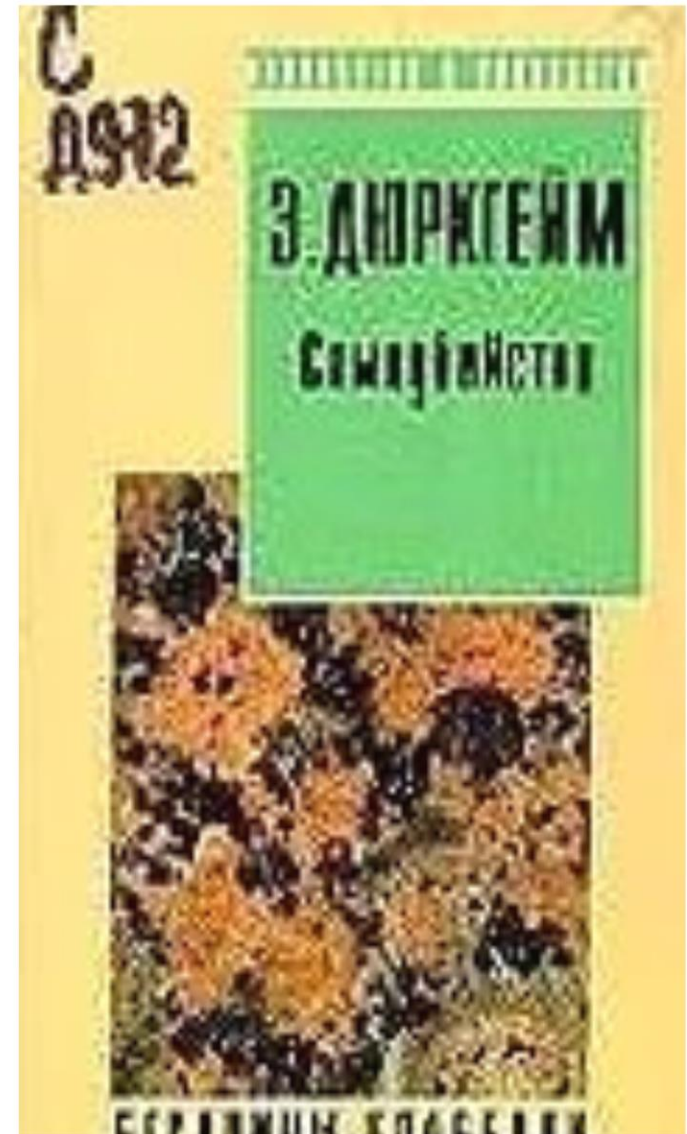

**3.DYURKGEYM VA
MORTONLARNING
DEVIANT XULQ-ATVOR
NAZARIYALARI;**

- DEVIANT XULQ –ATVOR MUAMNMOSNI SOTSILOGIYA FANI DOIORASIDA DASTLAB E.DYURLGEYM MAXSUS O'RGANGAN BO'LSADA, JAMIYATNING ENG QADIMIY MUAMMOLARIDAN BIRI SIFATIDA DEVIANT HOLATLARGA MUNOSABATLAR QADIM DAVRLARDANOQ SHAKLLANIB KELGAN.

DEVIANT XULQ-ATVORNI TAHLIL
QILISHDA R.MERTON ISHLAB CHIQQAN
TA'LIMOT YETAKCHI O'RINDA TURADI.

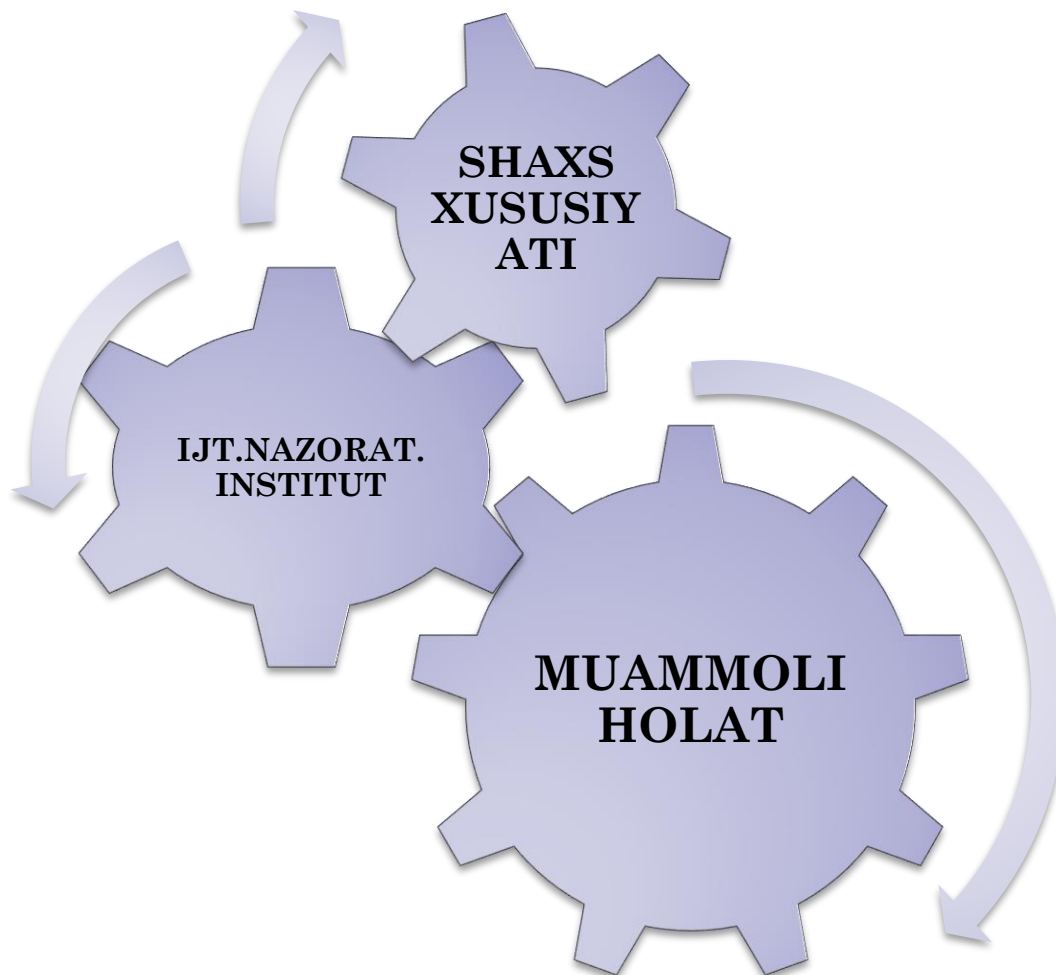
E.DYURKGEYMING ANOMIYA G'OYASINI
SHAKLLANTIRIB, MERTON DEVIANT
XULQ-ATVORGA QUYIDAGICHA TA'RIF
BERADI

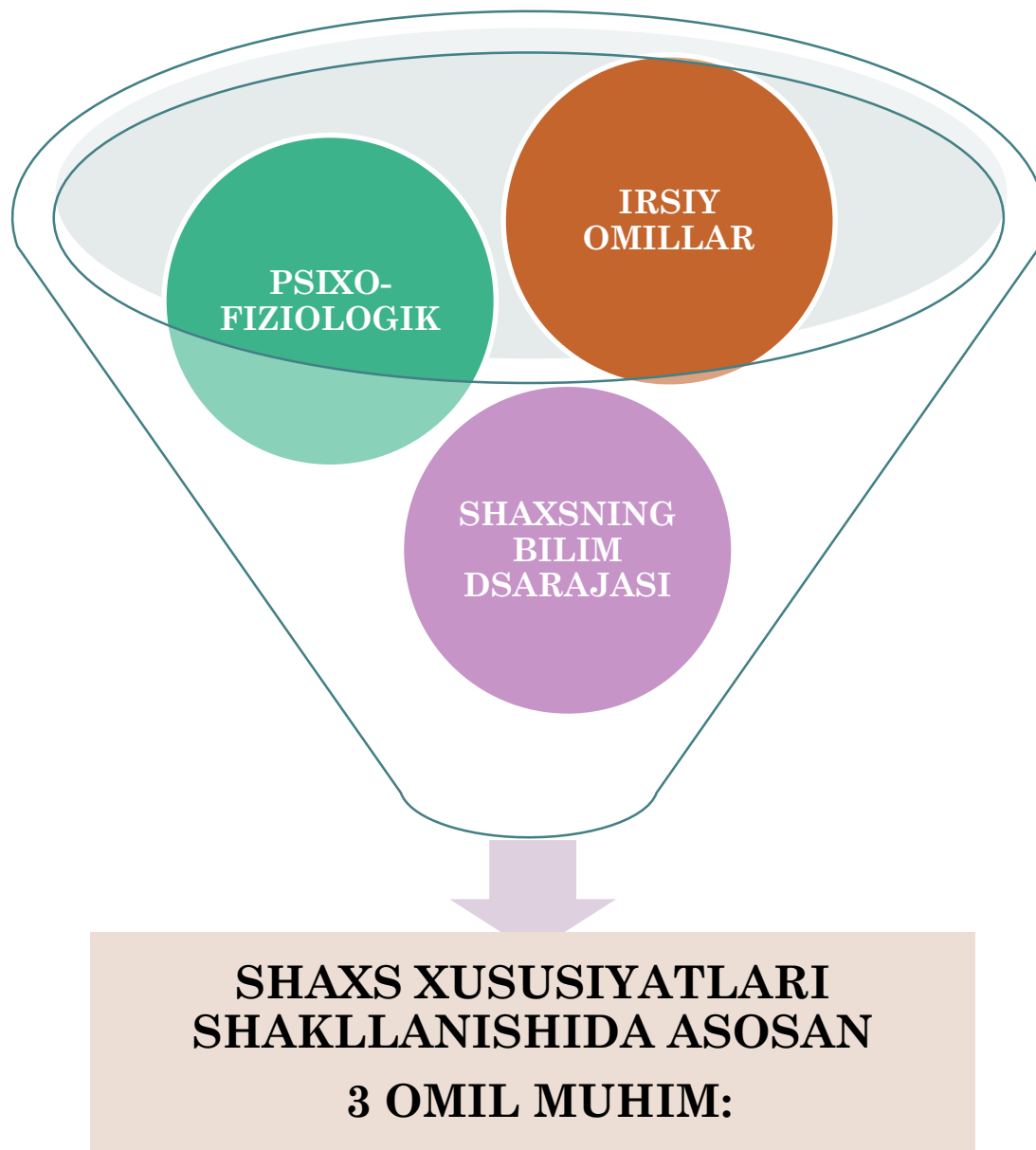

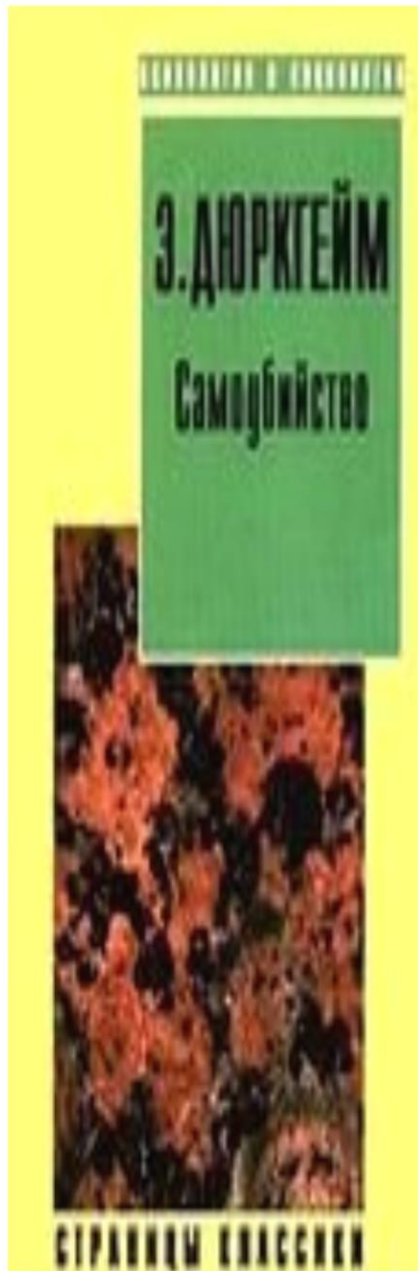
“DEVIANT XULQ-ATVOR JAMIYATDA
E'LN QILIN GAN QADRIUATLAR VA
RASMIY XULQ-ATVOR STANDARTLARI
BILAN AHOLI XULQ-ATVOR MOTIVLARI
HAMDA IMKONIYATLARI MAVJUDN
IMKONIYATLARNING BIR-OBIRIGA MOS
KELMAY QOLISHI NATIJASIDIR.”

**DEVIANT
HOLATLARNI
PAYDO
BO'LISH, SHAK
LLANISHI VA
RIVOJLANISH
UCHUN
MUHIM 3
OMIL:**

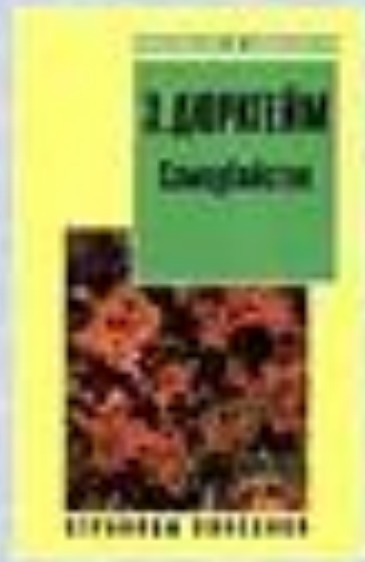

Anomiya so'zi fransuz tilidan olingan bo'lib ma'nosi "qonunbuzar, me'yordan o'gishgan'dir.

Drukgyemni anomiya nazariyasi uning tarixiy-evolutsion konsepsiyasing bir qismi sifarida, an'anaviy va zamonaviy jamiyatdagi muholifatga qaratilgan nazariyadir.

Теория
Аномия
социаль
результ
полит
без

Dyurkgeym anomiya tushunchasini birinchi marotaba:

“Ijtimoiy mehnat taqsimoti to’g’risida” asarida

Hamda anomiya so’ziga chuqurroq tushuncha va izoh bergan “xudkushlik” asarida ko’rish mumkin.

- Dyurkgeym fikricha anomiya bu-turli buzilishlar sodir bo'luvchi,dezintegratsiya,qadriyatlar va normalar tizimining parchalanishuvi oqibatida,ijtimoiy jamiyat tartibini kafolatlovchi jamiyat holati.
- Anomiyani paydo bo'lishiga sabab:
- bir guruhning boshqa turli guruh a'zolar manfaatlariga qiziqishi' boshqa imkoniyatlar yaratish va ehtiyojlarni qondirilishi.

BU QUYIDAGI HUQUQBUZARLIKLAR SHAKLIDA O'ZINI NAMOYON BO'LADI:

Noaniqlik, beqarorlik, qarama-qarshi qadriyatlar va ularga normativ talablar qo'yilishi va uning yo'nalishi, qoidalar o'rtasidagi farq, maqsadlarni aniqlash, tartibga soluvchi vositalarga erishish uchun;

Jismoniy shaxlarga kam ta'sir qiluvchi ijtimoiy normalar; ularning zaif samaradorligi, ijtimoiy nazorat sifatida;

Normativ nazoratning vaqtinchalik yoki qisman yo'qligi, masalan, yosh davrlaridagi inqirozda, qadriyatlar tizimi buzilganda, yoki yangi tizimning umumiy sifatda qabul qilinmaganda;

4.Z.FREYD VA E.FROMMLARNING DESTRUKTIV NAZARIYASI

Id:

Instincts

Ego:

Reality

Superego:

Morality

Fromm butun umri davomida o'zini ijosini antropologik (asosida yomon) mavzuga ba'g'ishladi.

O'tmish mutafakkirlari kabi u insoin hayotida qutulib bo'lmas, yomon belgilarni paydo bo'lishini ko'rgan.

Metafizik va axloqiy fonlarni tan olgan holda u klassik falsafada yomonlikni kelib chiqishi ni tushunstirib beradi,.

**ЭРИХ
ФРОММ**

Анатомия человеческой
деструктивности

- “INSON (DESTRUKTIV)TAHRIBO TLARI ANATOMIYASI” KITOBI CHOP ETILGANDA MUALLIF 70 YOSHDA EDI VA BU KITOB BUYUK TADQIQOTCHINING BARCHA ILMIIY ISHLARIGA QARAGANDA ORIGINALROQ BO’LDI.
- MUALLIFNING AYTISHIGA QARAGNDA BU KITOBNI 40 YILDA YOZGAN.

- FROMM O'ZINING KENG BAXSLARGA SABAB BO'LGAN KONSEPSIYASIDA QUYIDAGI SOHALARDAN FOYDALANGAN:
- NEYROFIZIOLOGIYA;
- HAYVONLAR PSIXOLOGIYASI;
- PALEONTOLOGIYA;
- ANTROPOLOGIYA

- **FROMM SHUNDAY FIKRGA KELADI:GUMANISTIK QARASH INSONNI BUTKUL AGRESSIYADAN CHIQRUVCHI TIZIMDIR DEYDI.**
- **SHUNDAN SO'NG Z.FREYD O'ZINING "TAHRIBOTLIK (DESTRUKTIVNOST)"INI TAQDIM ETADI,BIROQ BU KONSEPSIYA KO'PCHILIK OLIMLAR TOMONIDAN FREYD "DESTRUKTIV NAZARIYASI"BO'LIB O'RGANIMADI.**
- **BA'ZI OLIMLAR ESA "DESTRUKTIVLIKNI"UMUMAN "METAPSIXOLOGIK SPEKULYATSIYA" DEB QARAYDILAR;**
- **BOSHQA OLIMLAR TOMONIDAN ESA BU NAZARIYA TANQIDGA UCHRAYDI.**

DELINKVENT XULQ ATVOR VA KRIMINAL HATTI-HARAKATLAR

REJA :

1. DEVIANT XULQ-ATVOR.
2. DELINKVENT XULQ ATVOR
3. KRIMINAL HATTI-HARAKATLAR.

DEVIANT XULQ-ATVOR (OG'MA XULQ-ATVOR)

TUSHUNCHASI.

- Jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilmasdan, balki unga to'siq bo'luvchi me'yordan og'ish holatlari ham mavjud bo'lib, sotsiologiyada bu narsa «Deviantlik holatlari», undan tug'iluvchi xulq atvorni «Deviant xulq-atvor» deb nomlanadi. Deviant xulq-atvor jamiyatda o'rnatilgan ahloq me'yorlarga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki xatti-harakat , ijtimoiy hodisa bo'lib, yolg'onchilik, dangasalik, o'g'irlik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, o'z joniga qasd qilish va boshqa ko'plab shu kabi holatlar ushbu xulq-atvor xususiyatlari hisoblanadi.

Deviant so'zi - lotincha "deviantio" so'zidan olingan bo'lib, chekinish, buzilish degan ma'noni anglatadi. Deviant xulq-atvor - mavjud jamiyatda o'rnatilgan ahloq me'yorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki xatti-harakat , ijtimoiy xodisadir. Ma'lumki, zamonaviy G'arb sotsiologiyasida deviant xulq-atvorga turlicha qarashlar mavjud. Deviant xulq-atvorning eng ko'p tarqalgan va jamiyatda yaqqol namoyon bo'lish turi jinoyatchilik bo'lib, ijtimoiy me'yorning buzilishi sifatida ushbu xodisa fanda juda qadimdan o'rganilgan.

DEVIANT XULQ ATVOR - BU MUAYAN JAMIYATDA QABUL QILINGAN HUQUQ VA AHLOQ ME'YORLARIDAN CHETGA CHIQISHDIR.

- XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib. pozitivistik maktab shakllanishi bilan., jinoyatchilikni ham sababiylikda o'rganuvchi ta'limotlar paydo bo'la boshladi. Jumladan, italiyalik psixiatr Ch. Lombrozo Italiya qamoqxonalaridagi 14 ming maxbus ustida tekshirish olib borib, "jinoyatchilar tug'ma bo'lishadi" degan xulosaga kelishadi. Uning shogirdi E.Ferri jinoyatchilik sotsiologiyasi asarida ushbu omilga qo'shimcha ravishda ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy omillarni ham ko'rsatadi. Keyinchalik ushbu ta'limotlar turli tanqidlarga uchragan bo'lsada, hozirgi kungacha ham G'arb sotsiologiyasining ba'zi namoyondalari ushbu ta'limotning u yoki bu yo'nalishlarini rivojlantirib kelishmoqda. Ularning ta'limotlariga ko'ra ichki sekretsia bezlari, aqliy rivojlanganlik darajasi, xromosomalarning tuzilishi va irsiy sabablar jinoyatchilik va shu kabilarni tug'ma yoki biologik omillarni shakllanishiga ta'sir qiladi.

DELINKVENT XULQ ATVOR VA KRIMINAL HATTI-HARAKATLAR.

- Delinkvent xulq atvor - deviantlikning ko'rinishlaridan biri bo'lib, bunday hatti-harakat odatda sho'xlik va ko'ngil xushlik harakatlarida namoyon bo'ladi. Masalan, o'smir ko'p qavatli uy balkonidan turib yo'lovchilarga og'ir predmetlarni uloqtirishi va bundan lazzatlanishi mumkin. Bunday hatti-harakatlar bora-bora deviantlikning og'irroq ko'rinishi kriminallikka o'tib ketishi mumkin

PROFESSIONAL JINOYATCHILIK

Professional jinoyatchilik - jinoiy faoliyat bilan muntazam mashg'ul bo'lish, bu sohada o'ziga yarasha ko'nikmalarni va jinoiy aloqalarni shakllantirish. Bunday jinoyat subyekt tomonidan noqonuniy daromadga ega bo'lishning yagona manbai sifatida qaraladi.

UYUSHGAN JINOYATCHILIK.

Uyushgan jinoyatchilik oddiy biznesga o'xshagan faoliyat bilan bog'liq, biroq uning mazmuni qonunga xilof bo'ladi. Tashkiliy jinoyatchilik - qudratli biznes bo'lib, uni iqtisodiy faoliyatning har qanday yirik sohasi, masalan avtomobil sanoati bilan qiyoslash mumkin. Milliy va lokal jinoiy tashkilotlar ommaviy iste'molchilarga qonun tomonidan man etilgan tovarlar va xizmatlarni taklif etishadi. Ba'zi kriminal tuzilmalar esa transnatsional hisoblanishadi. Uyushgan jinoyatchilik o'z ichiga boshqalar bilan bir qatorda, qimor o'yinlari, fohishabozlik, yirik miqyosdagi o'g'irliklar, va reket kabilarni qamrab oladi.

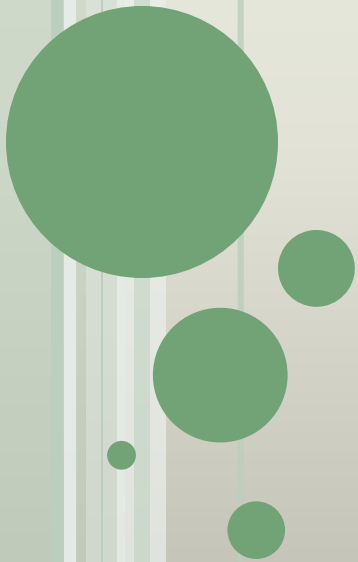
- O'smirlar va yoshlar jinoyatchiligi. Hozirgi kunda o'smirlar orasida deviant fe'l-atvorni o'sishi dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. O'smirlar ko'pincha chetga og'uvchi hatti-harakatlarni ongsiz ravishda, behosdan qiladilar.
- Shuning uchun ularning ko'pchiligi qilgan ishlarini mohiyatini anglab etmaydi, o'z
- xatosini, aybini ko'rmaydi. So'rovlar natijasiga ko'ra, o'smirlarni ko'pchiligi o'z
- jinoiy ishlarini sababini tashqi shart-sharoitlardan qidiradilar, tashqi dunyoni
- ayblaydilar, so'ralganlarni to'rttdan bir qismi o'xshash vaziyatda har biri shunday
- hatti-harakat qilishini aytib o'tganlar

O'smirlarni hatti-harakatida chetga og'ish hollarini asosida sotsial-madaniy ehtiyojlarni rivojlanmaganligi, ma'naviy dunyoni etishmovchiligi yotadi. Shuni ham ta'kidlab o'tish lozimki, yoshlar deviasiyasijamiyatdagi sotsial munosabatlarni aks ettishidir. Chetga og'uvchi fe'l-atvor sabablarini topish, sotsial yordam tizimini tashkil qilish, tushuntirish tarbiya ishlarini olib borish bo'yicha yaxshi o'ylangan, maqsadli yo'naltirilgan ishlar qilish kerak. Inson tarbiyasida eng birinchi va eng muhim ijtimoiy nazorat instituti bu - oiladir. Farzand tarbiyasida va barkamol avlodni shakllantirishdan sog'lom oila muhitini o'rni kattadir. Qolaversa, inson hatti-harakati va xulq-atvori, faoliyatini ta'lim muassasalari, mahalla, mehnat jamoasi, umumdavlat miqyosida esa qonunni himoya qilish organlari (sud, prokuratura, militsiya) ham nazorat qilib boradi va ushbu shaxsga nisbatan ijtimoiy nazorat institutlari vazifasini bajarishadi.

**E.DYURKEGY, R.MERTONLARNING
DEVIANT XULQ ATVOR
TO'G'RISIDAGI NAZARIYALARI**

XVII-XVIII asrlarga kelib, Yevropada jamiyat rivojining kuchayishi, axloq me'yorlarining xristiancha talablari doirasiga sig'may qoldi. XVIII asr mutafakkirlari ijtimoiy me'yor va undan chekinish muammosini yanada chuqurroq tahlil qildilar. Sh.L. Monteskye, J.J. Russo, Ch. Bekkaria, K. Gelvesiy, D. Didro, P. Golbax, Morelli va Sh. Furyelar o'z ilmiy izlanishlarida ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar uchun umumiy bo'lgan qonuniyatlarni topishga intildilar.

XIX asr oxirlarida tabiiy fanlarda erishilgan ilmiy yutuqlar ijtimoiy fanlar taraqqiyotiga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Xususan, sosiologiyada ijtimoiy me'yordan og'ish holatlarini tushuntiruvchi dastlabki ta'limot, E. Dyurkgeymning «anomiya» g'oyasi edi. E. Dyurkgeym fanga o'zi kiritgan «anomiya» atamasi orhali qonunchilikni, qonunlarni tan olinmasligi va ularga amal qilinmaslikni tushunadi. Bu g'oyani zamonaviy ilm-fanda P. Solis, M. Klaynerd va boshhalar rivojlantirib kelishmoqda.

Amerika sosiologiyasida katta o'rin tutuvchi ta'limotlardan biri E. Saterlendning differensial alohalar ta'limotidir. Bunga ko'ra, har qanday xulq-atvorga, shu jumladan deviant xulq-atvorga ham o'rganiladi, ya'ni mavjud jamiyat a'zolari tomonidan mazkur xulq-atvor boshhalarga o'rgatiladi.

Deviant xulq-atvor muammolarini tahlil qilishda R. Merton ishlab chiqqan ta'limot sosiologiyada yetakchi o'rin tutadi. E. Dyurkgeymning anomiya g'oyasini rivojlantirib, Merton deviant xulq-atvorga quyidagicha ta'rif beradi: «Deviant xulq-atvor jamiyatda e'lon qilingan qadriyatlar va rasmiy xulq-atvor standartlari bilan aholi xulq-atvor motivlari hamda mavjud imkoniyatlarining bir biriga mos kelmay qolishi natijasidir».

Shaxslarda yuz beruvchi deviant holatlarni paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan uchta omilni ko'rsatish mumkin. Bular shaxs xususiyatlari, muammoli holat va ijtimoiy nazorat institutlari. Aynan mana shu omillar shaxsning qanday faoliyat yuritishini belgilab beradi.

SHAXS XUSUSIYATLARINING SHAKLLANISHIDA ASOSAN 3TA OMIL MUHIM AHAMIYAT KASB ETADI, BULAR:

1) Irsiy
omillar;

2)
Psixofiziologik
omillar;

3) Shaxsning
bilim darajasi.

Shuningdek, ijtimoiy og'ishlarning yuz berishiga shaxsning qat'iyatli yoki qat'iyatsizligi, prinsipiiallik yoki prinsipsizligi, qoidalarga bo'ssunish yoki bo'ssunmaslik odatlari, biron bir qarorga kela olish imkoniyati, tashqi ta'sirga qanchalik berilishi, irodasi va boshqa shu kabi psixofiziologik holatlari, mi'jozi ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy buzilishlarni o'rganishda muammoli vaziyat muhim ahamiyat kasb etadi. Muammoli vaziyat shunday holatki, u subyektdan yechimini talab qiladi, uning yechimi ijtimoiy me'yorlard ko'rsatilgan bo'lsada, u yoki bu sabablarga ko'ra, ushbu me'yorlarni qo'llash qiyinroq bo'ladi.

Eng katta muammoli vaziyat ziddiyatli holatlarda, ya'ni turli shaxslar yoki guruhlarning manfaatlari bir-birlariga to'qnash kelganda yuz beradi. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish joizki, o'z joniga qasd qilishlarnng 40%i oilaviy ziddiyatlar oqibatida sodir etiladi.

- Ziddiyatli holatlarni yuzaga kelishida baʼzan shaxs xususiyatlari sababchi boʻlsa, baʼzan kichik ijtimoiy guruhlar, oila, mahalla, ishlab chiqarish brigadasi aʼzolari, sinfdoshlar orasidagi salbiy munosabatlar sababchi boʻladi.

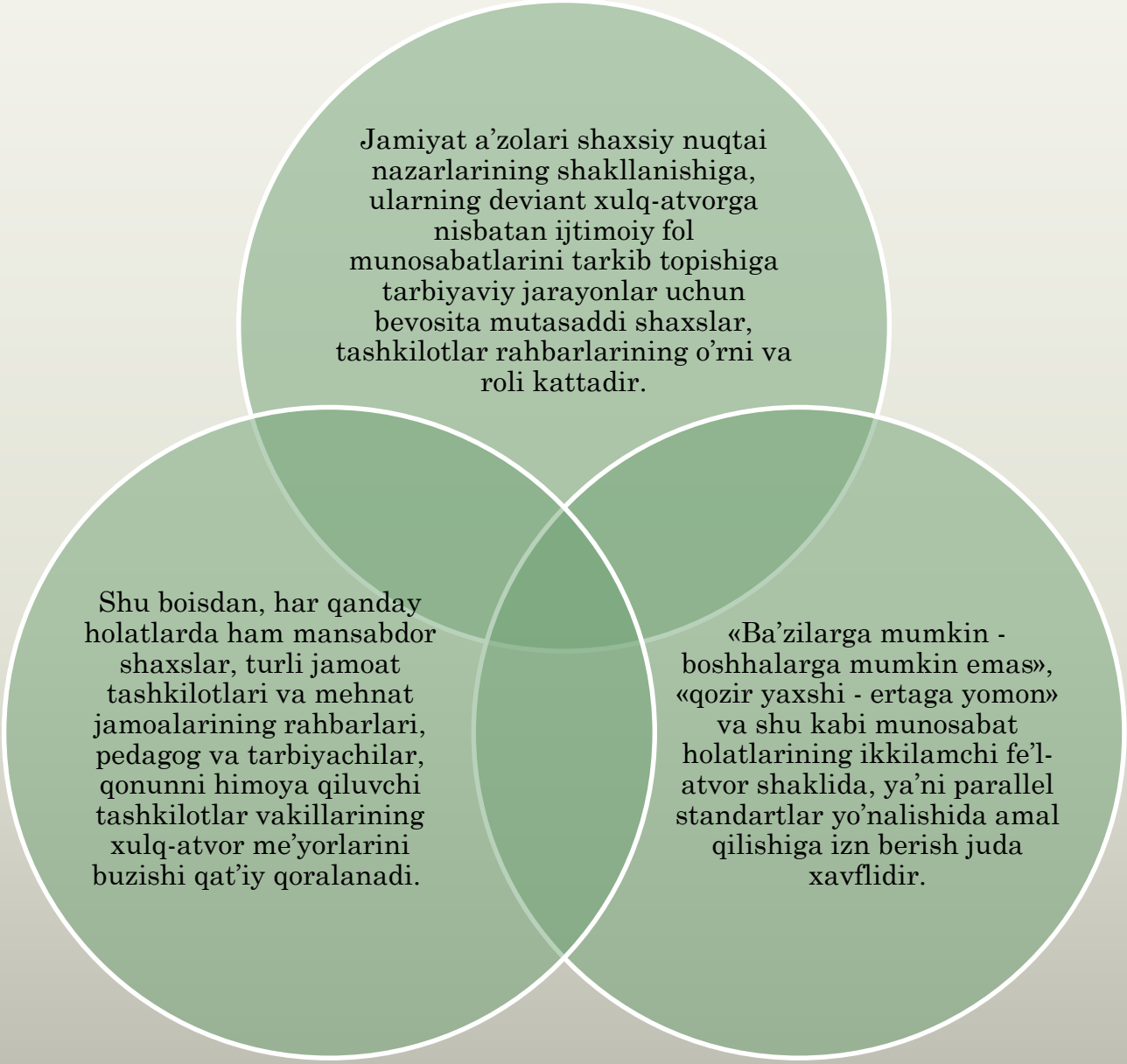
Jamiyatda shaxs shakllanishiga taʼsir etuvchi muammoning va uni hal qilish imkoniyatlarining murakkabligi darajasiga koʻra muammoli holatning toʻrtta asosiy holati koʻzga tashlanadi: 1) hech qanaqa muammo yoʻq holat, bunday holat hech qanaqa qaror qabul qilishni talab qilmaydi; 2) muammo bor, biroq qiyinroq yoki osonroq boʻlsada, uning yechimi ham ijtimoiy meʼyorlarda koʻrsatilgan holat; 3) mavjud muammoni subyekt ijtimoiy meʼyorlar doirasida hal qila olmaydigan holat; 4) muammoni hech qanaqasiga hal qilib boʻlmaydigan holat.

Ushbu turlicha holatlar keng ko'lamda biridan ikkinchisiga o'tib turadi

Muammoli holatning mazmuni subyektning individual maqsadlari bilan jamiyat manfaatlari orasidagi maqsadlar va unga erishishning mumkin bo'lgan vositalari orasidagi; faoliyatning kutilayotgan oqibatlari va uning qo'shimcha natijasi (ijobiy yoki salbiy) orasidagi, shuningdek ijtimoiy me'yor talablari va shaxs xususiyatlari orasidagi ziddiyatlarning (ko'pincha o'ylab chiqarilgan) paydo bo'lishidan iboratdir.

Me'yor buzilishlar tizimida ijtimoiy ta'sir jihatlaridan farqlanuvchi qadriyatlarni ajratib tahlil etish o'rinlidir. Ijtimoiy ma'naviy zarar darajalarini pastligi va yuqoriligiga ko'ra deviant holatlarning tavsiflanishi ijtimoiy-huquqiy ahamiyatiga ko'ra qonunlar tizimi hamda jamiyat tomonidan qabul qilingan axloqiy tamoyillar orqali amalga oshiriladi.

Ushbu tavsiflanish bir necha faktorlarga: deviant xulq-atvorga munosabat bildirayotgan kishiga, qonunbuzuvchining shaxsiga, me'yor buzilish yuz bergan konkret holatga, qonunbuzilish va boshqa sharoitlarning o'ziga xosligiga hamda ahamiyatiga bog'liq bo'ladi.

Jamiyat a'zolari shaxsiy nuqtai nazarlarining shakllanishiga, ularning deviant xulq-atvoriga nisbatan ijtimoiy fol munosabatlarini tarkib topishiga tarbiyaviy jarayonlar uchun bevosita mutasaddi shaxslar, tashkilotlar rahbarlarining o'rne va roli kattadir.

Shu boisdan, har qanday holatlarda ham mansabdor shaxslar, turli jamoat tashkilotlari va mehnat jamoalarining rahbarlari, pedagog va tarbiyachilar, qonunni himoya qiluvchi tashkilotlar vakillarining xulq-atvor me'yorlarini buzishi qat'iy qoralanadi.

«Ba'zilarga mumkin - boshhalarga mumkin emas», «qozir yaxshi - ertaga yomon» va shu kabi munosabat holatlarining ikkilamchi fe'l-atvor shaklida, ya'ni parallel standartlar yo'nalishida amal qilishiga izn berish juda xavflidir.

Deviant xulq-atvor turlariga kiruvchi ichkilikbozlik, giyohvandlik, o'z-o'zini o'ldirishlar bilan bog'liq ijtimoiy illatlarning har biri yuzaga kelishi va ijtimoiy oqibatlariga ko'ra mohiyatan farqli jihatlarga egadir.

Birinchi farq, ijtimoiy zararli odatlarning uzoq davom etishi deviant xulqi turmush tarzining uzviy bo'lagiga aylanib ketishidan iborat bo'ladi. Doimiy oilaviy kelishmovchiliklar, oila va atrof-muhitdan norozilik, ishdagi tushunmovchiliklar va hokazolar - bularning barchasi subyekt ruhiyatini jarohatlaydi hamda u mavjud vaziyatni o'zgartirishga urinadi. Bu o'rinda ijtimoiy institutlardagi kamchiliklar, shu jumladan ziddiyatlar rivojlanishining oldini oluvchi va ularga qarshi kurashuvchi ijtimoiy nazorat tizimlari ham salbiy rol o'ynaydi.

Bularning ikkinchi farqli jiqati yuqoridagi holatlarni hal qilishning ma'lum qiyinchiliklarga egaligidir. Ma'lumki, har qanday holatda ham, ko'p «qurbon» berib bo'lsada, to'g'ri yechimga erishish mumkin. Lekin hamma gap shundaki, subyekt «qurbon» bera oladimi: xotini (yoki eri) bilan ajralib keta oladimi, yangi kasbga ega bo'la oladimi yoki yo'qmi. Qat'iy qarorga kela olmay, ko'pincha subyekt «o'rinbosuvchi» vositalarga, ichkilik va giyohvand moddalarga murojaat etadi.

Bunaqa holatlarning keyingi farqi shundaki, ko'pincha subyekt ularni hal qilishning noto'g'ri yo'llarini tanlaydi.

Oilaviy va ishdagi janjallar odatga aylanib qolganda, bundan «qutulishning» noto'g'ri xayoliy yo'llari, ichkilik, giyohvand vositalar va hokazolarga murojaat etiladi.

Biroq bu yo'l ziddiyatning chuqurlashuviga va turmush tarzini zararlantiruvchi faktorga olib keladi.

Shaxsning ijtimoiyizasiya jarayoni jamiyatning va atrofdagi odamlarning qat'iy nazorati ostida amalga oshadi.

Insonlar bolalarni faqat o'rgatibgina qolmasdan, xulq-atvor me'yoriy talablarining to'g'ri bajarilishini nazorat etishadi va bu bilan ijtimoiy nazorat vakili (agenti) vazifasini bajarishadi.

Agar nazoratni yakka shaxs amalga oshirsa, bu individual tavsifga ega bo'ladi va agar butun bir jamoa, oila, do'stlar, maktab, mahalla (qo'ni-qo'shnilar) tomonidan amalga oshirilsa, ijtimoiy tavsifga ega bo'ladi hamda ijtimoiy nazorat deyiladi.

Ўсмирлар ўртасидаги суицид муаммоси

(Мактаб ММИБДЎ лари,
синф раҳбар ва ота-оналар учун эслатмалар)
Ш.Мустафаева

*Мазкур эслатмалар фақат хизмат доирасида
фойдаланилади!*

Суицидга даҳлдор бўлган маълумотларни
ўсмирларлар орасида муҳокама қилиш
таъқиқланади. Чунки суициднинг кўпайишига
миш-мишлар замин яратади.

**Суицид содир этилган ҳудудда энг аввало,
миш-мишлар олди олиниши лозим!**

Каттақўрғон шаҳридаги статистик маълумотлар
2016-йилда жами 18 нафар ўсмир суицидни амалга оширган бўлса, шулардан 3 нафари мактаб ўқувчиларидир ўқувчиларидир. 2017-йилнинг 11 ойида 16 нафар вояга етмаганлардан 5 нафари мактаб ўқувчиларини ташкил қилди. Эътиборли жиҳати шуки, 14-24 ёшдаги шахслар ўртасида сўнгги 10 йилда суицид ҳолатлари кескин ошди. Мутахассисларнинг фикрига кўра, суицидал хулқ-атворга эга бўлган шахсларнинг **10% гина суицидни амалга ошириш ниятида бўладилар, 90% ўсмирда эса атрофдагиларнинг эътиборини жалб қилиш ёки ўз яқинларини қўрқитиб, мақсадга эришиш нияти устунлик қилади.** -

Вояга етмаганлар ўртасида содир этилган суицид ҳолатларининг сабаблари таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, 62% ҳолатда ўсмирлар томонидан содир этилган суицидда оиладаги низолар ва носоглом муҳит, катталар томонидан содир этилган тазйиқ, айрим педагогларнинг лоқайдлиги сабаб бўлган.

Суицид (лот. “suicaedere”, “sui”-мен; “caedere”-ўзимни ўлдираман)– онгли равишда ўз жонига қасд қилиш, деган маънони англатади.

Суицидал хулқ-атвор ва **суицид** тушунчалари орасида маълум бир тафовут бор. Яъни, суицидал хулқ-атвор кенгрок тушунчага эга бўлиб, ўз жонига қасд қилиш харакатлари, кўринишларини ифодалайди.

Суицидни амалга оширмакчи бўлган ўсмир аксариятда **стресс чуқур тушкунлик** ҳолатида бўлиши, “**боши берк кўча**”га кириб қолганлиги, муаммолари кўплиги билан ажралиб туради.

10-13 ёш оралиғида суицид нисбатан камроқ учрайди, 14-16 ёш оралиғида эса ўз максимумига етади.

Тайёрланаётган суицид белгилари

Суицид эҳтимолини бир неча белгилар уйғунлиги ифода этади:

1. Ўз юмушларини тартибга келтириш — ўзи учун қимматли бўлган нарсаларни тарқатиш. Тозаликка эътибор бериш, сўнгги тайёргарликларни амалга ошириш.
2. Розилик сўраш.
3. Ташқи қониқиш – қувватга тўлиш. Агар суицидни амалга ошириш нияти, режаси, усули танланган бўлса, одам бироз тинчланади, ташқи қониқиш юзага келади. Бироқ бу ҳолат чуқур тушкунликдан ҳам хавфлироқ ҳисобланади, чунки кучга тўлиш, фикрлардан халос бўлиш, кутилмаган ҳаракатларни юзага келтириши мумкин.
4. Хат қолдириш (хатлар, кундаликлар).
5. Хақоратлар ёки кўрқитишлар.
6. Жахли тез ўсмирларда - асабийлик.

Ўсмирда намоён бўладиган хавfli ўзгаришлар:

1. Ўзлаштиришнинг кескин пасайиши, ўқиш жараёни ва баҳоларга бефарқли

2. Куннинг кўп қисмида тушкун кайфиятнинг устун бўлиши, ҳиссиётларнинг сустлиги, асабийлик.

3. Хулқ-атворнинг кескин ўзгариши. Масалан, ўсмир яқинларидан узоқлашмоқда, гаплашишни истамай қолди, ташқи кўринишига бефарқ бўлмоқда, қизиқишлари сусайиб қолди, дўстларидан ўзини олиб қочмоқда

Ўсмирда намоён бўладиган ҳавфли

ўзгаришлар:

4. Яқин қариндошлари ёки дўслари орасида суициднинг амалга оширилган ҳолати.

5. Ўсмир бевосита ёки билвосита ўз жонига қасд қилиш нияти борлиги ҳақида сўзламоқда. Яшашни истамаслик ҳақида гапириш - кўп ҳолларда ўзига ва ўз муаммоларига эътибор қаратишни ифодалайди. **Эътиборсизликдан азият чекаётган ўсмир, кўп ҳолларда, суицидни амалга оширишни сўнгги нажот, деб билади.**

6. Ўзи ва соғлиги билан нима бўлишига эътибор бермаслик.

СУИЦИД ҲАҚИДА НИМАЛАРНИ БИЛИШ ЛОЗИМ ?

Эътибор беринг, хавфли вазият!

- Иштаҳанинг йўқлиги ёки овқатдан ўзини тўхтата олмаслик, уйқусизлик ёки кўп ухлаш;
- ички касалликлардан тез-тез шикоят қилиш (қорин ва бош оғриқлари, доимий толиқиш);
- ўз ташқи кўринишига эътиборсизлик;
- доимий равишда ёлғизликни, кераксизлигини, айбдорлик сезиш;

- зерикиш, аввал қониқтирадиган машғулотлардан қониқмаслик;
- мулоқотдан қочиш, “яккаликка” интилиш ;
- иш унумдорлигини сусайиши, диққатнинг турғун эмаслиги;
- ўлим тўғрисидаги фикрларнинг кўпайиши;
- келажак билан боғлиқ фикрларнинг йўқлиги;
- арзимас нарсалардан тез асабийлашиб кетиш –

Агар фарзандингизда шу каби ҳолатлар сезилса, унда суицидал мойиллик кучайган бўлади!

Суицидал хулқ-атворга мойил шахслар гуруҳи

Отасиз тарбияланаётганлар; оилада онасининг устун туриш ҳолатлари.

Жисмоний нуқсонга эга бўлганлар

Алкогол кўп истеъмол қилинадиган оилада тарбияланаётганлар

Яккаланиш ва камситиш ҳолатларида бўлганлар

Наслида суицидни амалга оширганлар бўлса

Ички (соматик) касалликлар билан оғриганлар

Руҳий тушкунликка тушганлар

«СУИЦИД»

MyShared

Суицидал хулқ-атворнинг даврийлиги

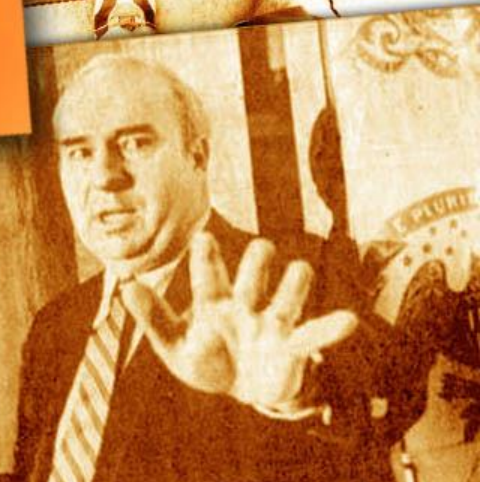
Суицидни олдини олишда шахснинг суицидал ҳолатларга тушиш фаоллигини аниқлаш жуда мухим.

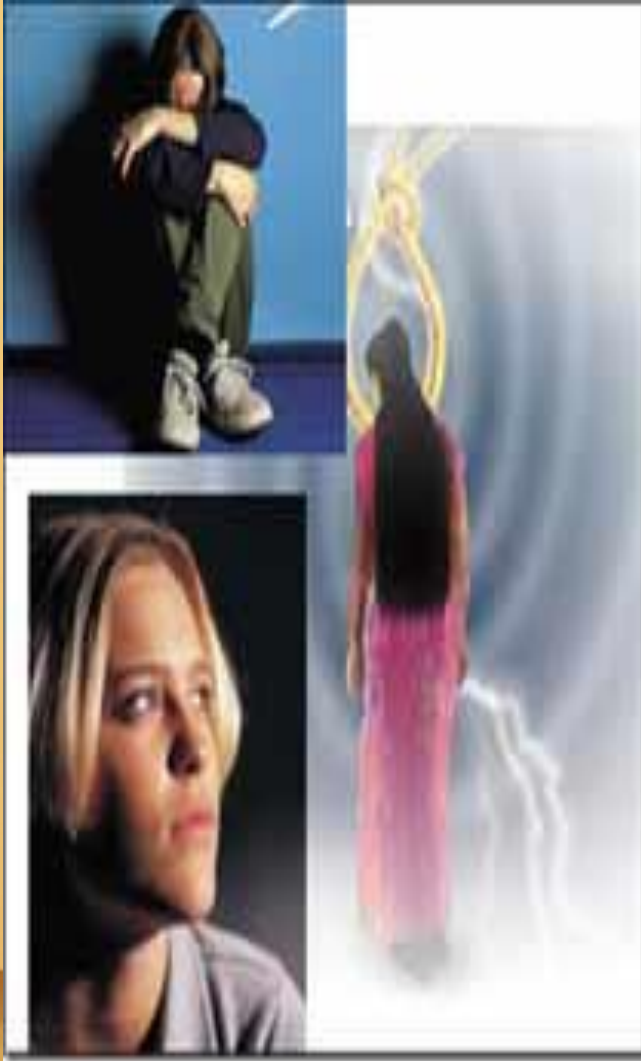
Бундай фаоллик қуйидаги даврларда кучайиб боради:

- баҳор ва куз фасллари даврида, яъни
- **Январь, февраль, март. Сентябрь-ноябрь.**
- **Май. Битирув кечалари арафасида.**
- **эрта тонг, оқшом ва тун пайтларида;**
- **ой тўлган ва янги чиққан даврда;**
- **14 – 24 ёш даврида;**
- **жамоада ва оиладаги чуқур маънавий руҳий ҳолатларда.**

СУИЦИДНИ КЕЛТИРИБ ЧИҚАРУВЧИ АСОСИЙ ОМИЛЛАР...

Биринчи омил - оиладаги келишмовчиликлар, оиладаги тазъийқ, оиладаги носоғлом мухит (62% амалга оширилаётган суицид холатлари бевосита оила муаммолари билан боғлиқ),

Иккинчи омил - мактаб билан боғлиқ муаммолар, айрим педагогларнинг лоқайдлиги,

Учинчи омилда - ўсмирнинг тенгдошлари билан бўлган муаммолари, асосан қарама-қарши жинс вакиллари билан бўлган шахслараро муносабатлардаги келишмовчиликлар акс этмоқда.

Оиладаги келишмовчиликлар, оиладаги тазъйиқ, оиладаги носоғлом мухит

Оилавий низоларда кекса авлоднинг қарашларига қаршилик кўрсатиш, улардан воз кечишга ҳаракат қилиш намоён бўлади; **оилада оғир касаллик билан ётган инсон бўлса ҳам, оиладаги мухит таранглиги билан ажралиб туради.** Яқин инсоннинг ўлими ўсмирда йўқотиш хиссини юзага келтириб, ҳаётга қизиқишни сусайтириши мумкин. **Ичкиликка берилган оилада низоли вазиятнинг тез-тез рўй бериши суицидни ривожлантирувчи омилга айланиши мумкин.**

Мактабдаги муаммолар

Аксарият муаммолар мактабдаги ўзлаштириш, ўқитувчилар билан келишмовчиликларда намоён бўлади.

Ўсмирларнинг 70% суицидга сабаб бўлган омил сифатида мактабдаги кичик тўқнашувларни айтишган. *Бироқ, психологик таҳлил шуни кўрсатмоқда-ки, суицидга сабаб - оиладаги носозлом муҳит, яъни ота-она ва бола муносабатлари бузилганлиги бўлган, бола кўпроқ вақтини мактабда ўтказганлиги сабабли, мактабдаги тўқнашув -, “сабр косасидаги оҳирги томчи” родини ўйнаган.*

Тенгдошлари ўртасидаги муаммолар

Болада ўлим ҳаётнинг тугаши билан ифодаланмайди, у “ҳамма нарсани қайтариш мумкин”, “мен тирик қоламан”, деб фикрлайди. Ўлимни тўғри англаш ва тушуниш 18 ёшда бошланади.

Оиладаги носоглом муҳит болани ўз тенгдошларидан бирига эмоционал жихатдан қаттиқ боғланиб қолишига замин яратади. Сирларини унга айтиш, оиладаги ҳолатни муҳокама қилиш – тобеликни кучайтиради. Бу ўзига хос компенсатор механизм сифатида ифодаланади. Тенгдошлар ўртасидаги юзага келиши мумкин бўлган тушунмовчилик эса, суицидга замин яратади.

**Қандай қилиб
суицидни олдини
олиш мумкин?**

Боланинг ҳар бир суицидал ҳаракатига катталар жавобгардир!

Суицид тўғрисидаги ҳар қандай фикрга ўта эҳтиёткорлик билан ёндашиш зарур. Ёлғизлик, чорасизлик хисси эътибордан четда қолмаслиги суицидни олдини олишга кўмаклашади.

Ўсмирларда тушкунликни олдини олиш суицид профилактикасини таъминлайди. Тушкунлик профилактикасида ота-оналар муҳим аҳамият касб этади. Болада тушкунлик аломатларининг пайдо бўлиши билан, дарҳол унга шу ҳолатдан чиқиб кетишга кўмаклашиш зарур!

БИРИНЧИДАН, бола билан суҳбат қилиш, унинг аҳволи билан қизиқиш, келажак ҳақида гапириб, ҳамкорликда режалар тузиш даркор. **Болани қўллаб-қувватлаб, ўзига, келажакка ишончли шакллантириш зарур, ўз мақсадига эриша олишига умид бериш керак.**

Болани ҳеч қачон “қовоғи солиқлигида”, “фаросатсизлигида” айбланманг, ундан кўра, унинг шахсий фазилатларини янада кучлироқ қилиб кўрсатишга урининг.

Болани чакқон, аълочи, омадли тенгдошлари билан ҳеч қачон таққосланманг. Бу таққослашлар у сиз ҳам паст бўлган ўз-ўзини қадрлаш хиссини янада пасайтириб юборади.

Ундан кўра, кечаги ҳолати билан бугунги ҳолатини солиштиринг, анча ижобий ўзгаришларга эга бўлаётганига унда ишонч ҳосил қилинг.

Иккинчидан, бола билан астойдил шуғулланинг, янгиликка интилинг, у билан янги машғулотлар, аввал қилмаган ишларни биргаликда бажаришга уриниб кўринг, ***бола ўзининг кераклигини, сизнинг меҳрингизни туйиши зарур.*** Бир хилликда кечаётган турмуш тарзингизни озгина бўлса ҳам ўзгартиришга ҳаракат қилинг

*Учинчидан, ўсмир катъий кун тартибига риоя қилиши лозим.
Вақтида дам олиши, яхши овқатланиши, ҳаракатли
машқларни бажаришига алоҳида эътибор беринг.*
Тушкунлик-психофизиологик жараен эканлигини унутманг,
бундай ҳолатда ўсмирнинг жисмоний ҳолатига эътибор беринг.

Руҳий тушкунлик суицидга замин яратишини
УНУТМАНГ!

Тўртинчидан, психолог ёки психотерапевт мутахассисга мурожаат этинг!

Фарзандингизни тиббий кўриқдан ўтказиб, камқонлигини, эндокрин касалликларини профилактикасини қилинг.

Ички касалликлар суицидга олиб келиши мумкин!

Ўз вақтида олиб борилган муолажалар фарзандингизни сақлаб қолади!

Агар фарзандингизни **яхши фарзанд** бўлишини истасангиз-кун давомида **3 маротаба бағрингизга босиб, меҳрингизни беринг!**

Агар фарзандингизни **яхши инсон** бўлишини истасангиз-кун давомида **6 маротаба бағрингизга босиб, меҳрингизни беринг!**

Агар фарзандингизни **комил инсон** бўлишини истасангиз-кун давомида **12 маротаба бағрингизга босиб, меҳрингизни беринг!**

**Фарзандингиз келажаги Сизнинг
кўлингизда!**

Savol va topshiriqlar:

1. Mehnat shartnomasi qancha muddatga tuzilishi mumkin?
2. Qaysi yoshdan ishga qabul qilishga yo‘l qo‘yiladi?
3. Xodimga mehnat daftarchasi qachon ochilishi kerak?
4. Ishga qabul qilish to‘g‘risida buyruq chiqarish uchun nima asos bo‘ladi?
5. Xodim o‘zining ishdan bo‘shashi to‘g‘risida ma‘muriyatni necha kun oldin ogohlantirishi kerak?
6. Mehnat shartnomasi qaysi hollarda bekor qilinishi mumkin?
7. Ishdan bo‘shagan xodimga mehnat daftarchasi va buyruqning ko‘chirma nusxasi qachon beriladi?